

ПЕРИОДИЧЕСКО СЪДЪ

НА

БЪЛГАРСКОТО

КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

УРЕЖДА СЕ

ОТЪ

Дѣловодителятъ на Дружеството

Т. ПЪЙОВА.

ГОДИНА I.

КНИЖКА XI и XII.

БРАЦЛА.

Печатница П. М. ПЕСТЕМАДЖИОГЛУВА.

1876.

SECRET

BT
BT

BT
BT

BT
BT

BT
BT

ПЕРИОДИЧЕСКО СНИСАНІЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО

КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

УРЕЖДА СЕ

ОТЪ

Дѣловодителятъ на Дружеството

Т. ПЪЙОВА.

*Умъ царува,
Умъ робува.*

(Бъл. нар. пословица.)

ГОДИНА I.

КНИЖКА XI и XII.

БРАИЛА.

Печатница П. М. Пестемалѣиоглува.

1876.

ВЪВОДИТЕЛЬНОЕ СЛОВАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ

КНИЖНОЕ ДѢЛСТВО

УЧЕБНИКЪ

ДЛЯ

УЧЕНИКОВЪ И РАБОТНИКОВЪ

Т. ПЕРВЫЙ

Въведеніе въ
книжное дѣло

Два года по изданіи

ТОМЪ I

КНИЖКА XI и XII

СПИСОКЪ

ПРЕДЪСѢДЪТЕЛЬСТВО И ЧЛЕНОВЪ КОМИТЕТА

1878

МАТЕРИАЛИ

3А

ИСТОРИЯТА НА ДУХОВНОТО¹⁾ ВЪЗБРАЖДАНЕ НА ВЪЛГАРСКИЯТЪ НАРОДЪ.

Доброто и здраво съме, скрито въ здрава и плодородна земля, всекогажъ дава добъръ плодъ. Подъ натискътъ на вънкашни неблагоприятни условия случва се то дълго време да остава като мъртво съвършено, но щомъ лучитъ на благотворното слънце отстранятъ тѣзи неблагоприятни условия и стигнатъ до него, то се съживява и бърза да изнесе на явъ всичкитъ жизненни сили, що се заключаватъ въ него.

Така сѣщо става и съ духовното възбръждане на народитъ, които иматъ въ себе си яка нравственна основа. Неблагоприятни условия натрупватъ злочестини на сѣкой народъ, хвъргатъ го въ убийствено невѣжество, заглушаватъ съзнанието му и като че го осѣждатъ на вѣчно и съвършено загинване. Но животъ и доброчестина чака този народъ, ако той има въ себе си запазени нравственнитъ си сили, защото нравственната сила не е нищо друго, освѣнъ добро и здраво съме, което само въ себе си носи бѣдущето свое развитие и величие. Стига само да се намѣрятъ силни нравствени дѣятели, тѣзи благотворни слънчеви лучи, които съ своята твърда воля, съ своята безгранична любовь и преданность, съ своето самоотвержение и съ своята разумна и безкористна дѣятелность да размърдатъ тази нравственна сила и да разбудятъ заспалиятъ народенъ духъ и — ето че на мѣсто загинвание явява се пробуждание и животъ, на мѣсто назадничевость и невѣжество — напредѣкъ и просвѣта, на мѣсто теглила — доброчеститина.

Блазъ на такива дѣятели, които съдѣйствуватъ за пробужданieto на народнитъ нравствени сили и даватъ потикъ на успѣшното тѣхно развитие. Тѣмъ се пада вѣчна призна-

1) Тукъ подъ думата „духовно възбръждане“ ние разбираме и ще разбереме умствено-то и нравствено възбръждане.

телностъ, защото подвигътъ имъ е най-благодаренъ, той е неопънимъ. Тъзи дѣатели ставатъ едни отъ най-големитъ благотворители не само на отделни народи, но и на цялото човѣчество, защото, като осигоряватъ единъ траенъ и честитъ животъ на онзи народъ комуто служатъ, въ сѣщото време тѣ съдѣйствуватъ да се яви въ трудното поле на общечовѣческото развитие още единъ съзнателенъ дѣателъ, който ще побърза да съедини съ общитъ усилия и своитъ умственни и нравственни дарования за общечовѣческото добро. И нашето уважение къмъ такива дѣатели трѣбува да бѣде толкова по-големо, колкото подвигътъ имъ е тежъкъ. Осамотени въ този подвигъ, имаще противъ себе си твърдѣ често тъзи, които трѣбало би, по своето положение и по своитъ най-свети задължения, да бѣдѣтъ заедно съ тѣхъ, лишени и отъ пълното съчувствие на тъзи, въ полза на които се подвизаватъ, тѣ принасятъ въ жертва на подвигътъ си всичкитъ си сили, всичкитъ си привязанности и интереси, като намиратъ най-силно побуждение за него въ светостта на дѣлото си и въ безграничната любовъ и преданностъ къмъ народътъ си. Хули, гонения, безпокойства и даже самата смъртъ тѣ посрѣщатъ съ готовностъ и въ нищо друго не трѣсятъ и не намиратъ най-високата своя награда освѣнъ — въ пробужданieto на своятъ народъ, въ неговото преуспѣвание въ пѣтятъ на правилното развитие. Блазъ и на тъзи народи, които слушатъ гласътъ на своитъ велики дѣйци и, като почувствуватъ духовното си пробуждание, трѣгнуватъ по пѣтятъ който имъ се показва отъ тѣхъ и употребяватъ усилия за да усъвършенствуватъ по-вече и по-вече наченатото отъ тѣхъ дѣло. За такива народи се готови тройна и честита бѣднина.

Ние не можемъ каза каква ще бѣде бѣднината на нашиятъ народъ: това ще зависи отъ достойнството на този народъ. Но като вземемъ въ внимание предишната заглѣхналостъ и сегашното пробуждание на народътъ ни, като премѣтнемъ че това пробуждание се е достигнало съ неуморимитъ старания на извѣстни дѣйци народни, ние можемъ съ голяма вѣроятностъ да предскажемъ, че ако нашиятъ народъ върви по стѣпките на своитъ дѣйци, неговата бѣднина ще да бѣде трайна, свѣтла, честита.

Никаква сила на свѣта не може да разбуди и да съживи единъ народъ, ако той не носи самъ въ себе си елементи за животъ, ако нѣма въ себе си нравствени основи. Само народъ, който притежава такива основи за животъ, може да се разбуди, да се съживи, колко и да е заглѣхналъ. Но за това искатъ се дѣатели, които да размърдатъ и да разбудятъ заспалитѣ нравствени сили.

Ние сме честити дѣто можемъ да кажемъ, че нашиятъ народъ принадлежи на втората категория. Съ време още Провидѣнието е снабдило народътъ ни съ тѣзи нравствени елементи, които даватъ животъ на народитѣ и ги правятъ да достигватъ до възможно едно могущество и величие. Неблагоприятни условия хвърлихъ народътъ ни въ много нравствени злочестини и като че бѣхъ докарали окончателното му заглѣхване. Но зърното на нравствената народна мощъ се запази и остана непокътнато презъ толкова вѣковнитѣ премѣждия, а щомъ настанахъ по-благоприятни времена, това зърно се разви въ прекрасенъ плодъ на духовното наше пробуждане и възраждане, което сега толкова много ни утѣшава и ни дава такива хубави надѣжди за бѣдущето, защото на това възраждане се основава и настоящето и бѣдущето благополучие на нашиятъ народъ. Но за едното и за другото ние трѣба да благодаримъ на нашитѣ народни дѣйци и труженици. Нашата признателностъ къмъ тѣхъ трѣба да бѣде толкова по-голяма и искрена, колкото условията, при които сѣ тѣ работили, били сѣ тежки, неблагоприятни, обезсърчителни. Истина е, че въ сферата на общественната дѣятелностъ, особено въ единъ народъ, който е още въ началото на пробужданieto си, искатъ се голѣми усилия, искатъ се голѣми жертви — и нравствени и материални — иска се самоотвержение до крайна степенъ отъ страна на онѣзи, които желаятъ добросъвѣстно да работятъ въ тази сфера и които не чакатъ награда въ друго освѣнъ — въ близката или далечната добротелитина на народътъ си. Но истина е и това, че съчувствието, което би показали къмъ тѣхната дѣятелностъ тѣзи, за които става тя, би ги насърчило твърдѣ много и би ги поддържало въ този труденъ подвигъ, тогазъ, когато хладнокръвието и несъчувствието прави този подвигъ хиледи пѣти по-тежкъ. А дѣ трѣбаше да трѣсятъ и да намърятъ

съчувствие и поддръжка нашитъ дѣйци? Не на друго мѣсто, а само и само — въ народътъ. Тъ сж били отъ народътъ. Тъ сж били отражение на народнитъ желанія и стремления (които народътъ ако не съзнателно, но инстинктивно ги ималъ безъ друго) и никое друго съчувствие и насърчване не би имъ било така полезно и дѣйствително, колкото съчувствието на народътъ. Но, както въобще бива съ всичкитъ паднали въ невѣжество народи, нашиятъ народъ, натрупанъ отъ толкова неблагоприятни условия, не можеше напълно да съзнае нуждитъ и ползитъ си и да облече своитъ дѣйци съ онова съчувствие и довѣрие, които така много облекчаватъ трудниятъ подвигъ на обществената дѣятелностъ. И за то твърдѣ често виждаме ние нашитъ си народни труженици о-самотени, лишени отъ съчувствие, даже и изложени на оскърбителни подозрѣния и осжждения. При всичко това, тѣ сж си останали твърди и непоколебими въ подвигътъ си, който е толкова благотворенъ за народната наша бѣднина. Заради туй ние имъ дължиме вѣчна признателностъ. Такава признателностъ ще имъ дължеатъ и бѣдущитъ наши поколения.

Едно отъ първитъ мѣста въ редътъ на тѣзи наши народни труженици заема и блаженнопочившиятъ Иларионъ Търновски. Заедно съ своитъ двама събратия — Авксентия и Паисия — той подемна тежкиятъ подвигъ на защитата на народната правда и безъ да се поколебае нито най-малко слѣдъ твърдѣ тежката загуба на своитъ доблестни другаре, остана върненъ въ този подвигъ до последната минута на животътъ си. Трудното дѣло на народното възраждане, започеното съ толкова мъжки и теглила отъ други сжщо така достойни народни труженици, тѣзи три наши *сѣтими* съ своето постоянство, съ своята самоотверженностъ успѣхж да го поддръжатъ, да съкрушатъ всички козни и съблазни, да направятъ участникъ въ това свето дѣло и цѣлиятъ ни народъ и, поддръжвани отъ народното довѣрие и съчувствие, да го докаратъ до тамъ, щото да го предаждатъ на своитъ приемници въ форма на тѣзи хубави черковни и народни правдини, на които ние днесъ така много се радваме и отъ които справедливо очакваме толкова добри сѣтнини за народътъ си. Това очакване е толкова по-справедливо, колкото въ придобититъ правдини се вижда пробуждане и съзнание на наро-

дѣтъ ни. Свѣтли и твърдѣ свѣтли ще бѣдѣтъ страницѣта на историята ни, въ които ще се говори за дѣлата на тѣзи наши народни труженици. Тази история ще признае, че тѣзи дѣйци сѣ намирали голѣма опора въ народното съчувствие, но тя не ще забрави да каже, че твърдѣ често туй съчувствие се е спечелвало съ голѣми мѣжки, съ голѣмо постоянство и самоотвержение. Тя твърдѣ често ще ни ги показва осамотени въ трудниятъ имъ подвигъ и не ще да премълчи, че въ най-критически минути тѣзи дѣйци бивахъ изложени на съблазнъ и принуждавания да свърнатъ въ другъ неправиленъ и съсипителенъ за народътъ ни пѣтъ.¹⁾ Ще каже историята, че тѣзи, които се храняхъ отъ народътъ и по положението и званието си имахъ света длъжностъ да защищаватъ заедно съ казанитѣ народни труженици народното дѣло, че тѣ осѣждахъ спасителниятъ имъ подвигъ като безуменъ и неосѣществимъ. Не ще да скрие историята и това, че тѣзи, които сѣ имали и сега иматъ домогвания за първенство, които претендиратъ за първо мѣсто въ редътъ на народнитѣ дѣйци, които като представятъ себе си за народни страдалци, искатъ да добиятъ правото за да се разпореждатъ съ сѣдбината на черквата ни, — че тѣ всички гледали сѣ си спокойствието и личнитѣ изгоди въ то време, когато казанитѣ дѣйци сѣ търпѣли оскудностъ, гонения и заточения... Историята е неумолима. Тя ще каже всичко това, а съ това ще ни даде възможностъ още по-добре да разберемъ величието на казанитѣ наши народни дѣйци и да ги обикнемъ още толкова по-вече за дѣто при толковато несгоди и съблазни останалъ сѣ твърди и непоколебими въ защитата на правото народно дѣло.

Смъртта рано отне отъ насъ тѣзи скѣпни лица. Казваме рано, защото имахме отъ тѣхъ още голѣма нужда. Тѣхната опитностъ, тѣхното благоразумие или изобщо да кажемъ — всичкитѣ тѣхни нравственни доблести можахъ да бѣдѣтъ за насъ най-върнитѣ ръководители. Тежка и безвременна бѣше загубата на любимиятъ ни пастиръ Авксентия; не по-малко тежка бѣше загубата и на достойниятъ неговъ събратъ и

1) Познати сѣ на всички усилията, които Папската пропаганда прави за да привлече на своя страна доблестнитѣ наши старци, когато на 1861 г. утивахъ на заточение. Отъ своя страна и Протестантитѣ не отказвахъ своитѣ услуги въ това отношение.

сътрудникъ — Паисия, сѣщо така любимъ и уважаемъ отъ народътъ. И ако имаше нѣщо, което да умалѣва що-годъ скърбта на народътъ ни за тази тежка двойна загуба, — това бѣше туй, че ний виждахме помежду си тѣхниятъ достоинъ сътрудникъ — Илариона Търновски. Въ неговата личностъ ние виждахме съсредоточени и онази голѣма любовъ и преданность къмъ народното дѣло, и онова постоянство и самоотвержение при защитата на това дѣло, които бѣхж отличителни свойства и на почившитъ преди него негови събратия. Но на Провидението угодно било да наложи на народътъ ни отново тежко изпитание. Смъртта отне отъ насъ и този доблестенъ старецъ и труженикъ, отне го нечаяно, отне го тогава, когато му имахме най-много нуждата, и именно тогава, когато Екзархията ни — плодъ на толкова народенъ трудъ и на толкова тежкъ подвигъ отъ страна на народнитъ дѣйци — бѣше въ началото си, бѣше слаба и неукръпена още, колебаеше се и отъ неразбранщина на мнозина, и отъ враждебни настроения, и отъ честолюбиви притязания на нѣкои отъ своитъ даже членове, та твърдѣ чувствителна бѣше за нея необходимостта отъ любящата но твърда рѣзка на Илариона Търновскаго, отъ неговата силна, авторитетна и въ сѣщото време благоразумна и практична дума.

Като казваме това, ние сме далечъ отъ пристрастно увличание въ полза на дѣда Илариона. Неговата благородна личностъ е така добръ позната на българскиятъ народъ, щото нѣма нито най-малката нужда отъ пристрастни хвалби. Но това, което е истина, не може да се отрича. Времето и обстоятелствата придаватъ сила и значение на всичко и правятъ нравственнитъ доблести, сами по себе свѣтли и драгоценни, още по-вече да сияятъ съ величието си. Времето, въ което почина дѣдо Иларисѣ, и обстоятелствата бѣхж такива за нашата Екзархия, щото тази загуба не можеше да не се почувствува най-силно. Екзархията бѣше вече учредена и сѣществуванието ѝ укръпено съ Високиятъ царски фирманъ. Но съ това работата не се свършваше: потрѣбно бѣше това свето учреждение да се окружи съ съчувствието на цѣлиятъ народъ, потрѣбно бѣше ние всинца да съединимъ и да съгласимъ нравственнитъ си сили, та да дадемъ на това учреждение правилно развитие — споредъ както го искахж инте-

реситъ на народътъ ни, т. е. потребно бѣше да се залувимъ да съзиждаме нравственното зданіе на народната наша добродѣтелитина и бѣднина. Но това не става тъй лесно. Изобщо много по-лесно е да събара чловѣкъ или да придобива нѣщо, тогачъ когато е твърдѣ трудно да съзижда нравствено зданіе или да удърква придобитото. Въ първиятъ случай, ако и да се иска сгласяване, постоянство и обмисленность, но не въ толкова силна степенъ както въ вториятъ случай, дѣто силни нравствени преимущества сѣ необходими за успѣхътъ на дѣлото. Но тѣзи нравствени преимущества не можеше да ги притежава и не ги притежава въ достаточна степенъ нашиятъ народъ. Въ продължение на 15—20 години народътъ ни се бори за събарянето на онова чуждо зданіе, което го натискаше нравствено. И въ тази си борба той не се водеше постоянно отъ съзнание на *редъ, длъжностъ* и *постоянство* въ едно и сѣщо направление, та навикна на безредіе и почти на кораво своеволие въ нарежданіето на своитѣ народни работи. Но за съзиждане на нравственното народно зданіе, което трѣбаше ние да започнемъ отъ самата минута на официалното признание на Екзархията ни съ по-голяма енергия, изискваше се по-вече опитность, търпѣние, обмисленность; изискваше се да се подчиниме на редъ и правилность въ дѣйствиата си, да се откажемъ отъ честолюбивитѣ си притязания и частни прищевки, да се откажемъ отъ якоглавството и неразбраното си своеволие и да подчинимъ частнитѣ си честолюбия и прищевки на общиятъ интересъ. Ето защо именно въ такова време бѣше необходима за насъ силната, непреклонна воля и авторитетна дума на дѣда Илариона. При всичкитѣ наши честолюбиви притязания никой отъ насъ не може се наеме да отрече, че тази твърда воля и авторитетна дума не би се приели отъ всички ни съ пълно довѣрие и че ние би могли да намѣримъ въ тяхъ друго освѣнъ дълбока любовъ и преданность къмъ народното дѣло. Тази твърда воля и авторитетна дума на дѣда Илариона още дълго време би отстранявала много честолюбиви притязания и не въ една критическа минута би избавила народното дѣло отъ затруднение и несправилности. И нашата млада черква възлагаше голѣмитѣ си надѣжди на този доблественъ старецъ. Тя се надѣваше че още дълго време той

ще прави не до тамъ чувствителна загубата, която тя претърпя съ смъртта на другитъ свои труженици и защитници, още дълго време той ще ѝ служи за опора, ръководителъ и истински защитникъ. Но Провидението отсѣдило да се не осъществятъ тѣзи надѣжди.

Но добросъвъстнитъ народни труженици никогажъ не умиратъ. Тѣхнитъ благотворни дѣла, извършени за полза на народътъ, правятъ ги вѣчно да бѣждатъ живи въ сърцата на признателниятъ народъ. Тѣхната честностъ, любовъ, преданностъ и самоотвержение всекогажъ ще иматъ благотворно влияние за добрата бѣднина на народътъ ни, защото подъ това влияние ще да се възпитаятъ младитъ народни сили за нови подвизи. Това е най-светото наше утѣшение въ чувствителната загуба на нашитъ народни дѣйци, въ това се състои и най-твърдата ни надѣжда за бѣдущето народно преуспѣвание.

Като сме имале и имаме дълбока вѣра въ това, ние сме отстъпвале и ще да отстъпваме въ „Периодическото Списание“ на Дружеството широко мѣсто на животописанията на нашитъ народни труженици. Ние вѣрваме, че тѣзи животописания, особено животописанието на тримата наши Исарарси — *Авксентия*, *Паисия* и *Илариона* — би биле твърдѣ поучителни за насъ. Тъ би ни представиле високъ примѣръ на любовъ и преданностъ къмъ народътъ, на благоразумие, честностъ, безкористие и самоотвержение. Но тѣхниятъ животъ и тѣхната дѣятелностъ тѣй тѣсно сѣ свързани съ народното наше възраждане, щото за да се залуви нѣкой да излага тѣхниятъ животъ и тѣхнитъ дѣла както трѣба, необходимо е да изложи цѣлата история на възражданieto ни. Но защото това е трудна и сериозна работа, ние счетохме за добръ да почнемъ обнародванието на *откъсци* отъ животътъ на нашитъ народни труженици подъ заглавие „Материали за Историята на духовното възраждане на българскиятъ народъ“, като се надѣваме че съ този начинъ ще се улесни твърдѣ много пълното съставяние Историята на възражданieto ни, а следователно и — пълното животописание на нашитъ народни труженици.

Въ книжка IX—X. ние бѣхме общале да обнародваме животописанието на **Неофита Бозвели**, отъ което имаме и

имаме на ръка доста събранъ материалъ. Но като не можя и до сега да ни се достави и тази частъ отъ животописанието на този знаменитъ мъжъ, безъ която, обнародвано, то би излъзло щърбато, ние отлагаме да изпълнимъ обещанието си въ идущитъ книжки на Списанието. А сега обнародуваме едно писмо отъ блаженнопочившаго Илариона Търновски, отъ което писмо читателитъ ни не само ще се запознаятъ (или и ще си напомнятъ) понѣ повърхностно съ дѣятелността на този благороденъ старецъ въ единъ доста важенъ периодъ на черковниятъ ни въпросъ, но и ще видятъ още и отъ какви благородни чувства се е въодушевлявалъ той спрямо народътъ си. Това писмо го е писалъ дѣдо Иларионъ както въ своя събственна защита, тъй и въ защита на народното дѣло, и е отправено къмъ началникътъ на една отъ самостоятелнитъ православни църкви.

Ето това писмо:

Блаженнѣйшии и премудрѣйшии Отче и Владико!

Отъ съборното послание наше ще уразумѣете добръ положението на българския църковенъ въпросъ. За нужда обаче считамъ да изясниж и азъ нѣкои изражения, чрезъ които Великата Църква въ послѣдния си циркуляръ до самостоятелнитъ Православни църкви за този въпросъ се потщала да даде законенъ видъ на произнесенното отъ нея въ 1869 год. противъ мене противозаконно низложение, като ме обвинява несправедливо че ужъ азъ сжмъ билъ подигналъ църковния този въпросъ.

Блаженнѣйшии Владико! роденъ и възпитанъ въ православната въра, младъ още прегърнахъ монашеския животъ въ светата Аѳонска гора и впоследствие, рукоположенъ свещеникъ, азъ бѣхъ избранъ по единогласно одобрение на свещенното Аѳонско събрание и опредѣленъ за главенъ представителъ на всичкитъ Аѳонски манастири въ Константиноплъ на 1-й Мая 1852 год. Като изпълняхъ много години като „*върненъ рабъ*“ туй послушание, бѣхъ и произведенъ въ чина на великий Архимандритъ на Вселенския патриаршески престолъ отъ Светѣйшаго Вселенскаго Патриарха Господина Анѳима отъ Ефесу, който ми и даде и патриаршеско свидетелство за моето „*благочестие и за ревността ми къмъ право-*

славната въра“. Призованъ да се върнахъ въ Аѳонската Гора, азъ бѣхъ тамъ опредѣленъ като представителъ отъ свещенната обителъ Хилendarска въ Аѳонското събрание въ Карей дору до 1857 год., когато вторий пѣтъ пакъ бѣхъ избранъ за представителъ въ Цариградъ отъ страната на всички-тъ Аѳонски мѣнастири. Туй мое представителство се продължи до 1858 год., когато Великата Христова църква благоволи да ме рукоположи епископъ за българския храмъ Св. първомъченика Стефана въ българската махала въ Цариградъ.

Но какво бѣше състоянието на българския народъ въ него време? Българетъ, Блаженнѣйшій Владико, отъ четвъртото десетилѣтие на туй столѣтие въ разни времена и обстоятелства не преставахъ да изразяватъ благообразно на Вселенската Патриархия своето незадоволение отъ злоупотрѣбенията и поведението на гръцкитъ Архиереи по Епархиитъ и я умолявахъ смиренно да би тя се погрижила да удовлетвори на вѣроисповѣднитъ имъ нужди съ назначението на български Архиереи. Но Вселенската Патриархия постоянно оставаше глуха на гласа на притѣснения и презираемъ отъ нея народъ и, на мѣсто туй, тя подигна свирѣпо гонение сръщо онѣзи, които ѝ представяхъ нуждитъ и оплакванията на народа. Заради това Българетъ на разни Епархии, съединени отъ единовидно страдание и желание, въ едно показали на Великата Църква нуждата за да не имъ изпраща за напредъ Архиереи не вѣдущи матерния имъ языкъ, когото и само разбиратъ. Но Църквата и въ туй обстоятелство е показала свойственното ѝ пренебрежение. На 1857 год. отъ пѣд-значителнитъ български Епархии се опредѣлихъ представители, които въ писменно прошение до Великата Църква изложихъ исканията на народа и извѣстихъ тождевременно на Нея, че „се намѣрватъ обсадени отъ разни общества и че тѣзи общества разпространяватъ враждебни идеи за православието, че тѣзи общества открихъ училища въ разни мѣста между Българетъ и вдѣхватъ на юношеството понятия противни на вѣрата, че множество мисионери, прѣснати въ разни градове по България и въ Цариградъ, опитватъ се да поколебаятъ убѣжденията на народа, щото и вѣстници на българскій языкъ поченахъ да издаватъ. Поискахъ слѣдователно Българитъ за напредъ да се проваждатъ въ българскитъ Е-

пархии достойни Архиепери, които да се грижатъ за духовното си стадо, което поради безчувствеността и недъятелността на досегашнитъ си пастири бѣше потънало въ мрака на невѣжеството и на суетвѣрието, и отъ което едни бѣхъ заразени вече отъ внушенията на мисионеритъ“. Но искренитъ тѣзи и пълни отъ християнска ревностъ представления не само не се взехъ во внимание отъ Вселенската Патриархия, но се и отхвърлихъ отъ нея съ поругание. Най-подиръ, на 1859 год., съ съизволенieto на Високославното Императорско Правителство състави се въ Патриархията събрание отъ представители — духовни и миряне — за поправлението на лошето церковно управление. Въ туй събрание българскитъ представители, одушевяеми отъ християнска ревностъ и народна любовъ, постарахъ се до колкото имъ бѣ възможно да съдѣйствуватъ за улучшение на лошето положение на работитъ и въ българскитъ Епархии и въ другитъ; но и на тогашнитъ старания на българскитъ представители се препръчихъ хиледи прѣчки и се отхвърлихъ всичкитъ тѣхни предложения подъ разни причини. За туй българскитъ представители счетохъ за своя необходима обязанностъ да протестиратъ противъ съставенитъ отъ него събрание устави за бѣдущето управление на Церквата, тождевременно протестирахъ и българскитъ Епархии като гледахъ че се обиждатъ отъ новия уставъ и че дълговременнитъ имъ и праведни желанія се насилственно потѣпкватъ.

Таквъзъ бѣше, Блаженнѣйшій Владико, състоянието на българския народъ и на България. И въ епоха на таквъзъ едно волнение на умоветъ и на народното негодование, азъ приехъ подъ архиерейското си управление рѣчения български храмъ въ Цариградъ. Длъженъ бѣхъ, слѣдователно, щомъ приехъ на себе си пастирското служение отъ една страна да отишъ обуреваемитъ отъ зловреднитъ внушения умове, а отъ друга — да пишъ званични протести противъ издаваемитъ въ столицата орудия на Папството. И тѣй като се облѣкохъ въ бронята на върата и въ всеоружието на Духа на Божественното Слово, благовѣствувахъ при всѣкий случай на народа словесата на Вожията Правда. И при туй, когато азъ тѣй се трудихъ да усредоточъ народа около Церквата, а Папскитъ орудия велегласно проповѣдахъ прозелитизма,

Великата Църква, ако и да беше очевидица на дѣйствиата на пропагандата, продължаваше да показва едно предосудително хладнокрѣвие.

Въ сѣщата година жителитѣ на българската Полянска Епархия. Епископии зависяща отъ Солунската митрополия, като не можахъ вече да търпятъ поведението на Епископа си Мелетия, и като молахъ Великата Църква да го замѣни съ други Архiereй Българинъ и не се послушахъ, приехъ унията за утвърдението на която беше утишелъ въ нея Епархия и самиятъ началникъ на Лазариститѣ въ Цариградъ господинъ Боре. Въ туй бѣдствие за православието светѣйшиятъ Вселенскій Патриархъ г-нъ Кирилъ, като призова при себе си първенцитѣ и народнитѣ ни представители, и като се разговори на пространно съ тяхъ за туй нещастно произшествие и за сръдствата на поправление на злото, обѣща имъ че за напредъ Великата Църква непременно ще произвежда за българскитѣ Епархии Българи Архiereи. Въ този случай Вселенскиятъ Патриархъ съ Синода на Архiereитѣ и нашитѣ народни представители и Солунскиятъ митрополитъ се обърнахъ къмъ мене. Азъ съ радостъ приехъ предложението и, назначенъ съ Синодални писма за Екзархъ, затекохъ се въ Поляна за да отблъснахъ и да отстранѣхъ Унията. Какъ изпълнихъ азъ възложенното туй на мене свето послание — това се свидѣтелствува отъ проведенитѣ до мене отъ Патриарха и отъ Синода благодарителни писма, въ които Великата Църква, при другитѣ благодарителни изражения, като въ награда за моя подвигъ, ми отдаде наименованието „Спасителъ на заблуденитѣ“, и отъ самиятъ Папскій печатъ, който яростно нападна на мене като на свой противникъ. Като възвърнахъ, слѣдователно, жителитѣ на Полянската Епархия въ нѣдрата на Православието, върнахъ се въ Цариградъ и между другото представихъ на Негово Всесветѣйшество, че за напредъ Църквата трѣба зорко да внимава на покушенията на пропагандата и Му изложихъ всичкитѣ козни, които тя строи противъ Православието въ Солунъ и въ околноститѣ му както и въ самиятъ Цариградъ.

Не слѣдъ много време умира Охридскиятъ Митрополитъ. Жителитѣ отъ тази Епархия съставихъ прошение, подписано отъ много хиляди християни на Великата Църква, въ

което настоятелно я умолявахъ да земе въ внимание нуждитъ имъ и да имъ рукоположи и проводи Архиерей свѣдуещъ въ языка имъ и предаденъ по-вече на духовното попечение за паството си. Туй прошение и тази работа тѣзи Епархиоти върихъ на грижата на тукашнитъ народни първенци и представители, които, щомъ го приехъ, поспѣшихъ да го подадѣтъ на Негово Всесветѣйшество и го подкрѣпихъ словомъ, като Му напомнихъ даденитъ отъ Него по-напредъ тържественни обѣщания за назначението на български Архиереи въ български Епархии. Тогазъ Вселенскитъ Патриархъ пакъ ги увѣри въ благоразположението и въ готовността на Црквата да имъ даде български Архиереи споредъ желанието на народа, но тозъ часъ ги излъга страшно като избра на другата сутренъ единъ Гръкъ Архиерей, отъ когото Охридската Епархия и другий пѣтъ бѣ се оплаквала. Като се научихъ българскитъ представители за тази измама на Црквата, представихъ се скупомъ предъ Негово Всесветѣйшество и, като показахъ удивлението и скърбта си за тази измама, напомнихъ Му злитъ послѣдствия, които може да взима туй съблазнително поведение на управителитъ на Црквата. На туй тѣ чухъ отъ устата на Патриарха този отговоръ: *„Когато Българитъ станатъ Унияти, тогази Црквата ще помисли какви мърки да земе“*.

Подиръ жалостния този отказъ на Црквата, българското духовенство по Епархиитъ заедно съ народа, като зехъ за основание 31-то правило Апостолско, което позволява на единъ презвитеръ да се отдели отъ своя епископъ и да престани да помънува неговото име ако послѣдниятъ се обличи че твори неправда, заповѣдали на представителитъ си въ Цариградъ да обяватъ на Великата Црква какъ вече представатъ отъ да иматъ съобщение съ Патриарха и съ проводенитъ отъ Него по Епархиитъ Архиереи — до като приематъ удовлетворение въ законнитъ си искания. И тѣй, пребивающитъ въ Цариградъ народни първенци и представители тосъ часъ подадохъ на Патриарха официаленъ протестъ отъ страната на народа, въ който казвахъ че за напредъ българското духовенство заедно съ народа прекъсватъ всѣко общение съ Вселенския Престолъ.

Като видѣхъ усиленното негодование на Българитъ въ

Цариградъ и крайното раздражение на Епархиитъ противъ Патриархията, доспѣвшихъ пакъ да представихъ на Негово Всесветѣйшество опасността, която бѣдствувахъ Българитъ, обиколени отъ съвладъ отъ Папската пропаганда. Негово Всесветѣйшество пакъ ми се объща, че ще се погрижи за утишението на туй волнение, но дѣломъ нищо не предприе да стори.

На конецъ настана и светиятъ и миротворителенъ день на животворящето изъ мъртвихъ възкресение Господа нашего Иисуса Христа, въ който като стояхъ предъ вѣчния престолъ и съвършавахъ божественната служба и когато щяхъ да помѣня по обичая името на Вселенския Патриархъ, тутакси шумниятъ вѣкъ на многочисленния народъ наложи мълчание и на мене и на пѣвцитъ, и искаше да замѣни помѣнуването на името на Вселенския Патриархъ съ „всякое Епископство Православныхъ“. Неволєю устъпихъ на настоятелното искане на раздражениятъ народъ и съвършихъ божественното священнодѣйствие съ душевно волнение, като си докарвахъ на умъ неблагоприятнитъ послѣдствия. Побързахъ, обаче, немедленно да съобща лично сичко туй на Негово Всесветѣйшество, който като не ми отговори нищо положително, порѣча ми само да введа отъ изново помѣнуването на името му въ священнослужението. При всичкото си желание азъ не можахъ да изпълня тази заповѣдь на Негово Всесветѣйшество като срѣщахъ голѣмо съпротивление отъ народа. На 13-го Априлия, призованъ представихъ се предъ священния Синодъ и изложихъ подробно и искрено причинитъ, които подбуждахъ българския народъ и вънъ въ Епархиитъ и вътръ въ Цариградъ на упорното туй заявление срѣщо Церквата, и се старахъ да убѣдя Синода да не възлага на мене само тежкото туй бремѣ на укротяването на духоветъ, но да благоволи да назначи и нѣколко отъ Синодалнитъ Архиереи заедно съ мене да сторятъ което е възможно за сполуката на успокоението на народа. Но пакъ не сполучихъ да убѣдя Синода на туй.

Подиръ сичко туй, като се намѣрвахъ — тѣй да река — между чука и наковалнята, между народъ обиденъ и негодующъ тука и по Епархиитъ противъ Вселенския престолъ и между дългътъ си предъ Церковното чиноначалие, и като

гледахъ отъ близо колко се стараете пропагандата да се възползува отъ раздраженото положение на Българитъ и даже почена чрезъ единъ Българо-Папскій вѣстникъ да съвѣтува на Българитъ да приематъ Унията, азъ предпочетохъ да приемнахъ подъ покровителството си желаніята на народа при сичката опатностъ отъ гнѣва на Вселенския престолъ — съ надежда, че като опазѣмъ народа въ нѣдрата на Православието ще възможемъ да докараемъ и желаното спокойствие на хоризонта на Църквата и да въстановѣмъ мира и любовта между двата единовѣрни народи, Гърцитъ и Българитъ. Но времето минаваше, а Църквата на мѣсто да удовлетвори законнитъ искания на народа и да го привлече къмъ себе си, на противъ тя въ патриаршеството на господина Йоакима въздигна таквози люто гонение въ столицата и въ епархиитъ противъ българското духовенство и противъ народа, щото блѣсна една малка частъ отъ народа въ обятията на католическата Уния.

Патриархията оставаше безстрастна на туй заблуждение на духовнитъ си чада. Тогава азъ заедно съ приснопамятниятъ мой събратъ Преосвещеннаго Авксентия и съ благоразумнитъ народни първенци отправихъ чрезъ мѣстния печатъ приличното увѣщание къмъ заблуденитъ и се старахъ да имъ покажѣмъ гибелниятъ пѣтъ, въ който сѣмъ стѣпили. А Негово Всесветѣйшество г. Йоакимъ на мѣсто да се погрижи нито най малко какъ да се изкорени злото, Той съзва голѣмъ Синодъ въ който обрече на погубление онѣзи, които строго бранихъ православната вѣра. Азъ не преставахъ и словомъ и дѣломъ, съ писма и увѣщания, и частно и публично да се подвизавамъ да възвѣрнемъ въ нѣдрата на православието заблуденитъ, което и сполучихъ съ Божията помощъ, а за награда на пламенната тази ревностъ Патриархътъ Йоакимъ ме осѣди на низложение.

А че туй рѣшение на Патриарха Йоакима е противоканоническо и стана съ беззаконни и своеволни сръдства — това е на цѣль свѣтъ известно и се потвърждава още и отъ слѣдующия протестъ на дванадесетъ синодални Архиереи, които обявихъ и на Високата Порта и на публиката насилствения способъ на съчинението на Акта и насилственото му подписване отъ присутствующитъ Архиереи, като го обявихъ беззаконенъ и безсиленъ.

„Какъ стана — пишѣтъ двенайсѣтъ синодални Архiereи на Високата Порта — низложението на българскитѣ Архiereи? То се предначерта отъ Него (отъ Патриарха Иоакима) и въ времето на едно само синодално заседание станахѣ отъ предъленитѣ отъ церковнитѣ правила три призования къмъ тѣхъ въ разстоянието на два часа безъ да се даде изискуемото отъ съборнитѣ правила време. При всичко туй онѣзи Архiereи, преди да се разпусне събранието на Синода, извѣстихѣ му звѣнично чрезъ Високата Порта, че тѣ ще се представятъ да дадѣтъ отговоръ. Но Патриархътъ не само не послуша правилъ Съвѣтъ на Правителството, а още и излѣга Високата Порта, защото отговори лъжливо и самовластно, че ужъ вече било произнесено приличното наказание, и тозъ часъ подиръ заминуванието отъ Портата Чиновникъ пренуди Синода да подпише низложението. И че туй стана тъй, никой отъ Членовѣтъ на Синода не може го отречи“. Ето и имената на тѣзи, които подписахѣ туй прошение и които били пренудени отъ Патриарха Иоакима да подпишѣтъ низложението: *Ефеский Паисий, Ираклийский Панаретъ, Никомидийский Дионисий, Никейский Иоаникий, Филиппополский Панаретъ, Прикониский Гедеонъ, Сканоский Дионисий, Кюстендилский Игнатий, Месемврийский Никифоръ, Дринополский Пантелеимонъ, Струмишкий Иеровеи и Преславский Аноимъ.*

Българското, обаче, духовенство и народътъ и въ столицата и по вънъ не дадохѣ никое внимание на беззаконното наше осъждане отъ Патриарха Иоакима, но на противъ, отъ тогази дору до днесъ по сичкитѣ церкви върши божественното свещеннослужение въ мое име.

Незадоволствието, прочее, на българскиятъ народъ и духовенство налага тежка отвѣтственность на Патриарха Иоакима заради беззаконнитѣ му дѣла, защото сичкиятъ народъ и духовенството иматъ право да негодуватъ за туй нуждение, въ което се причисляватъ и тѣ: „Никой да не смѣе — дума актътъ на низложението — да има съобщение или да литургиса съ тѣхъ, нито рѣка да имъ целуни или да ги приеме или да ги почете като Архiereи или като прости свещеници или да ги защити или да имъ помогне подъ страхъ на Агрия и на непростено (уви!) проклятие“. Но българскиятъ

народъ и духовенството му, напротивъ, не се отрече и не отчужди отъ истиннитъ си пастири, и макаръ че Патриархъ Иоакимъ да произнесе надъ народа и надъ духовенството проклятие, тѣ предпочетохъ да останатъ въ духовно общение съ неправедно страдащитъ свои пастири, нежели да бѣдѣтъ въ общение съ свирѣпитъ си гонители.

Като свършвамъ тѣзи примѣчания, умолявамъ Ваше Блаженство да благоволи да земе въ внимание отъ една страна голѣмата ми приверженность къмъ православната вѣра, а отъ друга — опасното положение, въ което се намѣрвахъ като защищавахъ вѣроисповѣданието на единъ народъ, който съкогажъ ималъ надѣжда на благоутробието на Цариградската Църква и показалъ велико търпѣние — съ увѣренность че неговитъ молби ще се удовлетворятъ отъ върховниятъ вѣроисповѣденъ неговъ Началникъ, — като земете сичко това въ внимание, да произнесете мнѣнието си въ защита на правдата.

Като просѣжъ Вашитъ светли молитви и благословения, оставамъ съ високопочитание

Вашего Блаженства

най смиренный почитатель

МАКАРИУПОЛСКИЙ ИЛАРИОНЪ.

Мартъ 1869 г.
Цариградъ.

НАМИСВАНИЕТО

НА

СВѢТСКАТА ВЛАСТЪ ВЪ ЧЕРКОВНИТЪ РАБОТИ.

(По поводъ на нашиятъ черковенъ въпросъ).

Борбата е свършена. Българскиятъ народъ се радва на своитъ черковни правдини. Той придоби своя Иерархия и вече за него е откритъ пътятъ къмъ умственното му и нравственно усъвършенствование.

Като се замислимъ надъ вървежътъ на тая громадна, неравна и упорита борба, която издържа нашиятъ народъ, като пресмѣтнемъ всичкитъ нейни *фазы*, ние не можемъ да не се очудваме на *нравствената мощь*, която изказа народътъ ни въ тая работа, униженъ и потѣпканъ, имѣющъ

противъ себе си твърдѣ често и груба материална сила, както и всички позволени и непозволени сръдства, — нашиятъ народъ издържа борбата и направи правдата и законността да възтържествуватъ. Въ сила на какви данни стана това? Невѣжеството изобщо веде къмъ неразбранщина и раздѣление и прави за *инатъ* и частенъ — дребенъ и нищоженъ — интересъ да се поврежда общото добро, да се върви противъ общитъ и важни интереси. А нѣма съмнѣние, че, освѣнтъ не-вѣжеството, и всичкитъ други несгодности или — така да речемъ — враждебни *елементи*, за които казахме по-горѣ че о-кружаваха народътъ ни, трѣбаше да спомогнатъ щото тоя народъ не само да не познава доброто си и интереситъ си, ами още и слѣпо, неразумно да върви противъ събственното си добро и събственнитъ си интереси, подчиняванъ на личнитъ си прищевки и враждебни влияния. Прочее, въ сила на какви *данни* народътъ ни можя да издържи такава упорита борба, когато по видимому всичко бѣше противъ него, та трѣбаше и той самъ да бѣде противъ себе си? Отъ гдѣ се взе тая нравствена мощъ въ народътъ, безъ която е неми-слима не само побѣда и възтържествуване, ами и борба, о-собенно отъ такъвъ характеръ, какъвто имаше борбата, която се издържа?

За правилно разумѣние и обяснение на това, необходимо е да прибѣгнемъ съ благодарностъ къмъ Божието Провидѣние. Съ това не искаме да кажемъ, че въ народътъ ни е дѣйствувала нѣкоя чудесна, свѣрхестественна сила во време на казаната борба, но искаме да покажемъ на оная *вѣчна*, неизмѣнна, всекогажъ присуща въ Божииятъ мѣръ, преимуще-ственно же въ разумнитъ создания, истина, споредъ която *частното служи за въ полза на общото* и справедливото, законното или — да кажемъ съ една дума изобщо — *нравствен-ното винаги взема връхъ надъ несправедното и незаконното*. Истина, че Правителството турна справедливата си рѣзка на нашето дѣло и го направи да възтържествува, даде му сигурностъ, законностъ и трайностъ; обаче за да станеше това, необходимо бѣше народътъ ни самъ да извадеше на явъ правото си, самъ да се покажеше достоинъ за това право и способенъ да го запази — съгласно съ волята и интереситъ на царството. А за такова едно нѣщо се изискваше нравст-

венна сила. Поради това преди да кажемъ нѣщо за намисването на свѣтската властъ въ черковните работи, което намисване биде толкова благотелно за насъ въ черковниятъ ни въпросъ, ние ще се помѣчимъ да си разяснимъ нравственнитъ причини на това и да разберемъ отъ гдѣ сѣ се взели тѣ въ нашиятъ народъ.

I.

Едно сериозничко внимание, обърнато върху всичкитъ *процеси*, които постоянно, всеки часъ, въ всяка минута се извършватъ въ природата, би ни увѣрило, че и запазването и унищожаването на частното става сѣ за въ полза на общото. Ние би се много отдалечиле отъ предметътъ си и би паднале въ една неумѣстна и безцѣлна специалностъ, ако би поискале да приведемъ тукъ за казаното доказателства, които дава современната наука. Заради това ще обърнемъ внимание само на това, което е по-близо до насъ, по-достъпно и по-понятно — до частниятъ и общественъ животъ на човѣка, — като се ограничимъ въ привождане на доказателства по възможности ясни, прости и, така да речемъ, осизателни, които ги дава самиятъ животъ.

Человѣкъ, ако и да е личностъ отдѣлна, самостоятелна, но той е сѣщество *общезително*. „Не добро быти уловѣку едину“ казалъ Богъ при сътворението на човѣка и нѣма на свѣтътъ сила, която да измѣни това предопредѣление. Самъ човѣкъ, отдѣленъ абсолютно отъ подобнитъ си, е немислимъ, неговото сѣществование било би непонятно, безцѣлно. Всичкитъ знаменити *аскети*, каквито може да ни представи историята на подвижничеството въ всичкитъ вѣри, най-блистателно доказватъ и потвърждаватъ тая истина. Тѣ сѣ искали чрезъ съвършено осамотяване, чрезъ скѣсване на всѣка връзка съ грѣшното човѣчество да постигнатъ високъ и отвлѣченъ идеалъ — да станѣтъ *земни ангели*, обаче, ако и да сѣ отбѣгвале отъ човѣческото общество, но сѣ приемале съобществото на други живи твари — на животнитъ и съ тоя начинъ сѣ оправдавале предопредѣлението. Освѣнъ това, ние знаемъ, че аскетическитъ стремления почти на всичкитъ знаменити подвижници, особенно християнски, произвеждали сѣ общински или мѣнастирски животъ. Дѣто ще

рече, при всичките свои усилия човекът не може да избегне своето предопределение: той е създаден да бъде същество общжително и такъв ще си е всекога, вечно.

По следствие на това вечно и неизменно предопределение, човекът и въ дѣятелността си се явява общественъ. За насъ немислима е човѣческа дѣятелностъ въ *абсолютна* негова осамотеностъ. Та и такава дѣятелностъ, ако би било възможно да се предположи, била би безсмисленна, безцѣлна. Ако внимателно вникнемъ и въ най-частните и егоистични побуждения и стремления на човѣческата дѣятелностъ, ние ще видимъ, че и тукъ главниятъ *лостъ* не е друго освѣтъ или родителитъ, или семейството, или обществото, народътъ и проч. А главното и нѣкакъ чудното се състои въ това, че, съзнателно или безсъзнателно, доброволно или противъ волята ни, тая съвършено по видимому частна дѣятелностъ служи за общото добро, поглъща се, принася се въ жертва на общитъ интереси както въ най-тъсенъ така и въ най-широкъ размѣръ. Всеки се труди да си подобри състоянието, да спечели богатство, и въ това си старание той често дохожда въ голѣми и сериозни спръчквания съ подобните си. По видимому тукъ човѣческата дѣятелностъ никакъ нѣма предъ видъ общата полза, общитъ интереси, но на дѣлъ може и противъ нашата воля, излиза съвършено противното, защото знае се, че общественното благосъстояние на единъ градъ, на една община, на единъ народъ е пропорционално съ благосъстоянието на частните членове, отъ които се състои общината или народътъ. Единъ народъ не тогава може да се каже богатъ и образованъ, когато има нѣколко само членове много богати и образовани, но тогава, когато богатството и образованността сж удѣлъ на множеството. Това е, защото винаги конечната цѣль на частната дѣятелностъ е общото добро, общиятъ интересъ. Учениятъ се осамотява и затваря въ стаята си, та работи денемъ и нощемъ надъ своята умственна работа; той до толкова се вдълбочава въ тая си работа, што не иска да знае за цѣлиятъ свѣтъ, малко и даже никакъ не се интересува отъ всичко онова, което се върши въ свѣтътъ, вънъ отъ неговата стая. Обаче ние знаемъ отъ хилеци примѣри, че неговата дѣятелностъ има резултати за цѣлото човѣчество. Великите преобразователи и

народни труженици жертвували сж и жертвуватъ трудъ, състояние, спокойствие и самиятъ си животъ — за общото добро.¹⁾ Хиледи войници се лишаватъ отъ спокойствието си, отъ радоститъ на частниятъ и семеенъ животъ и отиватъ срѣщу хиледи опасности и на явна смъртъ — за доброто на своитъ родъ-роднина, за доброто на своето отечество. Родителитъ се трудятъ денемъ и нощемъ — за доброто на чадата си. Съ една рѣчь, на всѣкъждѣ, въ всичкитъ слоеве и форми на човѣческата дѣятелность се забѣлжва стремление частното да служи на общото, частнитъ интереси се принасятъ въ жъртва на общитъ. Така го наредилъ Великиятъ Създателъ, така и природата осъществява това вѣчно и неизмѣнно нареждане въ всичкитъ свои проявления, а особенно — въ проявлението на човѣческата дѣятелность. Стремлението да се запазва общиятъ интересъ, много пѣти даже и въ ущербъ на частнитъ интереси, е вродено въ човѣка и съставлява най-отличителното негово свойство и най-големото му нравственно достоинство. Това вродено въ човѣка стремление създава семействата, обществата, народитъ, царствата. Въ периодътъ на невѣжеството или на упадналото съзнание това стремление се изказва въ запазването на частни семейства и родственни интереси, а въ периодътъ на умственното развитие то се изисква въ много по-широкъ размѣръ — въ запазването на общенародни интереси, даже и на интереси общечовѣчески.

Ние казахме, че по видимому всѣки човѣкъ си има само своитъ събственни частни интереси, които всѣкакъ гледа да запази както и запазва до колкото му иде отрѣжки, като много пѣти дохожда въ малки или въ голѣми спрѣчвания съ съсѣдътъ си, съ приятелятъ си, съ родътъ си и проч., и че, като гледаме отъ страна на тѣзи частни стремления, намъ ни се струва, че всѣки гледа само за себе си, че нѣма и

1) Историята, както Черковна тѣй и Гражданска, дава ни много примѣри на това. Великиятъ законодатель Моисей готовъ бѣше да погуби и душата си за доброто на своятъ народъ. Божественниятъ нашъ Учителъ пострада и претърпя мѣки и кръстна смъртъ — за спасението на цѣлиятъ родъ човѣчески. Кориолановата майка пожертвува любимиятъ си синъ, за да спасе отечеството си. Брутъ дигна рѣка на най-добриятъ, най-любимиятъ си приятелъ за да отстрани голѣма опасность отъ отечеството си. Кирилъ и Методий се отказахъ отъ царски почести и охолень животъ за доброто на своятъ народъ. Гусъ предпочете живъ да го изгорятъ само и само да прекъса пѣтятъ на съблазнитъ и заблужденията и съ това да отърве човѣчеството отъ лошитъ сѣтнини на тѣзи съблазни и заблуждения.

като че не може да има нѣкой такъв интересъ, въ който да се съединяватъ стремленията на чловѣцитѣ. Казахме още, че такъв интересъ има, и той е — *общественниятъ* интересъ. Като за още по-силно потвърждение на това ние можемъ да прибавимъ и това, че общитѣ интереси тѣй яко свързватъ съ нравственната си връзка всичкитѣ членове на една община или на единъ народъ, щото всички изпитватъ скърбъ при паданъето на нѣкое общественно дѣло и радостъ при неговото възтържествуване. Това не сѣ голи думи, а е чиста истина. Мислимъ, че не ще да е никакъ преувеличено, ако кажемъ, че всѣкогажъ, когато е предстояло тѣй наречениятъ ни „Черковенъ въпросъ“ да претърпи нѣкоя неудача, всинца ние, цѣлиятъ български народъ, богатъ и сиромасъ, изпитвали сме нѣкакъ и инстинктивно истинска душевна скърбъ, тогава когато и радостта ни е бивала голяма и искренна всѣкогажъ, когато е предстояло това народно наше дѣло да спечели. И забѣлжително е, че чувствата, що изпитваме при паданъето или възтържествуванъето на нѣкое общо народно дѣло, не приличатъ на тѣзи, които изпитваме частно, по своитѣ частни предприятия и работи. Тѣ нѣкакъ обнематъ цѣлата ни душа, правятъ ни да забравяме частнитѣ си несгодности, частнитѣ си спръчквания и въ всѣки единъ нашъ еднородецъ да виждаме свой другаръ, свой братъ. Въ онѣзи минути, когато сѣ възбудени общитѣ народни интереси, когато предстои народната правда, народното дѣло или да падне или да възтържествува, тогава ние вече не сме частни лица, ами сме едно лице, — тогава сме *община, народъ*. Спръчкванията що ставатъ помежду общинари по поводъ на общитѣ работи, ставатъ не отъ друго, ами само отъ това, че, като всички иматъ вътрѣшно побуждение за запазванъето на общиятъ интересъ, не всички еднакво правилно разбиратъ въ какво се именно състои този интересъ. Сѣщо не може да се вземе за противоречаше на главната ни мисль това, дѣто въ много общини и народи се забѣлжава нѣкаква си хладность къмъ общитѣ интереси. Хладността ѣж има отистина, но тя сѣществува не само отъ себе, а е слѣдствие на неразбранщина, слѣдствие на неразвито съзнание, което не че унищожава стремлението къмъ общото добро, но не накарва всичкитѣ членове на общината или народътъ да се съгласятъ въ раз-

биранието на общото добро и да съединятъ силитъ си за постиганъето на това общо добро. Има, на примѣръ, мнозина между насъ, Българетъ, и богати и, по видимоу, доста разбрани, които обаче нѣкакъ хладни стоятъ къмъ общитъ работи. Ако внимателно вникнемъ въ изворътъ на тая хладность, ние безъ друго ще се увѣримъ, че тие хора нѣматъ онова развито съзнание, което да ги прави по-правилно да гледатъ на общиятъ интересъ, ами допускатъ *инатътъ, докаченото дребно самолюбие*, а преимущественно — *неразбраницината* да управляватъ съ тѣхнитъ чувства, стремления и симпатии. При всичко това, обаче, ние би сбъркали, ако кажемъ, че такивато хора не изпитватъ въ душата си скѣрбъ при паданъето на общенародно нѣкое дѣло, и радостъ при неговото възтѣржествуване. Друга е работата до колко силна ще бѣде въ тѣхъ скѣрбта или радостта. Силата на тие чувствования зависи отъ развитието, но въ сжщность такива чувствования сж присущи на всичкитъ чловѣци безъ исключение. Това показва, че ние не можемъ да се откажемъ съвършенно отъ общенароднитъ работи, не можеме понѣ само въ душата си да не имъ съчувствуваме и да не се интересуваме отъ тѣхъ. А не можеме, защото така сме създадени отъ Бога, защото, по своята чловѣческа природа, ние имаме едно вродено свойство, една душевна потребность, която може да намира удовлетворение само и само въ стремлението ни къмъ общото добро и която, по слѣдствие на това, съставлява най-високото достоинство на чловѣка, неговото нравственно величие. Това вродено свойство въ насъ, тая наша вътрѣшна душевна потребность, както казахме по-горѣ, създава семействата, общества, народитъ и царствата, но тя е създала и философската тая истина, че *никогажъ доброчестината на едно частно лице не може да се основава на злочестината на другитъ* и че, напротивъ, *нашата лична доброчеститина бива пълна само при общата народна доброчеститина*, — истина, която чловѣчеството осжществява въ разнообразната своя дѣятелность.

И така, ние виждаме, че на всѣка стѣпка въ чловѣческиятъ животъ оправдава се предопредѣлението Божие: *частното да служи за ползата на общото*, чловѣкъ въ дѣятелността си — колко и да има тя частенъ характеръ — да се

стреми, ама съзнателно или безсъзнателно, към осъществление на общото добро.

Но има и друго. Понеже всичко, което е наредено отъ Бога, има разумна и полезна цѣль, а разумно и полезно може да бѣде само онова, което е праведно и законно, заради това и вроденото въ човѣка свойство да се грижи за запазването на общото добро, на общитѣ интереси, има за цѣль да поддържи и усили само онова, което е справедливо и законно. По слѣдствие на това явява се въ свѣтътъ единъ вѣченъ, неумолимъ и несъкрушимъ законъ, споредъ който нравственната сила всекогажъ взема връхъ надъ материалната, правдата и законността всекогажъ възтържествуватъ надъ неправдата и беззаконието. Истина, че ние ежедневно биваме свидѣтели на това дѣто невинността страдае, правдата се тѣпче и снижава, а тържествува неправдата, но това стѣпкване и снижаване на правдата е временно само: кога да е — рано или късно — неправдата ще докара злочестини, ще падне, а правдата ще възтържествува. Въ човѣческиятъ животъ всичко, което е станало съ неправда, не е трайно и влѣче подиря си злочестини. Тържеството, придобито съ неправда, никогажъ не може да бѣде трайно и полезно. Да се не смущаваме отъ временното спокойствие, тържество и въздигание на тогова, който онеправдава: него го чака паданье, което ще да е горчиво отмъщение за онеправдаването. И трѣба да забѣлѣжимъ, че това отмъщение, ако не постигне него, непременно ще достигне дѣцата му, потомството му. Това не е *фатализмъ*, това е естественъ законъ. Богъ наредилъ всичко така, щото въ природата всичко да се стреми да придобие и усигори онова, което е добро и полезно, а слѣдователно, и — справедливо. Само справедливото може да бѣде естествено, законно и да смѣта на трайность. Както въ материалниятъ животъ нищо не може да се наруши безнаказанно, така и въ нравствениятъ всеко отстъпление отъ правдата или нейното потѣпкване влѣче подиря си паданье, опропастванье. Всеко здание трѣба да си има яка основа. Здание, какво и да би било то, безъ яка основа не може дълго време да се продържи: то непременно ще падне. Истинската, разумната добродѣтелитина е цѣлта на нашиятъ животъ. Но човѣкъ за да може да се наслаждава съ добродѣтелитина въ

животътъ си, той трѣба да има основа за такъвъ животъ. А каква е основата на единъ добродетеленъ животъ? Основата е — *правдата, законността*. Дѣто нѣма правда и законность, тамъ не може да има спокойна съвѣсть, не може да има спокойствие, а слѣдователно, и добродетелитина: рано или късно ще настѣпи тамъ разкайването, което естествено докарва развала, съсипване на несправедливото и беззаконното. Човѣкъ винаги се старае да скрива колкото е възможно своите престѣпления даже и когато е увѣренъ напълно, че не ще послѣдува за тѣхъ никакво наказание. Ние не върваме да се намѣрятъ такива родители, които предъ дѣцата си да изказватъ погрѣшките си, да се хвалятъ съ беззаконията си отъ какъвто видъ и да би биле тѣ. Не показва ли това, че несправедливото и беззаконното не сѣ *нормални* явления въ животътъ, не сѣ свойственни на човѣческата природа и слѣдователно, не могатъ никогажъ да послужатъ за основа на единъ добродетеленъ животъ? При това, ние *инстинктивно* нѣкакъ чувстваме отвръщение отъ хора, които сѣ зли, жестоки, които си позволяватъ да лъжатъ и съ неправа да придобиватъ чуждото, да експлоатирватъ чуждиятъ трудъ, чуждата честъ. Истина, че на всѣка стѣпка въ животътъ като че виждаме противното на това, виждаме т. е. че такива хора се ползватъ съ почести и съ уважение. Тие почести, обаче, не сѣ и не могатъ да бѣдѣтъ искрени; тѣ сѣ фалшиви и ако ги отдаваме на такива хора, отдаваме ги не защото тѣ заслужаватъ това, но защото и ние сами сме хора фалшиви, хора долни, хора безчестни, хора безъ характеръ и безъ уважение къмъ сами себе си до толкова, щото се покланяме, снижаваме се и ласкаеме предъ хора, които въ душата си не почитаме и не уважаваме. Но и самите тие, които онеправдаватъ и въобще които сѣ безчестни и несправедливи средства придобиватъ едно голѣмо благополучие въ животътъ, и тѣ сами твърдѣ хубаво съзнаватъ, че не е тоя пѣтятъ къмъ благополученъ животъ, че не сѣ онеправданията и лопевините темелятъ на добродетелитина. При всичкото видимо благополучие, тѣ вътрешно, душевно, сами съзнаватъ че не сѣ благополучни. Тѣхъ ги бие и мъчи съвѣстта, колко и да е тя изопачена и задебѣла, и ги лишава отъ благополучие. Тѣ се мъчатъ да заглушатъ тоя

гласъ на строгата и неумолима съвѣсть подъ булото или при помощта на разнообразни занятия, развлѣчения и удоволствия, но всичко е напусто! Тѣ пакъ ще го чуватъ — тоя строгъ и укорителенъ гласъ, — ще го чуватъ на сънъ и на явъ, въ минутитѣ на най-големитѣ удоволствия и въ най-дълбокото уединенно замислюванье. Такъвъ е вѣчниятъ неумолимъ и несъкрушимъ законъ. Дѣто нѣма правда, законность, тамъ не може да има трайность, спокойствие, благополучие.

И тоя вѣченъ, неумолимъ и несъкрушимъ законъ има си значението не само въ взаимнитѣ сношения и спръчквания на чловѣцитѣ, но и въ обязанноститѣ, които има чловѣкъ само къмъ себе си лично, къмъ своитѣ физически и умственни сили и способности, както и въ животътъ на обществата и народитѣ.

За запазванъето на здравieto изобщо необходима е умѣренность въ всичко: и въ ѣденъето, и въ удоволствията и въ трудътъ. Това е вѣчна, неизмѣнна истина или правда, която подъ никакъвъ начинъ не може да се наруши безнаказанно, защото щомъ се наруши, щомъ т. е. не се пази умѣренность, здравieto се разваля и съсипва. Дѣто ще се рече, неумѣренностьта е неправда, незаконность и за то докарва наказание, съсипване. Сжщо става и съ умственната и нравственна страна на човѣка. Човѣкъ е надаренъ съ извѣстни умственни и нравственни способности. И тие способности му сж дадени не за да загинватъ, заглъхватъ въ него, но за да ги развива той правилно, да ги обогатява и да се ползува отъ тѣхъ за своето добро. Това е непремѣнна длъжность на човѣка, защото е вѣчна неизмѣнна правда. Ако постѣпва човѣкъ съгласно съ тая вѣчна правда, т. е. ако гледа да развива умственнитѣ и нравственнитѣ си способности колкото е възможно по-вече и по-правилно, ще постигне едно високо благополучие; ако ли, напротивъ, тѣпче тая вѣчна правда, ако, т. е., не се грижи за умственното си и нравствено развитие, а оставя даденитѣ нѣму божественни дарби да заглъхватъ въ него, непремѣнно ще получи наказание, защото съ това той прави страшно престѣпление. Такъвъ човѣкъ, колко и голѣмо да е материалното му благосъстояние, всекогажъ бива доленъ умствено и нравствено отъ оногова, който се е образувалъ правилно и се е обогатилъ съ позна-

ния, а въ много случаи изгубва материалното си състояние и тогава не може освѣнъ да бѣде слуга на пѣ-развититѣ отъ него.

Въ животѣтъ на общества и на народитѣ неумолимостта на тоя законъ се изказва нѣкакъ пѣ-ясно, пѣ-силно. Оно-ва общество или онзи народъ може да има трайно сѣществование, данни за успѣхъ и благосѣстояние, който има пѣ-вече нравственни сили, на който въ членовѣтъ преобладаватъ честни стремления и на който умственното развитие е пѣ-вечко, когато всички оние общества или народи, които нѣматъ нравственни сили, не се грижатъ за своето развитие, въ които не преобладаватъ честни стремления, — такивато общества или народи сѣ осѣдени на злочестини и загинване. Защото тѣ не си изпълняватъ нѣй-светитѣ задѣлжения, тѣ не запазватъ вѣчната правда, тѣ правятъ престѣпление. Ние казахме, че человекъ е надаренъ съ разумни сили, които трѣба да развива, да обогатява. Това е негова непременна, естествена длѣжностъ и който не ѣж изпълнява той прави престѣпление, за което непременно се наказва. Но общества и народитѣ се сѣстоятъ отъ отдѣлни лица и за то тие лица скупомъ ще ги постигне сѣщтата участь, която би ги постигнала и отдѣлно. Поради това общества и народитѣ, които не се грижатъ за своето развитие, не гледатъ да поразбудятъ своето сѣзнание, да повѣдигнатъ своето нравственно сѣстояние, правятъ престѣпление, потѣпкватъ вѣчната правда и за то биватъ осѣдени на паданье, на робство и загинване. По слѣдствие на тая неумолимостъ на казанитѣ законъ ние виждаме, че щомъ се срѣшнатъ два народа не съ еднакво умственно и нравственно развитие, ако не материално, нравственно преобладание взема непременно онзи народъ, който има пѣ-вече нравственни сили.

При паданьето и вѣдиганьето на дѣржавитѣ, на прѣвъ и повѣрхностенъ погледъ като че законѣтъ, за който казваме, си изгубва силата. Ние знаемъ, че както всѣки човѣкъ има право да живѣе, да се развива, да се наслаждава съ животѣтъ, съ свободата си, съ правдинитѣ и съ трудѣтъ си, такова сѣщо право иматъ и народитѣ или — пѣ-общо — дѣржавитѣ. Но ето, че единъ народъ пѣ-силенъ, пѣ-многочисленъ дойде та съ силата на оружието си подсебва другъ пѣ-

слабъ народъ. Има ли тукъ справедливостъ? По видимому — нѣма и законътъ, за който казваме че е неумолимъ и несъкрушимъ, като че остава съвършено безсиленъ, защото има много такива държави, които сж подсебили други народи и сѣ пакъ ги виждаме да сжществуваатъ и да благоденствуватъ. Това е така, но, при всичкото видимо потъпкване на естественниятъ и вѣченъ законъ, той пакъ си остава тържествующъ. Пита се, да ли тие народи или държави, които падатъ, сж имале, — независимо отъ географическитъ и етнографически условия, — и всичкитъ други нравствени условия, необходими за трайното сжществование на единъ народъ или държава? Употрѣблявале ли сж тѣ усилия за умственното си и нравствено развитие и усъвършенствование? Гледале ли сж справедливостта и законността да се пазятъ въ тѣхъ, да бждѣтъ въ почетъ и уважение и съ еднаква строгостъ и безпристрастие да се прилагатъ на всичкитъ членове, отъ които се състои народътъ или държавата? Полагале ли сж тѣ старания за да увеличаватъ както частното така и общото благосъстояние и благополучие? Историята до сега не ни е представила нито единъ примѣръ, отъ който да видимъ, че народи или държави сж падале и загинвале преди да дойдатъ въ нравствено разтленіе.

Държавитъ, които подсебватъ други народи или държави, сжщо подлежатъ подъ всичката неумолима строгостъ на казаниятъ законъ. Даже и въ най-старитъ тъмни и варварски времена, много пжти побѣдителѣтъ уважавале върата, нравитъ и въобще народнитъ особености на побѣжденнитъ и ги оставяле непокътнати, като отъ друга страна гледале сж тие побѣдени да се ползватъ до извѣстна степенъ отъ добринитъ на законътъ. Даже робитъ не сж били съвършено лишени отъ правда предъ законътъ. Колкото за сегашнитъ просвѣтени времена знае се, че всѣка образованна държава, щомъ подсеби нѣкой народъ, гледа да го направи участникъ на добринитъ, които дава доброто и разумно управление. Сега почти въ всичкитъ образовани държави законътъ не прави почти никаква разлика между побѣдителе и побѣденни. Та инакъ и не може да бжде, защото тоя е най-правиятъ и естественъ пжтъ къмъ трайностъ и благополучие. Както щемъ да си обясняваме началото на *държавиятъ животъ* въ чело-

въчеството, — отъ точка теократическа или естествена — се ще дойдемъ до едно единствено и възможно заключение, че цѣлта на държавниятъ животъ е била — членоветъ, отъ които се съставлява една държава, да иматъ миръ и спокойствие, да се ползватъ съ правдини, да се защищаватъ отъ добритъ закони и подъ сѣнката на тия закони свободно и спокойно да вървятъ къмъ материално и нравствено усъвършенствование и благосъстояние. Всѣко отстъпление отъ тоя законъ е докарвало злочестини на държавитъ. Може ли отказа нѣкой, че всичкитъ кръвопролитни революции сж станале не отъ престѣпване на казаниятъ законъ? За това и всѣка държава има непрѣмънна обязанность строго да пази тоя законъ. Ако една държава се грижи за нравственното преуспѣвание и материалното благосъстояние на своитъ членове, — което може да се постигне само при мѣдро управление, при добри закони, при равенството на всички предъ тие закони, — тогава, разумѣва се, такава държава може да бѣде сигурна за своето трайно сѣществуване, ако и да е подсебила други народи. Но ако една държава подсебва народи не за да ги турне подъ сѣнката на своитъ благодѣтелни закони и, като се ползува сама отъ подсебенитъ, да имъ дава възможность и тѣ да се ползватъ отъ нейната сила, отъ нейното мѣдро управление, отъ нейното правосѣдие, ами да ги държи подъ топузѣтъ си само и само за да изсмуква отъ тѣхъ всички материални ползи, — тогава такава държава не може дълго да сѣществува: рано или късно тя ще падне. Такъвъ е законътъ: дѣто нѣма правда, тамъ не може да иманито трайность, нито доброчеститина, — колко щѣтъ да бѣдѣтъ огромни материалнитъ сили и ползи. Старитъ Гърци и Римляне до тогава бѣхж силни и славни, до когато пазехж строго правдата и законността и не злоупотрѣбяхж съ силата си за да се ползватъ отъ слабостта и трудѣтъ на другитъ; но щомъ наченахж да отстъпватъ отъ правдата, щомъ наченахж да се предаватъ на развратъ, роскошъ и мързелъ, — нѣща, които за своето удовлетворение искатъ непрѣмънно човѣкъ да злоупотрѣблява съ всичко, което е справедливо и законно, а особенно съ трудѣтъ и съ честта на другитъ, — тѣ наченахж да остаряватъ, да отслабватъ, дору най-послѣ и паднахж. Така виждаме да става и съ народитъ, които отъ

послѣ нахлинахъ въ Европа. Какво стана съ Готитѣ, Гуннитѣ, Аваритѣ и Татаритѣ, които имахъ сила голѣма и нищо не можеше да имъ противостои? Тѣ изчезнахъ, тѣ не хванахъ корень, защото като нѣмахъ никаква вътрѣшна морална сила, нито пъкъ за цѣль — благополучието на народитѣ и странитѣ, които покорявахъ, тѣ потѣпквахъ вѣчната правда, престѣпвахъ неумолимиятъ законъ и за то не бѣше възможно, — трѣбаше да паднатъ и да изчезнатъ както и изчезнахъ. Развратътъ, беззаконията и неправдитѣ съсипахъ гордата Бизантия. Клѣтата Испания и до днесъ не може да се заплати за грѣхътъ, който направи съ изгонването на Мавритѣ, съ едностранността на своитѣ закони и съ чудноватата своя религиозна нетърпимостъ. Росия само тогава можя да придобие по-голѣма увѣренность въ своето могущество, когато освободи робитѣ си, когато откри свободенъ достъпъ на всичкитѣ си подданици къмъ образованието и когато почна да полага старание за равенството на всички предъ законътъ.

Като за още едно по-силно доказателство на това, що казваме за вѣчниятъ неумолимъ и несъкрушимъ законъ, ние ще покажемъ на тие, които сѣ били до сега наши духовни началници и които се наричатъ *Фанариоти*. Тѣ дълго време бѣхъ могущественни съ богатството и влиянието си. Тѣхното влияние се простираше далеко въ Русия и по всичкото голѣмо онова пространство до дѣто бѣше достигнало оръжието на могущественнитѣ Османци. Въ Русия тѣ дълго време имахъ влияние като духовни представители на Православието; въ Влашко и въ Молдова отъ първомъ само като доховни пастири, а отъ послѣ, — въ продължение на единъ цѣль вѣкъ¹⁾ — и като свѣтски господаре на княжескитѣ престоли тѣ управлявахъ съ сѣдбата на тие страни; въ Българско и въ всичкиятъ другъ Балкански Полуостровъ цѣли вѣкове управлението на свѣстта на православнитѣ християнски народи бѣше въ тѣхнитѣ рѣцѣ. Въ едни страни тѣ се ползувахъ

1) До 1716 година въ Влашко и въ Молдова се назначавахъ Правители мѣстнитѣ първенци, които сѣ извѣстни на насъ подъ името Войводи и Господаре. Но отъ 1716 до 1812 год. правителетѣ на тие страни се назначавахъ и прашахъ отъ Високата Порта, която ги избираше отъ Фанариотитѣ Гърци. Тие хора не оправдахъ високото довѣрие, което царското правителство показва къмъ тѣхъ. Въ продължение на единъ вѣкъ, тѣ съ всички неопозволителни и възмутителни срѣдства изсмуквахъ жизненнитѣ сили на тие злочести страни и докарахъ населението до крайна сиромашия и до животинско затѣпяване.

съ почести и уважение, въ други — къмъ тяхъ показвахъ благоговѣенъ страхъ и безусловна покорностъ, а отъ всѣхъ-дѣ скупомъ се сипвахъ на тяхъ неизчерпаеми богатства. При такива условия тие хора трѣбало би да достигнатъ до едно голѣмо благополучие, до едно високо нравствено съвършенство. Обаче, какво виждаме? Печална е картината! Тѣ почти отъ всѣхъ-дѣ сж изгонени съ безчестие, което неумолимата историческа правда е записала на своитѣ страници. „Сѣтъ ко Гръци лукави даже до днесъ“ изрѣкалъ е летописецътъ и това грозно изрѣчение цѣло едно тисящолѣтие не е могло да го унищожи. Единъ Английски публицистъ, който е билъ и Генераленъ Консулъ въ Букурещъ, ето що казва за Фанариотитѣ: „Нищо така гибелно не е било за Влахия и Молдова „както господаруванъето на Гърцитѣ-Фанариоти надъ тие „страни, защото тие хора (Фанариотитѣ) носатъ въ себе си „притворство и лукавство, тѣ сж се сроднили съ всичко о- „нова, което може да снижи и да опозори човѣка“. Другъ единъ писателъ Гръкъ, по име *Залонни*, който е написалъ съчинение за Фанариотитѣ подъ название — *Описване за изображението на Фанариотитѣ*, казва като дохожда рѣчь за тяхното князуване въ Влашко и въ Молдова: „Ако нѣко- „гажъ се намѣри нѣкоя твърда и безпристрастна рѣчка, която „да се залови и да напише историята на Влахия и Молдова, „страницитѣ на тая история подъ правлението на Фанарио- „титѣ ще бѣдѣтъ пълни съ ужаси само и съ самопроизво- „лѣтъ на тие деспоти“. Познатиятъ историкъ и публицистъ *С. Палаузовъ*, който е написалъ едно хубаво съчинение за Румунскитѣ княжества, казва за Фанариотитѣ: „Историята въ „справедливото и безпристрастно свое негодование безпощадно „ги *клеими* съ презрѣние и позоръ. Като се предаватъ съ „една утъвченностъ на гнѣсенъ развратъ, като сж усвоили „всевъзможнитѣ родове на измѣната и предателството, тие „хора, за пѣ-вѣрно достигване на цѣлта си, готови сж на „всѣкакви най-долни снижавания...“ Всичко това го говори чуждата история и за работи направени не въ отечеството ни. Какво ще каже и какво ще може да каже нашата история? Ние се въздържваме да кажемъ тукъ нѣщо за това, защото се боимъ да не паднеме въ пристрастна едностранчивостъ. Трудно нѣщо е още за Българинъ да се удържи въ грани-

цитъ на подобающето хладнокръвие, щомъ дойде дума за тие, съ които така упорито се борѣ народътъ ни. Това само можемъ каза сега, че страницитъ на историята ни, въ които ще се говори за тие хора, не щѣтъ да бѣдѣтъ свѣтли.

Но защо такава грозна участъ? Защо тие хора, като бѣхъ така могущественни, паднахъ толкова доло? Защото тѣ не пазихъ вѣчната правда, тѣ престѣпихъ вѣчниятъ немумолимъ и несѣкрушимъ законъ. Тѣ не се грижахъ за доброто на народитъ, които се намирахъ подъ тѣхното духовно и свѣтско могущество. Тѣ изсмуквахъ жизненнитъ сили отъ тие народи, а въ замѣна на това държахъ ги въ крайно невѣжество, посѣвахъ въ тѣхъ развратъ и злочестини. И заради това — не бѣше възможно — рано или късно, тѣ трѣбаше да изгубатъ и влияние и богатство, трѣбаше да паднатъ, да се опозорятъ. Това е естественъ законъ: дѣто нѣма правда, тамъ не може да има трайностъ, благополучие.

И така, ние виждаме, че както въ животътъ на частенъ човѣкъ, така и въ животътъ на обществата, на народитъ и на царствата нравственното взема връхъ надъ материалното, правдата и законността непременно надвиватъ на неправдата и беззаконното.

Сега, ако всичкото казано дѣ тукъ ние приложимъ на нашиятъ народенъ животъ, намъ твърдѣ ясно ще ни стане по слѣдствие на каква нравствена сила народътъ ни издържа упоритата борба за църковни правдини и спечели тие правдини, когато по видимому всичкитъ данни за успѣхъ бѣхъ на страната на противницитъ ни. Първо и първо, казаната *сила*, която е присуща на човѣка и съставлява неговото нравствено величие, и която го кара, волею-неволею, съзнателно или безсъзнателно да се стреми за запазването на *общото*, имаше и ѣж и ѣж има въ насъ. Тая вродена сила взе широки размѣри, когато почна народътъ ни да се свѣстява, да дохожда въ съзнание и да развива умственнитъ си и нравственнитъ способности, и направи това щото нашиятъ народъ да устои противъ натискътъ на всичкитъ враждебни нѣму елементи и, като съедини нравственнитъ си сили, да подеме неравната борба за правдата и законността и — да възтържествува. Дѣто ще се каже народътъ ни възтържествува въ тая упорита и неравна борба, защото постѣпи съ-

гласно съ вѣчната и неизмѣнна правда. Той положи усилия за своето умствено и нравствено развитие; той съедини силитѣ си за запазването на общото добро, като принасяше въ жертва на това общо добро частнитѣ си интереси; той най-послѣ се борѣ за правдата и законността. Въ това се състоеше *нравственната мощь* на нашиятъ народъ.¹⁾

Но борбата не се свърши безъ съдѣйствието на правителството ни. Това намисване бѣше законно. Съ това намисване правителството изпълни една отъ най-важнитѣ, най-надлежнитѣ свои длѣжности: то запази правдата и законността. Обаче, има хора, които не удобряватъ това намисване, особено когато то е станало отъ страна на нехристиянско правителство. Християнската черква, казватъ, трѣба да поддържа съществуването и правата си чрезъ благодатни сръдства, чрезъ съгласието и благословението на надлѣжни черкви.

Безъ да отричаме справедливостта на всичко това, ние ще се помѣчимъ да докажемъ че и намисването на свѣт-

- 1) Но работата свършва ли се туку? Законътъ, споредъ който правдата всекогажъ надвива и възтѣржествува, престава ли да дѣйствува, щомъ се получи желанното възтѣржествуване? Не. Той има сила и значение и по-нататѣкъ, а именно, че придобитото тѣржество трѣба непременно да запазва и да се обръща въ истинска, дѣйствителна полза; въ противенъ случай, непременно ще послѣдува наказание, т. е. придобитото тѣржество ще се обърне на погибель за тогава, който не е билъ способенъ да го запази. Чловѣкъ, колко и да има право за да му се даждѣ правдини, но ако той, слѣдъ придобиванѣто на тие правдини, се покаже недостойнъ за тѣхъ и не може нито да ги запази, нито да ги употрѣби за истинската си полза, тѣ непременно ще се отнематъ отъ него. Така и ние, Българетѣ, употрѣбихме усилия, полагахме трудъ и жертви и направихме правдата да възтѣржествува, т. е. придобихме си черковни правдини, но туку не се свършва работата. Съ придобиванѣто на правдинитѣ, на насъ се наложи и непременно обязанность да запазиме тие правдини и да ги употрѣбимъ на своя истинска полза. Ако ли не изпълниме тая си обязанность съ всичката строгость, непременно ще получимъ наказание: правдинитѣ си пакъ ще изгубимъ и ще станемъ за смѣхъ на хората като неспособни и недостойни. Трѣба да забѣлжимъ, че ако за придобиванѣто на правдинитѣ си трѣбало е да употрѣбляваме голѣми усилия, да полагаме трудъ, жертви, да правиме самопожертвования, за запазването на тие правдини искатъ се двойни усилия, двоенъ трудъ, двойни жертви, защото въ първиятъ случай ние сме събаряле и сме имале за противникъ чужди хора, а въ послѣдниятъ случай ние трѣба да съиждаме и въ тоя случай противникъ сме самитѣ ние, т. е. нашиятъ инатъ, нашиятъ произволъ, нашата завистъ, нашето дребно самолюбие, нашата неразбранщина. Нѣма съмнѣние, че за борба въ тоя послѣдниятъ случай иска се по-вече благоразумие, по-вече самопожертвование, по-вече жертви.

ската властъ въ черковнитѣ работи е законно и справедливо, че черквата сама е прибѣгвала подъ защитата на свѣтската властъ, когато не сж помагале благодатнитѣ сръдства. И за да може пò-ясно, пò-изпъкнато да се види това намисване, ние ще го поставиме лице съ лице съ *свободата на съвѣстта*, на която нашата християнска вѣра дава най-широки размѣри.

II.

Нашиятъ вѣкъ въ всѣко отношение стои пò-горѣ отъ всичкитѣ минѣли вѣкове. Като се ползуваме отъ уроцитѣ на миналитѣ вѣкове, ние сега се стараеме — споредъ колкото ни позволява развитието — на всичкото да гледаме трѣзвенно, разумно, искаме на всичко да намѣриме разумни причини, всичко да разберемъ. Благодарение на това, челоувѣчеството сега е достигнало до едно драгоцѣнно убѣждение, че дадениятъ отъ Бога на челоувѣка разумъ, ако и да прави много погрѣшки, но сѣ пакъ той играе главната роль, когато предлѣжи да признае нѣкоя истина за дѣйствителна истина. И важното е, че днесъ ние знаемъ, какъ най-главното свойство на челоувѣческиятъ разумъ се състои въ това: постоянно да се заблуждава и чрезъ заблужденията да дохожда до истината. По слѣдствие на това свое свойство — нашиятъ разумъ постоянно върви къмъ своето усѣвършенствование. Той постоянно замѣства една истина съ друга, едно откритие съ друго, една философска система съ друга пò-сѣвършенна. И нѣма съмнѣние, че за громаднитѣ успѣхи, които е достигнало днесъ-за-днесъ челоувѣчеството въ нравственно и въ материално отношение, има да се благодари именно на това свойство на разумътъ ни. Въ нравственно-религиозната областъ това свойство на челоувѣческиятъ разумъ се проявява съ пò-голяма сила, защото въ тая областъ нашиятъ разумъ намира неограничено и свободно поле за своето усѣвършенствование. Понеже въ тая областъ има такива *истини*, които отъ една страна надминуватъ силитѣ на разумътъ ни, а отъ друга — трѣба да не противоречятъ и на неговитѣ доказателства и заключения,¹⁾ — разбира се само отъ себе, че въ никоя друга

1) Разумътъ е величайший даръ Божий на челоувѣцитѣ. Той е образътъ и подобие на Божие. А кога е така, откровеннитѣ истини не могатъ освѣнъ да бѣдѣтъ съгласни съ доказателствата и заключенията на разумътъ. Всичкитѣ Св. Отци и учители черковни признаватъ това и сж употребявали усилия нонѣ приблизително да постигнатъ и

область нашиятъ разумъ не възбужда толкова много съмнѣния, не върви чрезъ толкова околнѣ пѣтища за изнамѣрването и доказването на истината, както въ тая область. Дѣто ще се рече, въ тая область дѣятелността на разумътъ е най-голяма, неутомима, по слѣдствие на което трѣба и погрѣшките му да бѣждатъ доста чести и много. Обаче, кой може да осѣди разумътъ ни за това? Ние не можемъ направѣ такова осѣждане и отъ точка чисто религиозно-догматическа. Колко и да казваме, че е *дѣрзостъ* да иска разумътъ ни на пѣлно да постигне *откровеннитѣ* истини, обаче никой не може осѣди тая дѣрзостъ, защото, благодарение на нея, догматическите истини на нашата православна вѣра получилихъ тая ясность и крѣпость, която иматъ сега.¹⁾

И така, нашето превъзходство сега отъ миналите времена се състои преимущественно въ това, че знаемъ какъ човѣческиятъ разумъ не може да не се заблуждава и че чрезъ заблужденията и погрѣшките, които постоянно прави и постоянно иска да *поправи*, той достига до откритие и разбирване на истината; знаемъ сега, че и въ нравственно-религиозната область човѣческиятъ разумъ запазва това си свойство и чрезъ него е достигналъ до приблизително, ако не съвършенно, разумѣние на откровеннитѣ истини. По слѣдствие на това днесъ въ образованныятъ свѣтъ *свободата на свѣстта* приема такива широки размѣри, явява се търпимостъ къмъ чуждите убѣждения и вѣрования, изчезва изъ помежду разбраните хора оная фанатизмъ, който е причинявалъ преди толкова голѣми злочестини на човѣчеството. И като *вънѣцъ* на всичко това, днесъ въ образованната частъ на че-

да обяснятъ съ разумътъ откровеннитѣ истини, даже такива, каквато е — „Отношение то на Сина Божия къмъ Отца“. (Св. Іустинъ философъ въ своятъ Логосъ).

1) Нѣма съмнѣние, че ересите, които толкова много сѣ възмущавали мирътъ на църквата, за своето произхождение иматъ да благодарятъ на свойството на разумътъ — постоянно да се заблуждава и да трѣси истината. Обаче тѣе ереси (или, да ги рѣчѣмъ, заблуждения) отъ своя страна сѣ послужили за уясненіе и утвържденіе на християнските православни догмати. Историкътъ Евагрий, като отговаря на Язичниците, които сѣ се присмивале на Християните, за дѣто въ тѣхъ сѣ се явявале ереси и опровергавале една друга, казва: „Като изпитваме неизрѣченното и неизслѣдованното човѣколюбие Божие, ние се обръщаме ту къмъ едно, ту къмъ друго мнѣние. И нито единъ избрѣтателъ на ересь между Християните не е искалъ нарочно да произнесе хула, нито единъ не се е рѣшавалъ да унищожи божественното, но всѣкий е мислялъ, че, като утвърждава своето, той говори по-право отъ предшественника си...“ И по-нататѣтъ: „Нашиятъ Спасителъ, Богъ, далъ ни е свобода, за да би могла свѣтата, вселенската и Апостолска църква опова, което се хортува така или инакъ, да го докара до надлѣжно разумѣние и чрезъ това да излѣзе на единъ откритъ и правъ пѣтъ“. (Евагрий, Церков. История, книга I. глав. II).

ловѣчеството преобладава убѣждението, че *свободата на мнѣ-нията, свободата на свѣстта* сѣк едни отъ най-благодарни-тъ условия за човѣческиятъ напредѣкъ и за човѣческото благополучие изобщо. Който е противъ това, той е противъ здравиятъ си разумъ, противъ общечовѣческитѣ интереси.

Вѣрата, отъ кждѣто и да се явява тя въ човѣка, — съ-ставлява ли въ насъ вродено, дадено отъ Бога намъ чувство, споредъ както изповѣдаме ние, Християнеть, или се явява въ насъ отъ вънкашнитѣ величественни, а твърдѣ често гроз-ни явления на природата, споредъ както искатъ да кажатъ други, — но тя ъж има въ насъ, тя съставлява едно отъ не-отемлемитѣ свойства на човѣка, безъ което свойство чело-вѣкъ е немислимъ. Но човѣцитѣ, като иматъ това чувство, което въ общитѣ си черти е еднакво у всичкитѣ, различа-ватъ се помежду си пакъ споредъ сѣщото това религиозно чувство въ частнитѣ му черти. Мѣстнитѣ условия, не еднак-витѣ явления на природата, подъ силното влияние на които се е намървалъ човѣкъ особено въ неразвитото си състоя-ние, далѣ сѣк на неговото религиозно чувство, на неговитѣ религиозни възрѣния разнообразна посока и той, като на всекъждѣ си остава сѣщество нравствено-религиозно, въ една страна се явява съ извѣстни религиозни възрѣния, а въ друга — съ други.

Но тие религиозни особености, колко и да сѣк груби, тѣ сѣк драгоцѣнни за тие, животътъ на които ги е израбо-тилъ. Въ труднитѣ, въ горчивитѣ минути на животътъ (а безъ такива минути не бива животътъ на човѣка), когато нищо земно не може да помогне, човѣкъ се обръща къмъ своята религия и въ нея иска и намира утѣшение. По слѣдствие на това, вѣрата е най-сѣжпото нѣщо за човѣка въ животътъ, най-свѣтлото, чистото, светото. Такава увѣренность относи-телно вѣрата човѣкъ получава още отъ млѣкото на майка си и твърдѣ трудно може да се раздѣли той, да се откаже отъ тая увѣренность.

Като знаемъ това, можемъ ли ние да се рѣшимъ да по-сѣгнемъ на човѣческата свобода въ вѣрата? Та съ такова посѣгателство ние ще сринемъ, ще развалимъ онова, което за човѣка е най-сѣжпо на свѣтътъ. Може всекому изъ насъ се е случвало да познае отъ опитъ колко боли на сърцето,

когато първи пътъ ни се случавя да чуеме лоши думи за нашата вѣра. Това, което изпитваме ние въ подобни минути, изпитва и всеки единъ, колко и да е груба вѣрата му. Обаче, нѣма на свѣтътъ човѣкъ, който да не е склоненъ да се подчинява на своятъ разсѣдъкъ даже и въ религиознитъ си работи. Човѣкъ колко и да е простъ, неразвитъ, но той е надаренъ съ малко или много умственни способности, той има малко или много разсѣдъкъ, комуто довѣрjава въ много случаи. Заради това, при осѣжданъето на нѣкоя религия и на нѣкои убѣждения, които вече сж станале въ човѣка плътъ и кръвъ, най-естественниятъ и най-разумниятъ начинъ е — да се дѣйствува на умътъ на човѣка и съ достъпни за него доказателства да се убѣждава въ неправотата на вѣрата му, — ако тя дѣйствително е неправя, неистинска. Тоя начинъ, като разуменъ, винаги има по-вече *данни* за успѣхъ отъ колкото грубото насилие. Това послѣдното (насилието), въ религиознитъ работи особено, всекогажъ води подиря си лоши сътнини както за самата истина, съ която то иска да замѣсти истината, която преслѣдва, така и за интереситъ на човѣчеството. Може наистина, споредъ насъ, вѣрата на човѣка да не е права, но за него тя е права, тя е истинска, тя е света, и той до тогава не ще да се рѣши да ѝ напустне, да се откаже отъ нея съвършено, до когато вие не го убѣдите, че тя е неправя, но така да го убѣдите, щото той, като съзнае това, самъ, безъ да се бои отъ угризенията на съвѣстта, безъ да се мжчи отъ съмнѣния, да се откаже отъ нея. Но ако вие употребите сила и наченете да го принуждавате за да признае и да приеме вѣрата, която му проповѣдвате, той, ако е само въ състояние, непременно ще се залови да отблъсква силата съ сила, а ако не е въ състояние, може би, ще отетжни и ще се съгласи съ васъ, но това съгласие ще бжде вънкашно само и ще трѣба много въкове да се минатъ за да се вкорени въ него *натрапената* съ тоя начинъ истина или вѣра и да стане и тя *плътъ* и *кръвъ* въ него. Рано или късно това ще се случи, но не по слѣдствие на убѣждение, а по слѣдствие на единъ слѣпъ навикъ, — което никакъ не ще да е изгодно за самата новоусвоена вѣра или истина, защото всеко едно отвлѣчено нѣщо, което отпървомъ се усвоява по слѣдствие на натискъ, на на-

силие, и отъ послѣ по слѣдствие на слѣпъ навикъ, то всекогажъ се усвоява безсѣзнателно и всекогажъ бива размѣсено съ малко или съ много отъ предишнитъ заблуждения, отъ предишниятъ навикъ, толкосъ по-вече, че човекъ, както казахме, мжчно се отказва отъ оние убѣждения — суевѣрни, глупави и да сж тѣ —, отъ оние навици, които сж станале въ него плътъ и кръвъ.¹⁾

Като Христиене, ние знаемъ и изповѣдаме, че първоначално религиозното чувство въ човѣка е било чисто, свѣтло, истинско, но отпослѣ, това чувство се е затъмнило и чистата вѣра въ Бога, обърнала се е въ голѣми заблуждения и суевѣрия, въ които се явява на лице човекъ съ всичкитъ си слабости. Кое е било причината на това? Като оставиме на страна Св. Писание, което даде обяснение на това, твърдѣ вѣроятно и близо до умътъ ще да е, ако приемемъ, че *язичеството* или *идолопоклонството* се е явило именно за това, че човекъ подъ натискътъ на вънкашнитъ обстоятелства: на своитъ страсти и наклонности, на грознитъ или добритъ природни явления, които не е можялъ да разбере, да си обясни произхождението имъ, — принудилъ се е да даде друго, *фалшиво* направление на своето религиозно чувство, което само по себе е било свѣтло и чисто въ него. И за то, оставенъ на себе си, на своитъ събственни умственни сили, човекъ не е можялъ да надвие на грубиятъ натискъ отъ вънъ, не можялъ да разбере и да даде надлежното обяснение на природнитъ явления и за то разяснилъ си ги е или споредъ както му е подсказалъ страхътъ или споредъ както му е идело на смѣтката — съобразно съ наклонноститъ и желанията си. Отъ тукъ язическитъ религии въ човѣчеството съ всичкитъ суевѣрни и нелѣпи особености, въ които

- 1) Не може да се отрече, че и сега ние всеина усвояваме много важни истини отъ нашата св. вѣра още въ дѣтинството си, още отъ най-крѣпкия си възраст, и слѣдователно, усвояваме ги безсѣзнателно, защото умственитъ ни способности не сж още така развити, щото да можѣтъ понѣ що-годѣ да дѣйствуватъ при усвояванѣто на тие истини. Прочее, да ли тие истини биватъ размѣсени съ суевѣрие? Това зависи отъ родителитъ. Ако родителитъ сж разбрани, тѣ и на дѣцата си ще даватъ и здрави религиозни понятия; ако ли родителитъ сж неразбрани и пълни съ суевѣрия, тѣ и дѣцата си ще напълнятъ съ тие суевѣрия, тѣ и дѣцата си ще научатъ криво да разбиратъ чиститъ религиозни истини и обряди и да вѣрватъ и да се плашатъ отъ таласѣми, каракончуци, вапири и проч. и проч.

особенности непременно се познава влиянието на естественнитѣ, природнитѣ географически и атмосферически особености.

Но естественнитѣ слабости и наклонности чловѣчески, вънкашниятѣ натискъ отъ добритѣ или грознитѣ явления на природата така много дѣйствуватъ върху чловѣка, щото той се подчинява на тѣхъ даже и тогава, когато въ религиозната областъ има не само отлични руководители, но и божественно откровение и чудеса, защото въ тая подчиненность чловѣкъ като че се чувствува въ своя родна, достъпна за него областъ. Еврейскитѣ народъ, безъ да гледа на безчисленнитѣ Божии благодѣяния, безъ да гледа на постояннитѣ увѣщания на своитѣ дадени нему отъ Бога руководители, постоянно бѣше готовъ да шевне отъ онзи правъ пѣтъ, на който му показваше Богъ и по който го водехъ неговитѣ велики водители. Чистата и светата вѣра въ Едного истиннаго Бога, която така постоянно му се проповѣдваше и чрезъ благодѣяния Божии, и чрезъ чудеса, и чрезъ неговитѣ водители, — тая чиста и света вѣра твърдѣ често се показваше на тоя народъ не споредъ нравственитѣ му сили и той, подчиненъ на влиянието на своитѣ наклонности и на природнитѣ явления, склоненъ бѣше да прегърне и твърдѣ често прегършаше язичеството, въ което намираще удовлетворение на своитѣ груби физически наклонности.¹⁾ И послѣ. Евреитѣ, безъ да гледатъ на своята нѣколко-хилядна историческа сѣдбина и религия, вече съ извѣстно и осветено и отъ Бога и отъ времето направление, подъ натискътъ на вънкашнитѣ обстоятелства давахъ особено тълкувание на вѣроизповѣднитѣ си чакания, и именно такива тълкувания, които можахъ да удовлетвориатъ на тѣхнитѣ наклонности и желанія.²⁾ Такива сѣщи явления ние забѣлѣжваме и въ Християнството даже и при самото негово начало. Апостолитѣ, безъ да гледатъ на многочисленнитѣ указания на Спасителя, никакъ не

¹⁾ При Синайската Гора, въ най-тържественнитѣ минути, когато Евреитѣ, слѣдъ безчисленни благодѣяния Божии, слѣдъ чудесното избавление отъ Египетското робство, получахъ писменнитѣ заповѣди, тѣ си направихъ злато теле и почнахъ да му се покланятъ.

²⁾ Евреитѣ, подъ натискътъ на Римското иго, чакахъ съ нетърпѣние да настѣпи царството на Мессия, когото тѣ представяхъ чувственъ и го чакахъ съ пълна увѣренность, че той ще съкруши Римското царство а на мѣстото му ще въздигне ново Иудейско царство, пълно съ слава и могущество, както бѣше царството на Давида.

имъ се искаше да се откажатъ отъ оная *идея* за царството на *Мессия*, която преобладаваше въ Еврейскитъ народъ и която удовлетворяваше свѣтскитъ наклонности и на самитъ Апостоли.¹⁾ Послѣ Апостолитъ често се виждахъ унуждени да се борятъ съ предишнитъ мнѣния и съ предразсѣдоцитъ на времето, които предразсѣдоци се стремяхъ да се укрѣпятъ и въ Християнството. Извѣстно е, че Християнското Иудейство (т. е. тѣ отъ Евреитъ които въ началото на Християнството сѣ ставали Християне) дълго време се е стремилъ да внесе въ Християнството Еврейски обряди и макаръ съборътъ на Апостолитъ въ Иерусалимъ да е турналъ край на това стремление, но то пакъ се е явявало и послѣ.²⁾ Сѣщо и язическитъ празнични тържества дълго време се извършвахъ отъ първитъ Християне, само съ нѣкои измѣненія въ християнски смисълъ, така щото черковнитъ св. Отци бѣхъ пренудени не само частно, но и съ съборни осѣждания да отклоняватъ Християнетъ отъ извършването на тие язически обряди и тържества.³⁾ До толкова мѣчно е било на хората да се отказватъ отъ навицитъ си.

И това виждаме да е ставало въ такива случаи, когато никакво насилие не се е употребявало, ами на човѣка се е оставяла пълна свобода да обсежди предлагаемата истина, да ѣхъ разбере и усвои, ако иска, или да ѣхъ отхвърли, и той само се е намиралъ подъ натискътъ на навикътъ, подъ натискътъ на възбудени отъ пѣ-преди желанія и чаканія. Но какво трѣба да се каже за такива случаи, когато на човѣка съ сила се е натрапвала нѣкоя си истина, нѣкое си религиозно чувство? Нѣма съмнѣние, че въ тоя послѣденъ случай истината още пѣ-вече е претърпявала, защото въ нея сѣ се внесале и смѣсвале още пѣ-голѣми заблужденія. Всичкитъ

¹⁾ И Апостолитъ отъ първомъ мислехъ, че Ис. Христосъ ще бѣде царъ, ще възобнови Еврейското царство и за то имаше помежду имъ съревнование за първенство. (Глед. Еванг. Матт. гл. 20, ст. 17—28. Марк. 10. 32—45; Лук. 18, 31—24). Нѣкои искатъ даже да кажатъ, че именно такъвъ гледъ на работитъ е подбудило Иуда да направи предателство.

²⁾ На примѣръ, въ спорътъ за въ кой день да се празнува Пасхата. При това, знае се, че Апостолъ Павелъ трѣбало е да положи много трудъ за да обясни на тогавашнитъ Християне, че въ благодатното царство нѣма никаква разлика между Иудей и Еллинъ. (Глед. посланията му, особено посланието му къмъ Римляметъ).

³⁾ 60-то правило на Картагенскитъ помѣстенъ съборъ.

народи, у които Християнството се е разпространило при съдѣйствието на правителствата, тие народи сѣ го приеле и усвоиле не отъ съзнание и убѣждение, но защото трѣбало да отетѣпятъ на силата.¹⁾ И какво виждаме? Това, че сѣщността на Християнството не се разбрала и усвоила както трѣба отъ пд-вечето частъ на народитѣ, които пд-лесно сѣ навикнале и усвоиле само вѣнкашната му страна, съ която размѣсиле и предидшнитѣ свои язичетки заблуждения. И до днешенъ день массата на християнскитѣ народи, макаръ и да сѣ се минале хиляда и пд-вече години отъ както е приела божественната вѣра — Християнството, не може да се откаже отъ много свои заблуждения и суевѣрия, които се осѣждатъ положително отъ черквата християнска.²⁾

¹⁾ Почти всичкитѣ народи сѣ приеле Християнството при съдѣйствието на правителствата си и историята не скрива, че правителствата сѣ употрѣбавале, при това, много или малко насилствени мѣрки — съобразно съ съпротивлението, което сѣ срѣщале въ тоя случай. Истина, християнскитѣ истини сѣ се разпространявале въ народитѣ преди правителствата да обяватъ, че приематъ Християнството, но това предварително разпространение е ставало само между една малка частъ, а массата на народитѣ всѣкогажъ е бивала съ сила принуждавана да се откаже отъ идолопоклонството си и да приеме Християнството. Кой какъ ще да казва, но Борисъ съ силата на оружието си е пренудилъ велможитѣ си и народътъ си да приеме Християнството и, споредъ както повѣстуватъ и нашитѣ историци (Шинковъ и Войниковъ, та и Душановъ) работата не се е свѣршила безъ голѣмо кръвопролитие. Киевлянетѣ приехъ Християнството не за друго, ами защото се бояхъ да не послушатъ повелѣнията на Князътъ си („ако Християнството не бѣше добро, Князътъ и боеретѣ не щѣхъ да го приематъ“ казали послушнитѣ Киевляне и сѣ се кръстиле), а енергичнитѣ и свободолюбиви Новгородци никакъ не сѣ се съгласявале да се раздѣлятъ доброволно съ своитѣ идоли и биле пренудени да отетѣпятъ само на силата — на мечътъ и огньятъ (глед. черковн. Р. История на Филарета, часть 1, стр. 16 и 18).

²⁾ Въ всичкитѣ народи има суевѣрни празници и обичаи, на които се дава и християнска боя. Нашитѣ „вѣлчи празници“, „бабини дни“, „чурука“ и проч. — всичкитѣ сѣ суевѣрни, но размѣсени съ християнски понятия. Съ такива понятия сѣ размѣсени и разнитѣ баяния отъ уруки и толкова други болѣсти. Ако нѣкой е разгледвалъ мускитѣ, които почти всичкитѣ наши дѣца (безъ да се изключаватъ и дѣцата отъ семейства ужъ пд-развитички и пд-разбранички) носятъ по главитѣ и шитѣ си, той знае, безъсмыѣние, какво сплитанье има на суевѣрнието съ християнски понятия. За любонитство ние ще приведемъ тукъ копия отъ една муска. „На Сионската гора стоятъ три дирека. На единътъ дирекъ стоятъ Св. Отче Сионе и четире Евангалиста и гледатъ въ морето. И се возмути морето и злодей излѣзе отъ морето и имаше 12 жени. И имъ рече Св. Отче Сионе и четиретѣ Евангалиста: Кои сте? Тѣ рѣкохъ: Ние сме дѣщери на царя Ирода, отиваме въ

Но, ако посѣгателството на свободата на съвѣстта е вредително за истината, въ името на която става това посѣгателство, не по-малко е вредително то и за общечеловѣческитѣ интереси. Както казахме, върата, даже и най-грубата, е драгоценна за всекиго, който се е възпиталъ въ нея, и той не така лесно се отказва отъ нея. Историята ни представява много примѣри на това, че тамъ, дѣто е ставало посѣгателство на свободата на съвѣстта на цѣль единъ народъ или на едно общество, тамъ всекогажъ се е срѣщало силно съпротивление, захващала се е борба, която всекогажъ е имала печални сътнини за едната или за другата страна. Освенъ другитѣ примѣри, ние можемъ да покажемъ особено на страшната кръвопролитна борба, която се е извършила между Евреитѣ и Римлянетѣ, когато Императоръ *Адрианъ* запрети на Евреитѣ да изпълняватъ единъ отъ най-важнитѣ свои религиозни обряди — *обръзанието*.¹⁾ Подобни печални явления ние виждаме и въ християнската история. По свидѣтелството на старитѣ черковни историци,²⁾ християнскитѣ императори често сж срѣщале грозно съпротивление въ своитѣ подданници, на които докачале свободата на съвѣстта, и сж стѣпвале съ тяхъ въ упорита борба.³⁾ Даже сж бивале случаи, когато Императоритѣ за дѣто сж посѣгале на свободата на съвѣстта на своитѣ подданни, лишавале сж се отъ престолътъ и даже отъ животътъ си.⁴⁾ При това, твърдѣ често подданницитѣ, които сж били гонени за своитѣ религиозни убѣждения, ставале сж измѣнници на държавата и сж съдѣй-

свѣтътъ Християнитѣ да мѣчимъ, тѣлата имъ да сушимъ. И имъ рече Св. Отче Сионе: Какъ ви сж имената? Тѣ рѣкохъ: Злобина, Лошава, Тръсава, Изсушава, Изгора, Желтеница, Чума, Тежка, Стърчава, Прихвата, Винева(?), Тоскота. И зехъ Св. Отче Сионе и 4 Евангелиста по три прѣта желѣзни и ударихъ сякоя по 100 пѣти и имъ заповѣдахъ да не ходятъ по свѣтътъ, робитѣ и робинитѣ Божии да не мѣчатъ и робътъ Божий Иванча да не мѣчатъ. Помилуйте Св. Отче Сионе и 4 Евангелиста! У когото стои тая молитва или който ѿкъ носи при себе си и утрень и вечеръ ѿкъ чете, отъ него човѣка врагътъ ще бѣга презъ три полета и три морета. Съ нами Богъ! съ нами Христосъ! вчера, той же и во вѣки, Аминь!“ — По всичко се вижда че тая муска е писана или отъ даскалъ или отъ нѣкой старъ попъ.

1) Евсевий, Черк. Истор. кн. 4, гл. 6. — Спартианъ — „Животътъ на Адриана“, гл. 13.

2) Созом. кн. 7, гл. 12. — Теодор. Черков. Ист. кн. 5, гл. 21.

3) Когато Костантинъ В. запрети на язичницитѣ да правятъ баиниията, заклинанията, магии и проч., Римскитѣ жреци себунтувахъ народътъ противъ него. (Бар. 321, п. 5).

4) Евагр. кн. 3, гл. 7.

ствувале на Максима да се провъзгласи Императоръ.¹⁾ Такова сжщо съдѣйствие показале тѣ и на Евгения въ 393 год.²⁾ Така сжщо постѣпвахъ и еретицитѣ. *Донатиститѣ*³⁾ на примѣръ, въ времето на Валентиниана I, отъ ненависть къмъ православнитѣ, помагахъ на Мавританскиятъ правитель *Фирма* да превземе Африка. Сжщо, благодарение пакъ на Донатиститѣ и Арианитѣ въ 421 год. Гензерихъ превзе Африка, а благодарение на *Несторианитѣ*⁴⁾ въ 611 год. Хозрой завладя Мала Азия, Сирия и Египетъ.⁵⁾ Такива печални примѣри ние намираме въ историята доста много и отъ послѣ. Нѣма съмнѣние, че ако религиозната съвѣсть на хората не се насилваше, ако не ставаше посѣгателство на съвѣстта на цѣли народи или общества, Европа не щѣше да види оние ужасни кръвопролитни бойове, които преди нѣколко вѣка ставахъ за религиозни убѣждения и съсипвахъ царства.

Но при такава борба възможенъ ли е за народитѣ и об-

1) Барон. Annal. 383 и 387, n. n. 63 и 66.

2) Зосимъ, кн. 5, гл. 38.

3) Донатиститѣ се наричатъ съ това име отъ началника си Доната, който бѣше епископъ въ Африка. Първоначално тѣ не бѣхъ еретици, а бѣхъ само расколници и то станахъ такива по слѣдующата причина: По времето на Диоклитіановото гонение противъ Християнитѣ, не само мірянитѣ, но много и отъ духовенството, даже и отъ епископитѣ принудиле сж се да принасятъ жертви на идолитѣ, да предаватъ на язичницитѣ християнскитѣ книги и проч. Като престана гонението, тие епископи, които бѣхъ паднале, т. е. които пренасяхъ жертви и проч., защото се бояхъ да не би черквата да почне да ги осѣжда за това и да ги лишава отъ чиновѣтъ имъ, употребявахъ усилия, щото главниятъ епископъ на Африка да бѣде избираемъ само отъ помежду имъ. Обаче, съ общиятъ гласъ на черквата за Картагенскитъ епископъ (Картагенскитъ епископъ бѣше главенъ епископъ на Африка) се избра Цицилианъ. По слѣдствие на това падшитѣ, защото не бѣхъ доволни отъ Цицилиана, сами, безъ съгласието на другитѣ епископи, избрахъ си другъ епископъ за главенъ, по име Майоринъ и съ този начинъ произведохъ расколъ въ черквата. Отъ послѣ, обаче, тѣ се обърнахъ въ еретици, защото наченахъ да проповѣдватъ, че истинната черква се намира само въ тѣхното общество, и, противъ съборнитѣ постановления (6-то Правило на 1-й Ник. Съборъ; 7 и 8 прав. на Лаодик. Съборъ; 7-о прав. на Всел. 2-й Съборъ), наченахъ да повтарятъ кръщеніето надъ вѣрнитѣ. (Опнатъ, кн. 1 и 3 — противъ Пармениона).

4) Така се наричатъ отъ главатарина си Несторія, Цариградски Патриархъ, който учеше, че Пр. Дѣва Мария трѣба да се нарича не „Богородица“, но „Христородица“. Третий всел. Съборъ осѣди това учение, но още дълго време послѣдователитѣ му смущавахъ черквата.

5) Дренперъ. („Умствен. развитие на Европа“. Стр. 267—268).

ществата спокойнѣ животъ? Възможенъ ли е напредѣкъ и успѣхъ въ какво и да е частно или общеполезно предприятие? Не може никой отрече, че предишната религиозна нетърпимостъ е направила много зло на цѣлото човѣчество. Тя е била причина на ужаснитѣ борби, които сж поглътнале много и най-добритѣ умственни сили на човѣчеството. Даже може да се утвърждава, че именно религиозната нетърпимостъ е причинила оние *революции*, които сж провъзгласявале паданъето и съвършенното унищожаванье на каква и да е религия.

Прочее, защото върата съставлява за човѣка най-светото и скъпо нѣщо въ свѣтътъ и за нейното запазване човѣкъ е готовъ да прави всѣкакви жертви, да не щадѣ даже и самиятъ си животъ, толкова по-вече че се надѣва, като запази върата си, макаръ и съ изгубването на животътъ, да получи другъ по-добъръ, блаженъ и вѣченъ животъ: поради това, за спокойствието на общественниятъ животъ, за спокойствието и безопасността на самитѣ държави необходимо е да се щадѣ религиозната съвѣсть на народитѣ и обществата.¹⁾ Тая истина се е съзнавала и преди отъ по-разумнитѣ хора, тя се съзнава и сега. Добритѣ и умнитѣ правители всѣкогажъ сж показвале почетъ и уважение къмъ религията на покоренитѣ отъ тѣхъ народи. Така *Киръ* всѣкогажъ се отнасеше съ уважение къмъ религията на Евреитѣ. Извѣстни сж и постѣпкитѣ на Александра Македонски въ това отношение при завоеванието на Иерусалимъ и Египетъ. *Троянъ* и *Антонинъ* (който се нарича благочестивъ), при всичката си ненавистъ къмъ Християнитѣ, сѣ пакъ намирахъ за необходимо да издаватъ въ тѣхна полза *едикти*, съ които се огранича-

¹⁾ Като казваме думитѣ „Свобода на съвѣстта“ ние тукъ изобщо разбираме религиозна свобода на цѣли общества, племена и народи. Религията никогажъ не е съставлявала особенностъ на едно частно лице, а всѣкогажъ е била особенностъ на едно общество или на единъ народъ. Истина, че обществата и народитѣ се съставляватъ отъ отдѣлни личности, но както особенността на народниятъ характеръ, языкъ, животъ и обичаи, изработена вече отъ мѣстнитѣ условия, съставлява принадлежностъ не на едно частно лице (тая особенностъ разбираме тукъ въ общи черти, а не частни. Въ частнитѣ черти има особенностъ: всѣкий градъ, всѣко семейство има особенни черти въ животътъ, въ обичантъ, въ езикътъ, но въ общата сложностъ излиза една обща особенностъ, която принадлежи на цѣль народъ), а на цѣло едно общество или на цѣль единъ народъ: тѣй сжщо и религията съ всичкитѣ нейни особености съставлява събственностъ на цѣль народъ или общество.

ваше произволътъ на язычниците спрямо Христиенитъ.¹⁾ По-слѣ ние видимъ, че и Костантинъ Великий, колко и да е била въ него голѣма ревността за успѣхътъ и тѣржеството на християнската вѣра, и той не се е рѣшавалъ да нанесе рѣшителенъ ударъ на язычеството. Той само обявилъ християнството за религия, която да се тѣрпи въ държавата му²⁾ и продължавалъ да се нарича Pontifex. Това е било твърдѣ благоразумно, защото, ако бѣше постѣпалъ иначе, т. е. ако бѣше езднѣжъ обевилъ християнството за религия господствующа, щѣше да въоружи противу си множеството язычници.³⁾ Сѣщо и приемниците на Костантина Великий считале небезопасно за спокойствието на държавата да взематъ рѣшителни мѣрки срѣщу язычеството. Подобно на Костантина, тѣ давале пълна свобода на язычеството и дълго време обличале языческата първосвещенническа мантия.⁴⁾ Османцитѣ съ оръжие завладѣхъ много страни, но не считахъ за полезно да унищожаватъ религиитѣ на покоренните народи, а всѣкогажъ давахъ извѣстни правдини въ религиозно отношение.⁵⁾ И колкото се развива челоувѣчеството толкова по-вече идеята за вѣротѣрпимостта се укрѣпва и днесъ ние виждаме, че нѣма държава, малко или много образувана, която да не показва покровителство на ралигиитѣ на подданицитѣ си и да не се труди чрезъ просвѣщението да унищожи онзи грубъ религиозенъ фанатизмъ, който вдѣхнува

1) Евсевий. Черк. Ист. кн. 3. гл. 33. кн. 4, гл. 13.

2) „Като видѣхме, че не трѣба да се стѣснява свободата на богослужението, а напротивъ, трѣба да се предостави на умѣтъ и на волята на всѣкого да се грижи за божественитѣ предмѣти споредъ събственното си чувство, ний още преди повелѣвахме, както на всичкитѣ, тъй и на Христиенитѣ да запазватъ вѣрата и богослужението на своето общество“ — казва Костантинъ В. въ едно свое постановление (гл. Евс. Черк. Ист. кн. 10, гл. 5).

3) Не само на язычницитѣ, но и на Евреитѣ, Костант. В. даваше пълна религиозна свобода и даже когато Христианитѣ, слѣдъ като се усилихъ, наченахъ да ги гонятъ, той издаваше закони въ тѣхна защита. (Codex Theod. кн. 16. законъ 2, 3, 4 и 5).

4) До Грациана всичкитѣ приемници на Кост. В. обличахъ языческата първосвещенническа мантия, съ което свидѣтелствувахъ, че тѣ отдаватъ предпочтение на язычеството. Грацианъ не се побоя да се откаже отъ тая честь, обаче разсърдениитѣ жреци започнахъ да му се заканватъ. „Si princeps non vult appellari Pontifex, admodum brevi Pontifex maximus fiet“ казвали тѣ на това отказание. (гл. Зосимъ, кн. 4, гл. 3, 6).

5) Когато славиятъ завоевателъ Мохаметъ II превзе Цариградъ и съ това положи край на Византийската империя, той показа почетъ и уважение къмъ християнската вѣра. Понеже въ него време мисляхъ, че Цариградъ е срѣдоточие на всичкото християнство въ балканскитѣ полуостровъ, Мохаметъ II издаде (1853 г.) единъ фирманъ въ името на цароградския патриархъ Геннадия, въ който фирманъ сж изложени всичкитѣ правдини и преимущества, дадени отъ този славенъ завоевателъ на християнската черква, извѣстна тогава подъ името греческа. (гл. „Историч. Каталогъ“ отъ Захария Мата. Този каталогъ го има преведенъ на Руски езикъ и обнародванъ въ „Християнско Чтение“ за година 1862, часть 1).

умраза между членовѣтъ на една община, въоружава братъ на брата, синъ на баща и не докарва друго освѣтъ назадниче-востъ, невъзможностъ на какъвъ да е напредѣкъ и злочести-ни на народитѣ и държавитѣ.

Отъ всичко това ние виждаме, че въ интересѣтъ на истината, въ интересѣтъ на спокойствието на държавитѣ и въ интересѣтъ на човѣческиятъ напредѣкъ е — да се пази *свободата на съвѣстта*; виждаме още, че всичкитѣ разумни правители сѣ се улържвале да правятъ посѣгателство на сво-бодата на съвѣстта на своитѣ поддани. Но тая високо свѣтла, чиста и света истина, която умножава и укривава ум-ственнитѣ сили на човѣка, която дава единъ отъ най-важ-нитѣ и дѣйствителни *помощи* на напредокѣтъ, намира пъл-ното си оправдание и въ нашата Св. вѣра. Никоя друга вѣра така положително не иска да бѣде отстранена на всеко насилие при нейното разпространение и утвърждение както християнската. Нашата Св. черква учи, че Богъ е водилъ къмъ спасение всичкото човѣчество — и *избрани* и *неиз-брани* — по разни пѣтища. Въ Ветхиятъ Завѣтъ, при всичко че въ него преобладава религиозна нетърпимостъ въ единъ широкъ размѣръ, ние намираме доста примѣри на това, че трѣба на всички човѣци да гледаме като Божии създа-ния и де се отнасяме търпѣливо и съ уважение къмъ рели-гията на другитѣ.¹⁾ Въ Новиятъ Завѣтъ, обаче, ние срѣщаме не само много примѣри, но и много положителни заповѣди за да не се прави посѣгателство на религиозната свобода и божественното учение да не се разпространява и да не се утвърждава съ насилие. „Царство мое нѣсть отъ мѣра сего. Аще отъ мѣра сего было бы царство мое, слуги мои уже подвизались быша да не преданъ быхъ былъ Иудеомъ.“²⁾ казалъ Спасителятъ ни на Пилата. Тие думи,

1) Глед. Кн. Судей, гл. 3. Кн. Руѣв, гл. 1. Самъ Мойсей, който е билъ най-голямъ ревнителъ за чистотата на народността и вѣрата на сво-ятъ народъ, счелъ за потребно да запознае тоя свой народъ съ кни-гата Пова, въ която се проповѣдва, че предъ Бога всички ние сме грѣшници, че само одному Богу е извѣстно кой е праведенъ и кой е грѣшенъ, че може би тоя, когото ние считаме праведенъ да е грѣшенъ предъ Бога, а грѣшниятъ — праведенъ и че слѣдователно, не трѣба никого да осѣждаме, нито да превъзнасяме. При това, Иовъ не бѣше Евреинъ. Дѣто ще рѣче, Моисей, като е запозналъ Евреитѣ съ живо-тътъ на тоя праведенъ мѣжъ, искалъ е да каже, че и вънъ отъ из-бранныятъ народъ, човѣкъ можалъ е да бѣде угоденъ Богу.

2) Иоан. гл. 18, ст. 36.

казани въ такава една рѣшителна минута, показватъ че дѣлото на чловѣческото спасение, за което е дошелъ Спасителятъ, трѣба да се извършва не съ насилие. Когато Апостолъ Петъръ, въ ревността си да запази учителя си, отрѣзалъ ухото на войникътъ, Спасителятъ запретилъ му да употребява груба сила за защита на истината.¹⁾ Когато прашаше ученицитъ си да проповѣдватъ Словото Божие, Спасителятъ имъ заповѣда да заминаватъ онѣзи градища и страни, въ които не ги приематъ.²⁾ А въ притчата за царството божие, въ която притча праведнитъ се уподобяватъ на *пшеница*, а грѣшнитъ на *кѣжлива*, божественниятъ учитель рѣшително запрещава всѣко насилие, като предоставява окончателниятъ судъ надъ еднитъ и другитъ Едному Всевѣдущему Богу.³⁾ Апостолитъ, като върни послѣдователи на Спасителя, всѣкогажъ сѣ гледале въ проповѣдванието на Словото Божие да постѣпватъ съобразно съ тие *гуманни* заповѣди на божественниятъ учитель, особено Апостолъ Павелъ въ много мѣста на своитъ послания говори въ духъ на религиозна търпимостъ.⁴⁾ Отъ послѣ се явихъ такива обстоятелства, щото Христовата черква въ своята практика се видя въ необходимостъ да отетѣпи нѣкакъ отъ тая посока. Ние ще имаме по-долу случай да обяснимъ и да оправдаемъ това повеление, а тукъ ще кажемъ, че ако внимателно вникнемъ въ истинниятъ смисълъ на практиката, която черквата е развивала въ слѣдующитъ подиръ Апостолитъ времена, ние ще видимъ, че тя всѣкогажъ се е въодушевлявала отъ духътъ на любовь, търпимостъ, снисхождение. Много отъ Св. Отци и учители черковни не сѣ удобрявале посѣгателството на свободата на съвѣстта не само на цѣли народи или общества, ами и на частни лица. Блаженный *Августинъ* въ едно свое писмо къмъ епископътъ на Донатиститъ, Винкентия, казва, че не трѣба никой да се пренуждава за съединение съ Христа, но само съ дума трѣба да се дѣйствува, съ разсуждение да се опровергава, съ силата на убѣждението да се надвива, за да не би въ противенъ случай открититъ еретици да станатъ православни само вънкашно.⁵⁾ Св. Иванъ Златоустъ въ една отъ

1) Мат. гл. 26, ст. 52. — 2) Тамъ, гл. 10, ст. 14.

3) Мат. гл. 13, ст. 30.

4) Посл. къ Римл. гл. 2, ст. 1; къ Тимот. 1, гл. 2, ст. 1; къ Солун. 2, гл. 3, ст. 15.

5) Писмо 93. Таквотъ мнѣние изказа блаж. Августинъ и на Картагенскитъ съборъ, кой-

своите *беседи* казва: „ако ти ненавиждашъ, какъ ще можешъ да обърнешъ на пѣтъ истини тогова, който се заблуждава, какъ ще можешъ да се молишъ за невѣрниятъ? Ако ние ненавиждаме нечестивитъ, като се простремъ по-нанататъкъ, ще наченемъ да ненавиждаме и грѣшницитъ и съ тоя начинъ по-вече и по-вече ще се отдалечаваме отъ по-големата частъ на братията си. Не, никой не е безъ грѣхъ. Ако трѣба да ненавиждаме Божиитъ врагове, ще трѣба да иенавиждаме и грѣшницитъ, а въ таквъ случай ние ще бѣдемъ по-зли и отъ звѣроветъ.“¹⁾ Когато императоръ Левъ Арменинъ, който държеше страната на иконоборцитъ, поиска чрезъ една устна препирня между Православни и Иконоборци да даде преимущество на тие послѣднитъ, православнитъ Иерарси му отблъснахъ правото да се намиса въ черковнитъ работи. „Своята черква — казали му тѣ — Господъ Богъ е предалъ въ управление на Апостолитъ, учителитъ и пастиритъ, а не на царьето. На тебе, царю, сѣ предадени войницитъ и мірскитъ чиновове, а не черквитъ.“²⁾ Въ 7-й вѣкъ (въ 614) Готскиятъ Кралъ *Сисебудъ* бѣше издалъ заповѣдь за да се кръщаватъ всичкитъ Евреи, които се намиратъ въ държавата му, а тие, които не искатъ да се кръщатъ, да се наказватъ и да се прашатъ на заточение, като имъ се *конфискува* всичкитъ имотъ. На това, обаче, черквата се въспротиви и 5-й Толедски Сѣборъ рѣши: „Не съ сила и принуждение, но съ съвѣтване и убѣждаване подобава да ги правятъ Християне споредъ събственното имъ съизволение.“³⁾

И така, отъ каквата точка и да погледнемъ — отъ точка на общественнитъ и господарственнитъ интереси, отъ точка на интереситъ на самата истина, която се проповѣдва, отъ точка на нашата религия и Св. Писание както и черковната практика, — ние виждаме че *свободата на съвестта* е необ-

то въ 404 год. стана противъ Донатиститъ. Ние ще видиме по-нататъкъ, че подъ влиянието на други обстоятелства блаж. Августинъ относѣ си промѣни мнѣнието.

1) Беседа 33 на първото послание къ Коринояномъ.

2) Бароний (год. 814. п. 2).

3) Правило 57. Въ тоя духъ сѣ говорили и много други черковни иерарси и въ по-сѣнитъ времена. Така Симеонъ Солунски (Тессалоникски) въ сочинението си за среситъ на питањето „какъ могатъ невѣрницитъ да се обърнатъ въ правата вѣра?“ отговаря: „най-първо чрезъ молитва къмъ Бога, послѣ — съ смирение, добри дѣла и праведенъ животъ както сѣ правиле и Св. Апостоли, но никакъ не съ сила или принуждение, защото тие двѣ послѣдни срѣдства сѣ противни и изгонени отъ светата наша черква.“ (глед. въ казаното съчинение гл. 1).

ходима, виждаме, че посѣгателството на тая свобода всекогажъ е докарвало пагубни сътнини въ всеко едно отношение. При всичко това, въ животътъ на християнската черква, на която отличителниятъ характеръ е любовь и търпимостъ, ние виждаме много фактове, които като да доказватъ, че е преобладавало въ нея нетърпимостъ, че сж се защищавале и разпространявале високитъ християнски истини съ насилие. Борбата по времето на ереситъ и расколитъ, рѣшенията на Вселенскитъ и помѣстни събори, прокълнаванията, които сж се произносяле по времето на тие събори, най-послѣ многочисленнитъ наказателни закони, които християнскитъ императори издавале въ полза на една или друга партия, преслѣдванията, заточенията и другитъ наказания, които чрезъ свѣтската власть сж се налагале по поводъ на религиозни мнѣния, — всичко това иде да ни увѣри нѣкакъ, че духътъ на любовта и търпимостта, който духъ така високо се е проповѣдалъ отъ Спасителя и се проповѣдва и отъ самата черква, не е преобладавалъ въ черковната практика, че свободата на съвѣстта, така високо проповѣдвана и отъ здравиятъ разумъ и отъ Словото Божие, не се е пазила всекогажъ, защото виждаме черквата и на Вѣстокъ и на Западъ, за защита на истината, да е прибѣгвала къмъ свѣтската власть и много пжти да е искала съ насилие да искорени и унищожи враждебно нѣкое мнѣние религиозно. И до днешенъ день черквата често се вижда пренудена да иска защита въ свѣтската власть. Какъ да се съгласи това съ свободата на съвѣстта? Черквата е имала и има благодатни срдства за своята защита, за своето разпространение и укрѣпяванье. Защо не е употреблявала само тие срдства, ами е прибѣгвала и къмъ свѣтската власть? Има ли обстоятелства, които да оправдаватъ това поведение на черквата или трѣба тя строго да се осжжда за него?

III.

Сега, когато многовѣковниятъ опитъ и свѣтлината на науката ни е научила да цѣнимъ всичката благотворность за чловѣческиятъ напредѣкъ и благосостояние отъ истинската свобода на съвѣстта, да отдѣляме религията отъ знанието,

да даваме и въ религиознитѣ въпроси по-вече значение на силата на умътъ безъ никакво участие на религиозното чувство, сега, казваме, таковото поведение на черквата — да прибѣгва до свѣтската власт и да иска насилственното ѝ намисване въ черковнитѣ работи и расправи — показва се на мнозина нѣкакъ несъобразно съ истинниятъ духъ на Христовото учение и съ исканията на просвѣтениятъ разумъ. Преимущественно съ такъвъ гледъ на работата се отличаватъ Протестантитѣ. Тѣ даватъ на всѣкий вѣрующій право да разбира и разяснява Св. Писание, особено неисторическата му частъ, по своето разумѣние и отхвъргатъ въ това дѣло авторитетътъ на Св. Отци, както изобщо и Св. Предание, което — мимоходомъ да кажемъ тукъ — за насъ, православнитѣ, е като допълнително и пояснително пособие при надлежащото разбиране и тълкуване на Св. Писание. По слѣдствие на това, тѣ осѣждатъ черквата за мъркитѣ, които тя е взимала противъ ереситѣ и расколитѣ, които толкова много сѣ вълнувале и обезпокоявале черковниятъ миръ. Сѣщо така гледатъ на работата и много просвѣтени мъже и велики умове въ настоящиятъ вѣкъ. Като считатъ ереситѣ и расколитѣ за *прогресъ* въ умствено-религиозно отношение, тѣ осѣждатъ черквата, за дѣто тя въ борбата си срѣщу тие ереси и расколи е прибѣгвала до съдѣйствието на свѣтската власт и искатъ да докажатъ, че съ таковото си поведение черквата е турнала *окови* на чововъческото развитие и е унищожила евангелската свобода.¹⁾

¹⁾ Такова мнѣние се изказва въ сочинението „Paris en Amérique“. Сѣщо и Бокль изказва такова мнѣние въ знаменитото си съчинение „История на цивилизацията въ Англия“. Знаменитиятъ Американецъ, Дренеръ, въ съчинението си „Историята на умственното развитие въ Европа“ всичкото спиране на умствениятъ животъ презъ вѣковетѣ, въ които Християнството е укрѣпавало господството си въ мѣрътъ, приписва го на намисването на свѣтската властъ въ черковнитѣ работи и на мѣрките, които чрезъ свѣтската властъ сѣ се вземале противъ еретицитѣ и расколнициѣ. Като хортува за дѣйствиата на Теодосия Велики въ полза на черквата, той казва: „тие, на които обстоятелствата сѣ връжили контролятъ надъ общественното вѣрване, видѣле сѣ въ необходимостъ да контролирватъ въ сѣщото време и общественното знание. По тоя начинъ нравственното състояние на тогавашниятъ свѣтъ дошло въ враждебно отношение съ научниятъ прогресъ“. На друго мѣсто въ сѣщото съчинение, като описва борбата на Православнитѣ съ Несторіанцитѣ, той прави такава характеристика на еднитѣ и другитѣ: „Сѣщата ненавистъ, която погуби Ипатія (Ипатія бѣше млада

Ние сме далечъ отъ мисълта да се впускаме въ богословски разисквания за значението на авторитетътъ на Св. Отци и Св. Предание въ тълкуванъето и разбиранъето на Св. Писание, както и въ доказвания на преимуществата, които има такъвъ единъ начинъ въ това немаловажно дѣло. Цѣлта на настоящата ни статя не е такава. Заради това ние, като оставимъ на страна всѣко богословско разискване, ще се помѣчимъ да си разяснимъ дѣлото само на основание на исторически данни.

Споредъ насъ такъвъ гледъ на работата, за който казахме и споредъ който се осѣжда черквата, за дѣто е прибѣгвала до съдѣйствието на свѣтската власть, е едностраненъ и ако ние би се основале на него въ сѣжденията си за историческия животъ на черквата, би показале съ това, че искаме сегашнитъ условия, дадени отъ сегашното развитие, да ги е имало 14 и 15 вѣка назадъ. Всѣко време си иска своето и развитието на челоувѣчеството не прави *скачки* и се сполучва слѣдъ вѣкове и чрезъ голѣми мѣнотии и неудачи. *Джонъ-Стюартъ-Милъ* казва, че отъ убѣжденията на единъ вѣкъ никой не може да бѣде свободенъ... и нѣка никой да не казва, че би избѣгналъ отъ тие убѣждения, ако би живѣлъ по времето на тяхното владичество.¹⁾ Това е твърдъ справедливо и ние можемъ въ най-широкъ смисълъ да го приложимъ на времето, за което ни е думата. Общото развитие при укрѣпванъето на християнската черква бѣше таково, щото за запазване на истината отъ враждебни нападения

учена жена, която въ Александрия четеше публични уроци (лекции) на язичниците. Християнитъ ѝ считаша за магьосница и на улицата ѝ убиха въ 414 год.), довела е до смъртъ и Нестория. Отъ тие двѣ враждующи партии, едната (Несториянитъ) бѣше достойна за голѣмо уважение, украсена съ знание, а другата (Православнитъ) бѣше невѣжественна, груба, безъ много придирване употребляваше грубата сила и дѣйствуваше чрезъ изгнания и убийства“. Като говори за дѣйствиата на Християнитъ противъ язичниците въ Александрия, Дреперъ казва: „Както и да е, но надъ страната тежеше умственъ застои, невидима атмосфера на притѣснение, която бѣше готова да смаже нравственно и физически всѣкого, който би се рѣшилъ да се въспротиви на нейната тежина. Така втрѣхъ работитъ въ продължение на двѣ тъмни и печални столѣтия, до като чуждеземното нападение не турна край на такова едно пагубно нападение и насилие“. (Дреперъ. Истор. на Умств. Разв. въ Европа, стр. 258, 324 и др.).

¹⁾ Основанія Политич. Икономіи. Томъ I, стр. 7.

необходимо беше да се прибѣгва и къмъ материална сила. Моралната сила беше недостаточна да убѣди и покори неразвитиятъ тогава умъ на множеството и да разреже заблужденията, както и да съкруши упорството на противниците на истината. Човѣкъ изобщо мѣчно се отказва отъ онова, на което е навикналъ и мѣчно се склонява да усвои и да реализира въ животътъ си нѣкоя нова истина, която ще бѣде за него твърде полезна.¹⁾

Християнството завари свѣтътъ съ известни граждански учреждения. На сѣщността на тие учреждения то не посѣгна. Като имаше за главна цѣль да обнови *вътрешниятъ човѣкъ*, вътрешниятъ духъ на мѣрътъ, Християнството не само непокътна външните форми на гражданскиятъ животъ, но още по-вече укрѣпи тие форми, като казва: „Нѣтъ властъ лше не отъ Бога“.

Кога именно се е положило начало на гражданскиятъ животъ и въ каква форма, — не се знае: историята нищо не казва за това. Тя е намѣрила всичкитъ народи съ известни граждански учреждения подъ една обща форма — теократическа. Всѣкий народъ първоначално се е управлявалъ отъ Боговетъ, които отпослѣ сѣ отстъпили своето право на избраннитъ отъ тѣхъ сами личности, и тие личности наченале да управляватъ народитъ отъ името на Боговетъ. Само отъ себе се разбира, че, при такава форма на управлението, религията трѣбало е да играе главна роля въ господарството, и всичкитъ животъ на господарството трѣбвало е да се съсредоточва около религията и отъ нея да получава своето развитие. А отъ това не е трудно да се види въ какво отношение къмъ религията трѣбало е да се намиратъ оние лица, които сѣ считале *избранници, намѣстници* на боговетъ. Тие лица трѣбало е строго да пазятъ щото въ господарството всичко да се върши по волята на боговетъ, която воля се е изказвала въ тѣхната събственна воля, всичко да се поглѣща отъ тая воля. Всичко е отъ боговетъ и за боговетъ. Тѣй като всичко е отъ боговетъ, а слѣдователно и — правителствата, отъ тукъ излиза, че неуважението къмъ боговетъ или — по-добрь —

1) Человѣчеството въ много работи и до сега изказва такова упорство. По видимоу всички сѣ убѣдени сега, че науката е основа на всѣки успѣхъ и всѣко благополучие; при всичко това, и най просвѣтенитъ правителства виждатъ за потрѣбно да издаватъ закони, чрезъ които да правятъ обучението на дѣцата въ държавата си задължително за всички.

къмъ религията вземало се е за неуважение и къмъ правителствата и наопаки, и би докарало лоши сътнини както за частнитѣ лица, така и за самитѣ правителства. Очевидно е, че съ такъвъ гледъ на работата изключва се възможността за сѣществуванieto въ едно господарство на друга каква да е религия, отлична отъ тая, която господствува въ правителството. Поради това единството на религията въ едно правителство признавало се е като нѣщо отъ твърдѣ голѣма необходимостъ за благосѣстоянието и за самото сѣществуване на това правителство. И отистина, въ язическиятъ мiръ отъ най-старитѣ времена единството на религията въ единъ народъ или въ едно господарство се е поддържвало съ всичкитѣ възможи мѣрки. Но не само въ язическиятъ мiръ, но и въ еврейскиятъ единството на вѣрата се е пазило сѣщо така строго и посѣгателството на това единство считало се е за посѣгателство на сѣществуванieto на народътъ и царството. Римъ отъ най-старитѣ времена запрещавалъ особенни богослужения и тайни религиозни събрания.¹⁾ Въ Римската империя не се е тѣрпѣла друга религия освѣнъ господствующата, защото като не се е раздѣляла религията отъ господарството, считале неуважението и непризнаванието на господствующата религия за неуважение и непризнавание на самото господарство. Въ послѣдующитѣ времена, когато Римъ стана обладателъ на всичкиятъ извѣстенъ тогава мiръ и слѣдователно — въ сѣставътъ на Римската империя влѣзохъ народи съ разни религии, Римъ пакъ запази идеята на религиозното единство, като употреби средство да слѣе всичкитѣ тогавашни религии въ една религия, — нѣщо, което не бѣше трудно да стане, защото тогава, освѣнъ Евреитѣ, всичкитѣ други народи бѣхъ язичници. Като приемаше въ своятъ *Пантеонъ* статуитѣ на боговетѣ на всичкитѣ народи, Римъ сѣстави съ тоя начинъ една обща религия, която въ частноститѣ, отистина, имала е у всѣки народъ свои особенности, но въ общитѣ черти е представлявала единство. Съ Евреитѣ не бѣше възможно да се направи въ това отношение нѣщо си и за то тѣхъ ги подлагахъ на разни гонения, които имахъ за цѣль — понѣ въ нѣкой пунктъ да обобщатъ тѣхната ре-

1) За престѣпленieto на това запрещение наказвале съ смѣртъ. Пухти. Истор. Римскаго права. Стр. 254.

лигия съ общата религия на империята. Тъй, *Калигула* за да сближи както и да е религията на Евреитъ съ язичеството, безъ да имъ запрети да си извършватъ богослужението, съ сила накара да натургатъ неговитъ статуи въ всичкитъ имъ синагоги и други молитвенни кѣщи.¹⁾ Сѣщо и *Адрианъ*, като е желаялъ да слѣе Евреитъ съ другитъ народности въ империята, запрети имъ да се обрѣзватъ, както спомънахме и по-преди.²⁾ Кѣмъ Християнството Римъ взе сѣщото враждебно положение и именно по тая причина, че виждаме въ него (въ Християнството) особена, съвършено отлична отъ господствующата, религия. Дору християнската община бѣше малочисленна или и никой не подозрѣваше че новото това учение носи смъртъ за язичеството, до тогава никой и не закачеше Християнитъ. У Гърцитъ и Римленитъ бѣше обикновенно нѣщо открито да се изказватъ философски или други идеи, стига само да се не докачеше господствующата религия. На първитъ Христиене тогавашниятъ мѣръ гледаше или като на философи или като на мечтатели и за то отъ начало не ги считале — понѣ пралителствата — опасни и не обрѣщале на тѣхъ особено внимание.³⁾ Само развращенната толпа, очитъ на която бодеше въздържниятъ и нравственъ животъ на християнската община, искаше да се преслѣдватъ Християнитъ и — до колкото ъ бѣше възможно — правеше имъ пакости. Но когато християнската община се усили и нравствено и по число и начена да заявява юридическо право за своето сѣществование въ държавата, тогава язичеството видя въ християнството страшенъ и рѣшителенъ врагъ за себе си и за то подигна жестоки и безпощадни гонения не само противъ главнитъ проповѣдници на Християнството, но и противъ всичкитъ християне изобщо. Който внимателно изслѣдва тая борба, той безъ съмнѣние ще забѣлжи, че всичкитъ гонения противъ Християнитъ сѣ ставале отистина въ името на господствующата тогава язическа религия, но това е ставало колкото отъ чисто религиозни побуждения, толкова отъ туй убѣждение, че посѣгателството на господствующата

1) Евсевий Черков. Истор. кн. 2, гл. 6.

2) Спартианъ. Животътъ на Адриана, гл. 13.

3) Съ това се обяснява и тоя исторически фактъ, дѣто Апостолитъ при първоначалната си проповѣд не срѣщахъ голѣми спѣнки, но спокойно разпространявахъ Слово Божие и устройвахъ черквѣ.

религия е въ сѣщото време и посѣгателство на сѣществованието и животътъ на държавата. И ние виждаме, че гоненията срѣщу Християнитъ сѣ бивале толкова пѣ-жестоки и безпощадни, колкото лицата, що сѣ се намирале на чело на управлението, биле сѣ пѣ-дълбоко проникнѣти отъ подобни убѣждения. Въ това ни убѣждаватъ нѣй-добръ гоненията на Марка Аврелия и на Диоклетияна. Тие императори считахѣ Християнитъ нѣй-опасни врагове за язичеството, а слѣдователно, и за Римската империя. Заради това тѣ предавахѣ Християнитъ на нѣй-жестоки мѣки, но ги мѣчехѣ не съ намѣрение да ги погубватъ, но да ги накаратъ да се откажѣтъ отъ Християнството. Защото цѣлта на тие жестоки гонения е била — Християнитъ ако не се откажѣтъ съвършенно отъ вѣрата си, да се пренудятъ понѣ въ нѣщо си да иматъ една религиозна връзка съ язичниците, заради това въ случай когато мѣките нищо не помогнале, Християнитъ съ сила се довеждали до жертвенникътъ идошки и послѣ сѣ се отпускале и вече сѣ се считале за язичници. Ето до колко силно е било убѣждението, че единството на вѣрата въ държавата е основа на сѣществованието на самата държава. Разбира се само отъ себе, че това убѣждение е правело да се гледа съ недовѣрие всѣка друга религия и да се преслѣдува тя съ всичкитъ възможни начини.

Язичеството падна предъ Християнството. Но *идеята* че въ господарството трѣба да господствува една религия и че само тамъ може да има добръ устроенъ правителственъ животъ, гдѣто вкорененната вече религия е свободна отъ всѣко вредно влияние и се ползува съ пѣлно господство и уважение, — тая идея, която така дълбоко бѣше вкоренена въ стариятъ мѣръ, прие се и отъ Християнството. И Християнскитъ императори, както и язическитъ, гледаше на себе си като представители и намѣстници на Бога, който имъ е далъ властъ за доброто на хората. Въ това тѣ сѣ биле толкова пѣ-вече убѣдени, че и Св. вѣра наша заповѣдва да гледаме на властителетъ като на *помазанници* Божии, които получватъ властта си отъ самага Бога.¹⁾ *Костантинъ Великий* въ своята молитва къмъ Бога казва между другото: „Подъ Твоего руко-

¹⁾ „Ибо помазанныкъ есть Божій слуга тебѣ на добро“ (Римл. гл. 13, ст. 4).

водство наченахъ азъ и свършихъ дѣлата на спасението: като на всѣкъдѣ предносятъ Твоето знамение, азъ водихъ побѣдоноснитѣ войски и гдѣто ме повикваше нѣкоя общественна необходимостъ азъ вървяхъ подиръ сѣщото знамение на Твоята сила и побѣждавахъ враговетъ.¹⁾ Теодосій Великий, като заповѣдва на всичкитѣ свои подданици да изповѣдватъ една православна вѣра, казва за еретицитѣ: „А другитѣ безумци и слѣпци, които поддържатъ еретическитѣ догмати, първо Божиятъ гнѣвъ, а послеъ — нашата рѣка (*motus nostri*), която *отъ небето получава властъ да управлява*, заплашва ги съ наказание.“²⁾ *Иустинианъ* въ една своя Новелла казва: „Желаемъ да бѣде извѣстно на всичкитѣ, че най-големото наше желание се състои въ това — всички, *които сж предадени намъ отъ Бога*, да живѣятъ добръ и спокойно.“³⁾ А въ друга Новелла сѣщиятъ казва: „Тѣй като *Богъ предаде на насъ Римската империя*, ние се трудимъ да насочимъ всичко къмъ ползата на подданицитѣ на *подареното намъ отъ Бога* господарство.“⁴⁾ На Халкидонскиятъ Съборъ (451 г.) обвинителитѣ на *Диоскора Александрийски*⁵⁾ въ тоя сѣщи смисълъ говорихъ на Императора *Маркиана*, който присѣдствуваше на съборътъ.⁶⁾

Отъ тие три-четире факта, взети отъ Историята, ние виждаме, че християнскитѣ императори считале религията за основенъ камѣкъ на всичкиятъ господарственъ животъ. Да разделятъ религията отъ политиката — тѣ считале това за невъзможно и пагубно за самата империя. По слѣдствие на това и християнскитѣ миръ, подобно на язическитѣ, билъ убѣжденъ, че само тогава е възможенъ благополученъ животъ на господарствата и на подданицитѣ, когато и господарството и подданицитѣ изповѣдватъ еднакво истиннаго Бога, т. е. — при единството на религията. Всичкитѣ християнски импе-

1) Евсев. Жизнь Кост. Вел. кн. 2, гл. 55.

2) Codex Theod. lib. XVI, tit. 1, l. 2.

3) Nouv. 77. Præf.

4) Nouv. 86. Præf.

5) Диоскоръ, Александрийски Патриархъ, държеше страната на Евтихия, който се осъди на 4-й Всел. Съборъ (или — Халкидонски) за еретическото си учение, че въ Ис. Христа трѣба да изпавѣдаме само едно божество, а не и човѣчесво, защото това послѣдното се е погълнало отъ първото.

6) „Дѣлта на вашето владичество е — да се грижишъ за всичкитѣ си подданици и да просиращъ рѣка къмъ всички оние, които сж осѣрбени и онеправдани, а особенно — къмъ свещеннослужителетѣ, защото съ това вие ще служите на Бога, който ви е подарилъ и царство и владичество“ (Евс. Церк. Ист. кн. 2, гл. 4).

ратори — православни и неправославни — като сж се грижиле неуморимо за обединението на своите подданици въ религиозно отношение, всекогажъ сж изказвале въ своите заповѣсти и узаконения подобно убѣждение. Така, когато по слѣдствие на препирнитъ съ *монофизититъ*¹⁾ въ Византийската империя, а особено въ Александрия, ставахъ безредици, Императоръ *Зенонъ*, за да уталожи духоветъ и да възвърне спокойствието, по съвѣтътъ на Цароградскитъ Патриархъ *Акакия*, издаде единъ догматически *едиктъ*, който е извѣстенъ подъ име *’Ενωτικόν* (соединение) и въ който се казва между другото: „Начало и утвърждение, сила и неоторимо оръжие на нашето царствование е — *едната, правата и истинната вѣра*“.²⁾ Императоръ *Иустинианъ* още по-ясно изказва такова убѣждение въ много свои узаконения.³⁾

И така, ето първата причина, споредъ която свѣтската властъ както въ язическитъ мѣръ така и въ християнскитъ се е намисала въ религията или въ черковнитъ работи. Религията и властта сж се считале съединени и допълняюща една друга, — даже по-вече, — на религията сж гледале като на источникъ, отъ който получва своето съществуване свѣтската властъ, и за то правителетъ за една отъ най-главнитъ свои длѣжности считале грижата за благосъстоянието на ед-

1) Монофизититъ биле послѣдователи на Евтихия и се наричатъ така споредъ учението си. Сега тѣ сж извѣстни подъ името *Яковити*.

2) Евс. Церк. Ист. кн. 3, гл. 14.

3) „Всевишната благодать — казва той въ една отъ своитъ Новелли — дала е на човѣчеството два велики дарове: черковната и господарственната властъ. Като произлизатъ отъ едно начало (отъ Бога) и като дѣйствуватъ съгласно, тѣ ставатъ украшение за животътъ на човѣка, защото отъ тѣхното хубаво съгласие произлиза за човѣцитъ най-голѣмото добро. Но тоя толкова желанъ за хората съюзъ на черквата и господарството възможенъ е само тогава, когато и черквата е благоустроена и господарството стои яко и чрезъ своитъ закони уцѣтва животътъ на народитъ къмъ истинско добро. Заради това азъ считамъ за своя непрѣмѣнна длѣжностъ да запазвамъ православната вѣра..., чрезъ което се надѣвамъ да получжъ отъ Бога голѣми добрини и да поддържжъ добъръ и постояненъ редъ въ царството си“ (Nouv. 6. præf.). Друга своя Новелла Иустинианъ начева така: „Вѣрваме, че правото изповѣдание на едната, чиста и истинска вѣра християнска съставлява първото и най-голѣмото добро за всичкитъ човѣци“ (Nouv. 132). Тоя императоръ толкова дълбоко билъ убѣденъ че единството на вѣрата е главната основа за крѣпостта на държавата и благополучието на народитъ, щото често и горещо се молялъ на Бога за да съдѣйствува той на еретицитъ да се обърнатъ къмъ истината (Прокоп. т. III. л. 423).

ната истинна вѣра, безъ което благосѣстояние било немислимо и благосѣстоянието на господарството както и на подданниците. По слѣдствие на това, тѣ на черковнитѣ узаконения давале сѣщо такова значение каквото и на правителственнитѣ.¹⁾

Ние не се наемаме да предскажемъ какви убѣждения ще се образуватъ въ насъ относително това въ бѣдущето, но до днешенъ день и европейскитѣ народи така гледатъ на дѣлото и съ понятието на извѣстно господарство съединяватъ и понятие за господство въ това господарство на извѣстна религия. *Плутархъ* казалъ едно време, че по-скоро и по-лесно може да съществуватъ градища въ облацитѣ отъ колкото държава безъ религия. Това изречение на стариятъ тоя мъдрецъ и до днесъ не си е изгубило значението. Въ *монархическитѣ* европейски правителства въ очитѣ на массата на народитѣ и до днесъ царятъ не е друго, освѣнъ *избраникъ, помазанникъ* Божий, поставенъ „на благо людей“. При всичко, че днесъ въ образованнитѣ европейски господарства се дава единъ широкъ размѣръ на свободата на съвѣстта и всѣкий може не само открито да изповѣдва своята вѣра както си ще, но още и критически да се отнася къмъ вѣрата на другитѣ даже и къмъ вѣрата на народътъ, който въ едно правителство се счита господствующъ,²⁾ — при всичко това, казваме, за всѣкитѣ правителства европейски *индиферантизмътъ* въ вѣрата е немислимо въщо и до днесъ. Напротивъ, една отъ характернитѣ черти на всѣко правителство съставлява и особеността на вѣрата, която се счита господствующа

¹⁾ Костантинъ В. наричалъ себе си „Въикашенъ Епископъ“ (Επίσκοπος τῶν ἐξω τῆς Ἐκκλησίας). При това, епископскитѣ опредѣления, изречени на съборитѣ, той потвърждавалъ съ собственниятъ си печатъ и съ тоя начинъ давалъ имъ значение на правителствени узаконения (Евс. жив. на Костант. В. кн. 4, гл. 24 и 27). Иустинианъ въ нѣколко свои узаконения казва, че и „Черковнитѣ закони иматъ въ държавата такава сѣща сила, каквато иматъ и господарственнитѣ и че което се позволява или запрещава, то се позволява или запрещава и отъ послѣднитѣ: заради това престѣпленията противъ първитѣ не могатъ да бѣдѣтъ тѣрними въ господарството отъ самитѣ господарствени закони“ (Nouv. 6, гл. I. § 8. Nouv. 131, гл. I. и др.).

²⁾ Доказателство на това служатъ многочисленнитѣ съчинения сръщу нашата християнска вѣра, отъ които съчинения нѣкои съвършено опровергаватъ божественността на Спасителя, като се силятъ да представятъ християнската система за една проста Легенда.

въ държавата. Това господствуване на върата и сега се запазва и поддържа съ правителствения авторитетъ въ всичкитъ правителствени сфери и въ всичкитъ вънкашни проявления на държавния животъ, както се запазва и поддържа и господството на правителствения езикъ. Така, съ понятието за *Франция* у насъ е нераздълно и понятието за господството въ тая държава на *Католицизмътъ*; съ понятието за *Англия* — понятието за господството на *Англиканскиятъ Протестантизмъ*; съ понятието за *Русия* — понятието за *Православието*; съ понятието за *Турция* — понятието за *Мохамеданството* и проч. И всеки знае, че всичкитъ европейски държави иматъ много религиозни фермалности, които правителствениятъ узаконения изискватъ да се пазятъ отъ всичкитъ членове на държавата — безъ различие на въра и народност.¹⁾

Това — споредъ сегашнитъ наши понятия — е естествено нѣщо. Едно, че правителственната форма на всичкитъ европейски господарства и до днесъ е *почти сжщата*, която е била и въ старитъ, изчезнале сега държави, а преимущественно — въ Римската империя, а друго — държавитъ състоятъ отъ народи, отъ които единъ се признава господствующий и неговото име носи държавата. Но народъ безъ своя въра, безъ свой езикъ и безъ свои особенни обичаи е немислимъ за насъ. А кога е така, и правителството на тоя народъ трѣба да има сжщитъ характерни черти — езикъ и въра — които има и народътъ. Отъ тукъ излиза, че едно правителство трѣба не само да държи върата на господствующия си народъ, но още и да дава предпочтение и по-големо покровителство на нея отъ колкото на друга, защото иначе то не би избъгнало отъ много главоболия и опасности. Ако неуважението къмъ вкорененитъ вече обичаи и други народни особености възбужда хладностъ отъ страна на народътъ къмъ правителството, колко по-опасно нѣщо за самото правителство трѣба да е — измѣната и неуважението, които то (правителството) би показало къмъ върата на господству-

1) Тѣй на примѣръ, всички сж длъжни — и Християне и нехристияне — да не отварятъ въ недѣленъ или празниченъ день дюканитъ си дору не се пусне черква. Сжщо сж задължени всички да показватъ поитъ вънкашно-формално почитание къмъ голѣмитъ празници на господствующиятъ народъ. Това не е една проста вѣжливостъ, защото въ таквъ случай трѣбаше тая вѣжливостъ да бѣде взаимна.

ющиятъ народъ. Да ли това произлиза отъ непълното и не до тамъ правилното развитие на народитъ, или отъ това, че народниятъ *егоизъмъ* е така силенъ, щото иска всичко онова, което се счита негово — езикъ, обичаи а особено вѣра, — да се почита и уважава, но това съществува днесъ и въ най-образованнитъ европейски господарства. Толкосъ пò-вече е съществувало това въ старитъ времена и толкосъ пò-вече се е считало естествено и законно. Днесъ науката пò-вече и пò-вече сближава народитъ по характеръ, обичаи и вѣра, така щото днесъ вече се счита за твърдъ възможно двама души отъ различно вѣроисповѣдание да подадѣтъ единъ другиму рѣка и, като всѣкий си остава при религиознитъ убѣждения, мирно и съгласно да върватъ по пътятъ на развитието и напредокътъ. Днесъ образованниятъ Евреинъ не върва, че ще се оскверни ако съдне да яде заедно съ Християнинътъ, също и тоя последниятъ не счита за грѣхъ да има дружба съ потомцитъ на Христовитъ мѣчителе и убийци. При всичко това, въ християнскитъ правителства християнската религия си остава господствующа и служи за сръдоточие на всичкиятъ правителственъ организъмъ. Колко пò-вече е трѣбало религията да се счита и дѣйствително да бѣде сръдоточие и на правителствениятъ организъмъ и на общественниятъ животъ въ предишнитъ времена, когато и умствениятъ напредкъ е билъ немислимъ внѣ отъ религиозната сфера! Религията тогава е била нераздѣлна отъ правителствениятъ животъ. Свѣтската властъ е считала за своя най-света длѣжностъ да защищава пò-първо вѣрата на господарството си, та послѣ другитъ господарствени интереси. Поради това и сама тя (свѣтската властъ) се е считала задължена да се намисва въ черковнитъ работи и общественото мнѣние е изисквало това отъ нея. Безъ това намисване свѣтската властъ не би била *властъ* нито въ събственитъ си очи, нито въ очитъ на своитъ народи.

Друга причина, по която свѣтската властъ се е намисвала въ черковнитъ работи, коренила се е въ чувството на *самосъхранението*. Невѣжественниятъ религиозенъ фанатизъмъ, отъ който въ предишнитъ времена сѣ биле обзети челоуцитъ, и който отнималъ всѣка възможностъ на двѣ религии или даже на двѣ незначителни религиозни особености да си

живуватъ едно до друго мирно и да се търпятъ, трѣбало е непременно да докарва голѣми безпокойства на държавитѣ и да ги заплашва даже съ съсипване, защото при такъвъ фанатизмъ необходима е постоянна и жестока борба, — борба на смъртъ. Ние имаме случай да кажемъ по-горѣ, че религията е вкоренена въ всеки одного и че, понеже се добива отъ млѣкото на майката и обема всичката нравственна страна на човѣка, тя е най-драгоцѣнното нѣщо за него, така щото въ много случаи човѣкъ бива готовъ да жертвува и животътъ си за чистотата и цѣлостта на своята религия. Тая готовность въ неразвитъ човѣкъ, за когото религията служи единственна основа и единственно побуждение за неговитѣ не само нравствени постѣпки, но и ежедневни лични отнасяния съ другитѣ човѣци, както и домашни особености, достига до размѣри на страшна, упорита едностранчивость и фанатизмъ. Неразвитиятъ човѣкъ има едно кораво якоглавство и неразбранъ егоизмъ. Той не уважава и не зачита чуждото. Той гледа само да запази и да поддържи своето — макаръ и съ съсипване на чуждото. Само грубата сила може да накара такъвиятъ човѣкъ не да зачита чуждото, но да го не съсипва. Той не е до тамъ развитъ, щото да разбере, че и другитѣ хора иматъ право да иматъ своето и че неговото може да бѣде трайно само тогава, когато и чуждото бива запазено. Всеко нѣщо на свѣтътъ — и най-хубавото — за неразвитиятъ човѣкъ има цѣна до толкова, до колкото може да се отнася къмъ неговата събственностъ. За то виждаме ние въ историята простотата да е истрѣбвала най-хубавитѣ паметници на човѣческиятъ гений безъ всеко съжалѣние.

Разбира се само отъ себе, че тоя егоизмъ или тая едностранчева преданность къмъ *своето* исклучително, ще бѣде въ неразвитъ човѣкъ най-силно по отношение къмъ онова, което за него е най-скѣпо, т. е. — къмъ вѣрата и къмъ нейнитѣ особености. Отъ вѣрата произлиза, и временното благополучие и вѣчното спасение. Слѣдователно, запазването на вѣрата е длѣжностъ на всеки вѣрующи. Но вѣрата не е еднаква въ всички, а различна. Всяка друга вѣра предполага несвършенство въ тая, която изповѣдвамъ азъ. Дѣто ще се рече, тая друга вѣра е врагъ на моята. Споредъ моитѣ по-

нятия тя не е права, не е отъ Бога. Отъ Бога може да бѣде само моята вѣра; тя е само най-правата, защото азъ ѣмъ изповѣдамъ. И всички, които не вѣрватъ така, както вѣрвамъ азъ, не сѣмъ добри хора и не могатъ да бѣдѣтъ добри, защото сѣмъ отхвърлени отъ Бога, въ когото вѣрвамъ азъ и който трѣба само той да бѣде истински Богъ. А какво по-добро, по-свето нѣщо за мене отъ това — да мразѣмъ и да гонѣмъ враговетъ на вѣрата си и на Бога си? Ето коренятъ на фанатизмътъ. У мене нѣма други по-високи, по-нравствени побуждения за изпълнението на религиознитъ мои обязанности. Всичката святостъ на моята религия — споредъ понятията ми — състои се въ изпълнението на вънкашни форми и дребулии и въ мразенъето и гоненъето на всички оние челоувѣци, които не извършватъ сѣщитъ форми, що извършвамъ и азъ. Азъ — по неразвитостта си — не можъ да разберъ духътъ на вѣрата си. Азъ гледамъ само вънкашната форма да изпълнявамъ, но защо тая форма е такава, а не друга и защо само тая форма да е истинска, а другитъ не — за това мене не ми дохожда на умъ и да помислѣмъ. Азъ желая отъ цѣла душа да угоди на Бога, въ когото вѣрвамъ, да изкажъ дълбоката си преданность къмъ него. Но споредъ неразвитостта си, азъ считамъ че угождавамъ на Бога само съ изпълнението на вънкашни нѣкои форми и изказвамъ преданността си само когато мразѣмъ и гонѣмъ тие, които не вѣрватъ така както вѣрвамъ азъ. Въ това мразенъе и гоненъе азъ полагамъ всичката си преданность къмъ Бога и вѣрата си, отъ него чакамъ и временното си благополучие и вѣчното си спасение.

При такава неразбранщина не е възможно да се предполага вѣротърпимостъ, не е възможно да се иска търпѣние и отстъпка отъ коя да е религиозна партия, защото всѣка една отъ тие партии счита всичкитъ други лъжливи и вредителни и за то счита окончателното имъ истребление за необходимо. По тая причина борбата за религиозни убѣждения бива най-жестока и докарва съсипване на царства и народи. Обаче, какво може да турне край на такава борба? Сега ние знаемъ, че само едно истинско просвѣщение може да унищожи тая вражда. Но въ неразвити общества, дѣто обикновено преобладава грубъ фанатизмъ, необходимо е да се намѣси въ

тая борба нѣкоя *сила* и, като *накара* да се почита понѣ тая религія, която изповѣдва множеството и която има въ себе си по-вече нравственни данни за сѣществование, да турне съ тоя начинъ край на неразумната борба. На това никакъ не противорѣчи онуй, дѣто по-горѣ казахме, че преслѣдованъето на религіознитѣ убѣждения — споредъ както се вижда отъ исторіята — произвеждало е много смущения въ държавитѣ и че интересътъ на държавитѣ изисква да преобладава въ тѣхъ свободата на съвѣста. Казваме не противорѣчи, защото дѣто нѣма разумно съзнание, тамъ нѣма свобода на съвѣста, тамъ има грубъ фанатизмъ, който не знае граници на разрушителнитѣ си стремления и който, поради това, трѣба да се съдръжва съ сила. Когато просвѣтенитѣ държави съ сила запрѣтаятъ на дивитѣ племена да извършватъ чело-вѣкоубийственнитѣ си религіозни обряди и обичаи, можемъ ли да кажемъ, че тѣ стѣсняватъ и унищожаватъ свободата на съвѣста на тие племена? Та и има ли свобода на съвѣста въ тие неразумни и безчеловѣчни обряди? Но тамъ, дѣто невѣжеството преобладава и фанатизмътъ се счита за заслуга предъ Бога, тамъ е необходима силна авторитетна рѣзка за да съдръжва тоя фанатизмъ и да го прави безвреденъ.

И сега много пѣти благоразумнитѣ свѣтски власти се виждатъ въ необходимостъ да употребляватъ сила за съдръжанъето на страститѣ у тѣлпата, които страсти иматъ въ по-вечето случаи изворътъ си въ религіознитѣ убѣждения и особенности. Но нравственното състояние на народитѣ бѣше много по-долно въ предишнитѣ времена — като наченемъ отъ онова време, когато Християнството съ борба спечелваше право на сѣществованието си, и до новитѣ времена. Независимо отъ язичеството и иудейство, които бѣхъ смертелни врагове на Християнството и враждебността на които могла е да спре само силната правителствена рѣзка, многочисленни религіозни ереси и секти християнски жестоко враждувахъ една противъ друга, като всѣка правеше всевъзможни усилия да съсипи, да унищожѣ противницитѣ си и сама тя да остане господствующа. И такава борба много въкове се е продължавала.¹⁾ Нито въ массата народна, нито въ нейнитѣ пред-

1) Тая борба се продължава и до сега и въ просвѣтенитѣ господарства, само подъ другъ начинъ. Православието, Католициството и Протестанството постоянно осѣждатъ едно

ставители и водители е имало това развитие, което прави да се тръсат и да се намиратъ общественитѣ интереси вънъ отъ религиозната сфера. Напротивъ, всичко се е поглъщало отъ религията; около нея сж се съсредоточвале всичкитѣ поглавни общечеловѣчески интереси и отъ нея сж получвале своята крѣпостъ и своето развитие. И понеже, както казахме, егоизмътъ преобладава въ неразвитата тѣлпа, всѣка религиозна секта, като е сливала всичкитѣ си интереси съ особенноститѣ на религията, не е правила нито най-малката отстъпка на другитѣ секти, ами е гледала при всѣки удобенъ случай да имъ поврежда. Трѣбало е или да се допустне постоянна взаимна вражда, постоянни размирици, или пъкъ чрезъ сила да се положи юзда на всичкитѣ други секти или изповѣдания и да се даде първенство само на едно отъ тѣхъ. Първото не е могла да приеме свѣтската властъ, защото съ тоя начинъ тя би нанесла сама на себе си смъртенъ ударъ. Тя е приела второто, като е вземала подъ исключителното свое покровителство именно оная религия, която е имала на своя страна и историята и множеството: това да става така се е изисквало и отъ интереситѣ на господарствата и отъ общественното спокойствие. Но еднѣжъ пренудена отъ силата на обстоятелствата да влѣзе въ тоя пѣтъ, свѣтската властъ е трѣбвало вече да преслѣдва всички други религии, различни отъ господствуящата, защото тие религии вече предъ интереситѣ на господарството, предъ господствуящата въра и предъ съвѣстта на множеството не сж биле друго освѣнъ пагубни престѣпления, които, оставени безъ преслѣдания, сами би подигнале гонения и противъ правителството, което не държи тѣхна страна, и противъ общественното спокойствие и общественниятъ редъ,¹⁾ който се установилъ подъ влияние-

друго. А нима това не е религиозна борба дѣто и католическа и протестански пропаганди харчатъ у насъ трудъ и имотъ само и само да възтѣржествуватъ надъ нашето православие?

- 1) Донатиститѣ, гонени отъ Европа, намѣрихъ по-охолно приближице въ Африка и тамъ, възползувани отъ положението си, правихъ постѣпки противни на интереситѣ на държавата. Тѣй, тѣхното братство, което се наричаше *circumcelliones* (скитини), ходеше по селата, градищата и тържищата и, като обявяваше себе си за служители на правдата, позволяваше си своеволно, съ сила да освобождава неволницитѣ, а на тие, които биле длѣжни пари на Православнитѣ, да имъ дава расписки, съ силата на които длѣгътъ се унищожавалъ (Опять, кн. 3). Слѣдъ медноланскитѣ съборъ (316 год.) Донатиститѣ въ Нумидия съ сила снемале черквитѣ отъ Православнитѣ (Барон. год. 316, п. 8). Арианитѣ още до първиятъ Вселенски съборъ правяхъ смущения и безредици въ Империята и даже напасяле оскърбления на Императора. Тѣй, по свидѣтелството на Евсевия (Жизнь Костант. кн. 3, гл. 4) и Златоуста (Бесѣда 10 — къмъ народътъ) въ Египетъ еретичитѣ безчестиле изображения на Императора (Костантина), заплывале ги и ги замѣрвале съ камъни.

то на религията на множеството. Така е и ставало дѣйстви-
телно. Ние видѣхме, че Донатиститѣ, Арианитѣ и много дру-
ги еретици сѣ вземале страната на господарственнитѣ вра-
гове, твърдѣ често и при всѣки удобенъ случай сѣ се ста-
рале да повреждатъ правителствата, които не сѣ имъ биле
покровители. При това, тие еретици, щомъ сѣ успѣвале да
склонятъ на своя страна правителството, тоя часъ сѣ поди-
гале жестоки гонения противъ православието.¹⁾ Може би тие
ереси щѣхъ мирно да си живуватъ, ако да не се преслѣду-
вахъ отъ господствующата вѣра и свѣтската власть? При
тогавашното развитие това е било невъзможно. Твърдоглав-
ството на невѣжеството е такова, щото отстъпки не сѣ въз-
можни. Или азъ или ти, — сръднина нѣма. Съ това ние не
искаме де кажемъ, че само отъ едната страна е имало невѣ-
жество, напротивъ, имало невѣжество и отъ двѣтъ страни.
И заради това намисванието на свѣтската власть е било необ-
ходимо. Само съ тоя начинъ е било възможно да се уста-
нови понѣ на извѣстно време миръ и спокойствие въ черк-
вата и въ господарствата. За честъ, обаче на християнската
свѣтска власть служи това, че тя въ по-вечето случаи се е
намисвала въ черковнитѣ работи слѣдъ голѣма необходимостъ
— да защити правдата и да запази спокойствието въ държа-
вата,²⁾ и че тя всѣкогажъ е гладала нейното намисване да

1) Сѣдбината на Православието много пѣти се е измѣнявала ту на добро
ту на зло. Костантинъ Великий призна християнската вѣра господст-
вующа, но почти въ сѣщото време въ черквата се яви Арианството,
което много пѣти докарва въ стѣснително положение Православието.
Тѣй още при Костант. В., щомъ получи малко преднина, то подѣйст-
вува за да се пратятъ на заточение много православни Иерарси и От-
ци, между които бѣше и Атанасий Великий. Послѣ во времето на Кос-
танция, който бѣше Арианитъ, Арианството дигна жестоко гонение
противъ Православието. Защитницитѣ на Православието не само се
працахъ на заточение, но даже се предавахъ и на смъртъ, право-
славнитѣ черкви се съсипвахъ и всичко, което е било за православнитѣ
свещенно, излагало се е на поругание. (Созом. кн. 4, гл. 25 и 26).
Сѣщо сѣ правиле и язичницитѣ по времето на Юлиана Отстъпника
(Сокр. кн. 3, гл. 1 и 3; Созом. кн. 5, гл. 10). Съ една рѣчь ненавистта
била взаимна и жестока и тая страна, която не е искала да загина,
тя трѣбало е да погуби противницата си.

2) Който съ внимание изуча черковната история, особено черковно-гражданското зако-
нодаѣство, той ще види, че отъ Костантина Великого на самъ свѣтската власть е упо-
трѣблявала по-вечето свои въспрѣтителни и наказателни закони сръщу ереситѣ и въ-
обще сръщу противницитѣ на господствующата религия, слѣдъ като тие противници
сѣ своитѣ домогвания сѣ произвеждали смущения въ държавата и сѣ нарушавале
общественното спокойствие.

бѣде съгласно съ черковното предание¹⁾ и съ общиятъ гласъ на черквата²⁾ При това по-умните свѣтски власти въ-когдажъ сѣ употрѣблявале властта си слѣдъ като сѣ употрѣблявале голѣми усилия за примирение на спорящитѣ.³⁾

Слѣдъ всичко това ясно става сега за насъ — защо свѣтската власть се е намисвала въ черковнитѣ работи. Религията е била сръдоточие на всичкиятъ правителственъ и общественъ животъ и запазванѣто цѣлостта и чистотата на господствующата религия въ сѣщото време е служило за запазванѣто, цѣлостта и могуществото на господарството. При това, както видѣхме, упорството на другитѣ секти е произвеждало смущения въ държавата, така щото тие секти по отношение на държавата ставале сѣ престѣпници, които властта отъ чувство на самосъхранение трѣбало е да пре-

1) Християнскитѣ власти въ-когдажъ признавале за господствующе то вѣроизповѣданіе, което е било съгласно съ Св. Писание и Св. Предание. Иустинианъ въ единъ свой едиктъ казва: „Защото правата и недорочна религия, що ѣхъ изповѣдва соборната и Апостолска черква, не приема никакви новизни, ние, като слѣдваме учението на Апостолитѣ „и на черковнитѣ пастири и като се руководствоваме отъ преданието на Св. Божия и соборна черква, признаваме за необходимо да обявимъ всенародно какъ разбираме нашата вѣра...“ (Cod. vust. lib. 1, tit. 1, l. 15).

2) Когато Донатиститѣ не се покориле на рѣшението на Съборътъ въ Рамѣ (312) и поискале разправа у Императора, Костантинъ имъ отговорилъ: „Моята пресѣда искате, но азъ чакамъ пресѣдата на Христа“ (Опгаты, кн. 1, прот. Пармениона). Съ това Костантинъ е разбиралъ пресѣдата на Съборътъ. А въ повелѣніето да се състави новъ съборъ за да разгледа отново дѣлото на Донатиститѣ Костантинъ казва: „Заради това азъ счетохъ за своя длѣжностъ да се погрижѣмъ щото това дѣло, което, слѣдъ произнесенната вече пресѣда отъ общиятъ гласъ на черквата, трѣбаше да се счита свършено, поитѣ сега въ присѣдствіето на мнозина да получи своето рѣшение“ (Евс. Черковн. Ист. кн. 10, гл. 5).

3) Костантинъ В. проводилъ нарочно писмо до Агександра, Епископа Александрийски, и до Ария, въ което въ-какъ се труди да ги примири. Въ едно мѣсто на това писмо Костантинъ казва: „Възвѣрнете се къмъ взаимна дружба и любовь, прострете си обятията къмъ всичкиятъ народъ, очистете душитѣ си и пакъ познайте единъ другито; защото, слѣдъ като се отстрани враждата, дружба бива по-приятна“ (Евс. Жизнь Кост. В. кн. 2, гл. 71). Теодосій В. за да примири еретицитѣ съ православнитѣ, макаръ че черквата вече бѣше произнесла своята пресѣда, пакъ ги призова да се съберѣтъ наедно та или да убѣдятъ православнитѣ въ правотата на учението си, или пъкъ, ако не могатъ да направятъ това, сами да приематъ православното учение (Сокр. кн. 5, гл. 10. Созом. кн. 7, гл. 12). Иустинианъ, като желаше да възвѣрне спокойствието въ черквата и въ държавата, което спокойствие бѣше се нарушило отъ Северититѣ, преди черквата да произнесе своята пресѣда надъ тие еретици, молилъ православнитѣ епископи съ най-голѣмо усердіе да разгледатъ и да разрѣшатъ недоумѣніята на Северититѣ. (Барон. год. 532).

слѣдва и унищожавъ.¹⁾ Едно само може да се каже като укоръ на свѣтската власть за намисванието ѝ въ черковните работи, а именно това, че по нѣкогажъ тя въ това намисване е преминувала границитѣ на законността и благоразумието и, като си е усвоявала при рѣшението на религиозни въпроси такъвъ авторитетъ, какъвто не е имала и не е могла да има, тя съ това съдѣйствувала е да се умножаватъ смущенията и затрудненията въ черквата. Такова е било твърдѣ ревностното и въ много случаи самопроизволното намисване въ черковните работи на Иустиниана Велики; такова е било намисванието на Ираклия, което намисване, може да се каже, е било главна причина да се яви въ черквата нова ересь — *монотелитството* — която причини толкова голѣми смущения и въ черквата и въ държавата;²⁾ сѣщо такова е било намисванието и на императора *Лва Исавра*.³⁾ Тие властители, безъ да се съображаватъ съ общиятъ гласъ на черквата, въ

¹⁾ Всичко, което има вредително влияние на държавниятъ редъ и на общественниятъ животъ, свѣтската власть е длъжна да го гони макаръ и да е то скрито въ вѣроизповѣдна форма. Враждебнитѣ на правителствата демонстрации, които се прикриватъ съ религиозни тържества и церемонии, свѣтската власть е длъжна да ги преслѣдва и нѣма никой право да осѣжда тая власть въ вѣронетърпимостъ. Въ Русия се стѣсняватъ и се гонятъ тие секти на които религиознитѣ убѣждения сѣ вредителни и за държавата и за обществото (на прим. Скопцитѣ). Сѣщо и въ Америка стѣсняватъ въ правдинитѣ Мормонската секта, която сѣщо така има вредително влияние на държавниятъ и общественъ животъ.

²⁾ Когато казахъ на императора Ираклия, че ако би да се признае въ Исуса Христа една воля, тогава всичкитѣ ереси, които тѣй много безпокоятъ черквата и държавата (особенно — монофизитската ересь) ще дойдатъ въ согласие помежду си, Ираклий, безъ да се обърне къмъ общиятъ гласъ на черквата, самъ, произвольно обяви новото мнѣние за догматъ и, поддържанъ отъ неправославни Иерарси, поиска съ сила да го наложи на черквата, но друго не направи освѣтъ да се яви нова ересь и да докара още по-голѣми смущения въ черквата и въ държавата (Барон. год. 628, п. 3 и 4).

³⁾ Извѣстни сѣ смущенията, които черквата претърпѣ отъ Иконоборцитѣ. Но за тая ересь трѣба да се благодари именно на произволното намисване на Лва Исавра въ черковнитѣ работи. Той намисли да направи Арапитѣ християни и защото въображаваше, че иконопочитанието прѣчи на това, дигна гонение противъ иконитѣ. (Барон. год. 624, п. 1 и 3). Обаче, може да се предполага, че на такова гонение Левъ се е рѣшилъ и по причина на злоупотрѣблението, което ставаше съ почитанието на иконитѣ, защото това почитание бѣше достигнало до такова суевѣрие, особенно на Западъ, щото нѣкои черковни пастири рѣшително възставахъ противъ него. Тѣй, въ V-й вѣкъ Барцелонскитѣ свещеници, Вигеллаций, почитанието на иконитѣ и на Св. мощи — споредъ както ставаше то тогава — наричаше го Идолопоклонство, а Иераполскитѣ епископъ, Филоксенъ, заповѣдваше да не държатъ въ черквитѣ икони. (Барон. год. 485 п. 3).

много случаи правяхъ домогвания да наложатъ въ рѣшението на религиознитъ въпроси своитъ лични въззрѣния и съображения, та поради това тие тѣхни домогвания не можихъ да иматъ благоприятни сътнини нито за черквата, нито за държавата. Това сж, обаче, печални изключения, които православната черква още на времето отхвърли и за които намъ не остава друго освѣнъ да съжалъваме. На западъ това самопроизволно намисване на свѣтската властъ въ черковнитъ работи взе твърдъ широки размѣри, породѣ папскитъ абсолютизмъ, който отъ своя страна, съ своятъ деспотизмъ, произведе такова голѣмо раздѣление въ Христовата черква. Но това стана, защото намисването не ставаше въ границитъ на черковната правда и на общиятъ гласъ на черквата не се отдаваше онзи авторитетъ, какъвто се слѣдваше.

Но защо черквата не само е допускала, но и сама е призовавала намисването на свѣтската властъ въ своитъ работи? Тя най-добрь трѣбало е да разбира високото учение на спасителя, който строго заповѣдва да не се поддържва и да не се разпространява съ сила словото Божие. Защо черквата винаги буквално не се е придържвала о това високо учение на своятъ учитель? Не се е придържвала по тая сжща необходимостъ, по която и свѣтската властъ се е намисвала въ черковнитъ работи. Срѣдствата, препорѣчани отъ спасителя на черквата, както за проповѣдта ѝ така и за нейната защита, сж чисто нравственни, но отъ тѣхъ не се изключватъ съвършенно и срѣдствата каквито може да даде и материалната сила, защото съ нравственни срѣдства може да се дѣйствува преимущественно на нравственната страна на чловѣцитъ, а пъкъ въ своята практика, най-повече въ своята защита противъ неразбранитъ си и упорити врагове, черквата е имала работа съ груба сила. За то върна на високото учение на спасителя, черквата никогажъ не е прибѣгвала и не прибѣгва за помощ до свѣтската властъ преди да изпита всичкитъ нравственни срѣдства, които има на разположението си, и то, слѣдъ като види, че има работа съ груба сила. Тя под-първо съвѣтува, поучава, послѣ употреблява авторитетътъ на св. писание и св. предание, както и на св. отци и учители, та най-послѣ и на *общиятъ свой гласъ*, па когато всичко това не може да подѣйствува и да помогне, тогава

вече черквата се вижда въ необходимостъ да се обръща къмъ свѣтската властъ за помощъ. Но въ такъвъ случай черквата е имала и има работа вече не съ нравственни нѣкои начала, а съ онзи грубъ и неразбранъ фанатизмъ, за който казахме, че ако съ материална сила не го обезсилишъ и вкарашъ въ правиятъ пѣтъ, той ще ти повреди сжщо така съ материална сила. Дѣто ще се рече, черквата е прибѣгвала къмъ съдѣйствието на свѣтската властъ въ борбата съ противниците си отъ чувство на *самосъхранение*, защото тие противници, оставени свободни и безъ натискъ, би сами наченале да гонятъ и да съсипватъ черквата, — споредъ както вече видѣхме да е ставало.¹⁾

V.

И така, намисванието на свѣтската властъ въ черковнитѣ работи е било необходимо за пѣ-якото *укрѣпване* на черквата. Ние не ще си позволимъ да разискваме тукъ правилно ли е това укрѣпване: за насъ, Православнитѣ, укрѣпването на православната наша черква е правилно. Ще кажемъ само, че и всѣко друго укрѣпване, при развитието, което сж имале чловѣцитѣ, не е могло да стане безъ съдѣйствието на свѣтската властъ. Протестантството получи право на гражданство въ Европейскитѣ господарства следъ упорита и жестока борба и при съдѣйствието на свѣтската властъ. Въобще, сегашнитѣ религиозни форми, които сжществуватъ въ свѣтътъ, укрѣпиле сж се и сж внушили, както и внушаватъ, къмъ себе си почитъ или понѣ тѣрпимостъ отъ страна на другитѣ пакъ при съдѣйствието и намисванието на свѣтската властъ. И това става и сега, когато съвършенното развитие дава ни възможность да разбираме необходимостта и голѣмото значение на свободата на съвѣстта за че-

¹⁾ Въ Африка Донатиститѣ, като се ползувахъ отъ своята многочисленность, нападахъ на православнитѣ, отнимахъ имъ черквитѣ, бияхъ ги при всѣки удобенъ случай и въобще жестоко ги пресѣдвале. Черквата, като не е могла съ никакъвъ другъ начинъ да смири тие еретици и да се защити, рѣшила на Картагенскитѣ съборъ (404 год.) да иска помощъ отъ свѣтската властъ, защото само съ тоя начинъ е било възможно да се подѣйствиува на тѣхнитѣ фанатизмъ. (Глед. 93 писмо на Блаж. Августина къмъ Винцентия).

ловъческиятъ напредъкъ. Дѣто ще се рече, намисватието на свѣтската власть въ черковнитъ работи не е било и още не се счита за нѣщо противно на чловѣческата свѣѣсть и то (намисванието) не ще да се счита за такова до тогава, до когато тая свѣѣсть получи такова развитие, щото въ всичкитъ сфери на чловѣческата дѣятелность начене да почита и уважава чуждото така сѣщо, както почита и уважава и своето.

Отъ такъвъ гледъ на работата и намисванието на свѣтската власть въ нашиятъ черковенъ въпросъ е дѣло законно и предъ общата черква и предъ свѣѣстта на всички разбрани хора. Въ исканьето на правото си нашата Българска черква употреби всичкитъ законни сръдства, които ѝ сѣ дадени отъ спасителя. Върна на Божественниятъ си учителъ, тя чрезъ своитъ духовни и мирски представители въ продължение на много години се моли смиренно да ѝ се дадѣтъ нѣй-естественнитъ нейни правдини. Тя представяше съ всичката синовна покорность лошитъ сѣтнини отъ това дѣто е лишена отъ правдини.¹⁾ Но цароградската гърчка патриархия оставаше безчувствена къмъ тие молби и представления. Нѣй-послѣ нашата черква се увѣри че има работа не съ светитъ християнски начала, а съ достоосѣдително честолюбие, беззаконни домогвания и нехристиянска упоритость и беззаконность, та поради това повика на помощъ свѣтската власть. И това нашата черква трѣбаше да го стори непременно, защото ако не го стореше, щѣше да се изложи на още по-голѣми злочестини и на загинвание.

Но, тая свѣтска власть, съ сѣдѣйствието на която се рѣши нашиятъ черковенъ въпросъ, е — казватъ — отъ друга религия. Въ такива работи нищо не значи нееднаквостта на религията, стига само рѣшението на дѣлото да е станало въ границитъ на правдата и законността и да не е противно на черковнитъ канони. Всѣко правителство има свещенна обязанность да покровителствува *правдата* на своитъ народи.

1) Словото Божие оставаше въ занемарение, защото не се проповѣдваше на езикъ, който разбираше народътъ; духовенството по-вече и по-вече упадваше нравствено, защото нѣмаше кой да се гриже за неговото повишение и улучшение; училищата оставахъ на нѣй-долна степенъ, защото всевъзможни прѣчки се тургахъ за подобрието имъ отъ инородната висока иерархия; Православието се намираше въ опасность, защото разни пропаганди, насърчвани отъ лошото нравствено положение на народътъ, свободно разпространявахъ своитъ враждебни за него (за православието) учения.

Нашето правителство, като справедливо, не можеше да остави за да се потъпква въроизповѣдната наша правда отъ едни честолюбиви и беззаконни притязания и за то взе подъ своето високо покровителство тая наша правда. При това Христовата черква и другъ пѣтъ, когато е било необходимо, обръщала се е за съдѣйствие и покровителство къмъ свѣтска властъ отъ друго въроизповѣдание. Така е било въ първитъ вѣкове на Християнството,¹⁾ така става и до днесъ въ Османската империя.²⁾ Дѣто ще се рече, нашата черква, като е поискала покровителството на своето правителство, не е направила нищо противно нито на черковнитъ канони, нито на черковната практика.

И така, дѣто има истинско стремление къмъ *общото добро* и дѣто има правда и законность, тамъ рано или късно ще настане успѣхъ и тѣржество. Въ нашиятъ народъ, при всичкитъ нескгодни условия, имаше казаното стремление. Той чрезъ това си стремление не искаше да обсеби чуждото или да удовлетворява какви да е честолюбиви домогвания, а искаше да получи правдата си. И за то, тая правда му се отдаде и отъ общата православна черква, и отъ съвѣтта на всичкитъ челоуѣци, и отъ царското ни правителство.

Тоя урокъ е многознаменателенъ. Той непременно ще бѣде плодотворенъ за насъ. Нашиятъ народъ получилъ е тоя урокъ не на теория, а на практика, и не токо така, а го е спечелилъ съ постоянство и голѣмъ трудъ, изработилъ си го е самъ съ тежки теглила на многогодишна борба, та за то всекогажъ ще го помни и ще гледа да се ползува отъ него.

1) Така Иустинъ философъ написалъ и отпратилъ на Марка Аврелия двѣ защитителни за християнството писма. Също е правилъ и Тертулианъ. Третиятъ Антиохийски съборъ осѣди Павла Самосатскаго и го лиши отъ санътъ. Павелъ обаче, не се покори на рѣшението на съборътъ и за да се удържи на мѣстото си, набра наоколо си свои единомисленици и при тѣхното съдѣйствие продължаваше да епископствува. Тогава черквата се преиуди да нека съдѣйствие отъ свѣтската властъ, която бѣше язическа (Евсеев. Черков. Истор. Кн. 7, гл. 29 и 30).

2) Ние видѣхме въ една отъ забѣлѣжкитъ, че когато Мохаметъ II завладя Костантиноплъ, той даде голѣми правдини на християнската черква. Тие правдини и до сега се пазятъ отъ Владѣтелетъ на османскитъ престолъ, така щото християнската черква всекогажъ е намирала най-голѣма защита и покровителство у тие владѣтеле.

МАТИ БОЛГАРИЯ.

(Продължение). *)

Мати. Че они погречени граждански чорбаджии и соединенофатрически грековладишки единомудрователи, народни изедници и съсипници! они не смишляватъ ли, че лъжите за много време не минуватъ, и не знаятъ ли, че сосъ правдата неправдितъ се наказватъ?

Синъ. Они, милая ми майко, нищо друго не смишляватъ, освѣнъ каква нова бѣда на горкиятъ ни Болгарскій народъ да измислятъ и сосъ грековладицитъ си грошови да собиратъ.

Мати. Че они грекофатрически чорбаджии, освѣнъ грековладишкитъ пешкешлици каковии другий интересъ отъ грековладицитъ придобиватъ, че гледатъ нови бѣди и напасти въ Болгарскій ни народъ да натлъпяватъ, за да изваждатъ по-много грошови грековладицитъ?

Синъ. Охъ! нихнитъ измишленни бѣди и напасти, тии сж различни и безчетни, ядоутровни и несносни! коварнопретворни и козненнолукави, по всему на грекофатричеството сходни и угодни!

Мати. Че освѣнъ като се согласяватъ да натрупватъ на препроститъ селянци насилно по коликото си щжтъ грековладицитъ даноци на вѣнчило, други още какви бѣди и напасти имъ натлапятъ?

Синъ. Каквито имъ на умътъ нанесе лукавофатрическиятъ нихенъ, козненноковарний и ядоутровний грекомански духъ! Они се събрали въ нѣкогажъ престолний ти градъ *Триново*, въ единъ грекоманофатрически чорбаджийскій домъ, сосъ триновскаго си грекомитрополита, и тайноковарно се наговорили и приуговорили нѣколко изъ заклятитъ си грекофатричани да ги рукоположи въ църквитъ триновски, предъ народътъ явно съ лампади горящи и съ молитви чтущъ грекотриновскиятъ имъ грекоекзархъ, велегласно всѣкому по чину и званию *официально* име да нарече, и народътъ, гледающъ и

*) Виж. „Пер. Спис.“ кн. IX—X, стр. 1—41.

слишающъ, да ги почита за грекомитрополитски полномошни и официални чиновници, и да имъ се покорява каквото съществу сѣ грекомитрополиту.

Мати. То грекофатрическо козненнолукаво и тайноковарное изхитрено и измишлено ядоутровно и народосъсипное грекомитрополитско чиновническо-официалное рукоположение само въ Триново ли стана или и по другийтъ градища и велики села въ епархията?

Синъ. То е известно, че когато се хвърли въ изворътъ аспидоехидненна смертоносна утрова, всичката отъ него ври-ютекущая рѣка се натровя и които пиятъ отъ нея се утровятъ и къ грекофатричеството тичишкомъ, като упоени и замаяни се управятъ. Така се нещадно поразяватъ милитъ ти горки рожби!..

Мати. Тии ядоутровнии грекоманофатрическога сонмища официални чиновници, иматъ ли сѣ всѣкий споредъ чинътъ и званието сѣ опредѣленната отъ грекомитрополитътъ ябедна плата?

Синъ. Охъ! иматъ, майко, и нихната ябедна плата не е за изказване. Адъ се насища, а они се не насищатъ въ не-наситното сѣ самолюбиво, славолубиво и сребролюбиво лакомое грабительство! На всичкитъ народосъсипни бѣди и напасти они, поразници, сж ядоутровната и смертоносната, чумохолерна, тлѣтворна и всепагубна причина и тайноникнуущий, коварноприльпчивий корень! Правосудний и Всезнаущий да имъ заплаща по дѣломъ....

Мати. Проумѣва се, че они сж совсѣмъ отъ грекофатрическога духа лести, гордости и злоби очарователнѣ убаяни и замаено усатанени и побѣснени, и като отъ старое билие запоени и отъ сонмищофатричества въ грекоманното коварство упоени и, бѣснующи, горкитъ ми рожби, Султанскитъ върни и покорни подданници, тайноковарно и нещадно поразяватъ и разпиляватъ, и сосъ грековладицитъ согласно ги онеправдоватъ, угнетяватъ и, като пороблени роби, фараономучителски, безсѣвъстно и безчеловѣчно порабощаватъ и насилно нихнитъ сѣ преображени тайнства върни сосъ по коликото сѣ тии щжтъ грошови продаватъ! Че тайнства! че чудо! Че какъ, съ каковий ли коварний начинъ грековладицитъ лестию притворности ги натлѣняватъ на милитъ ми рожби въ епархията по градищата и по селата?

Синъ. То! то високомърно, горестногрозно и ужасно грековладихко епархиално по градищата и селата въ горката ни Болгария *Еосфорское* обикаляние, и ядоутровно, всепоразително и всепагубно предателя Иуди претрепътно грековладихко насилно и светотатствено *симоновлхово* натлъпване! То подробно чововъчскій езикъ да го изкаже совсѣмъ не може... То не прилича ни на Кърджалийско, ни на Еничерско, нито на никое, отъ сложение мѣра и до нинѣ, на никое тираномучителско поразителство и всеогубопоражно-вредителство...

Мати. Но да ли осъщатъ милитъ ми горки рожби отъ кои и за какво толико смертелно теглятъ и се поразяватъ?

Синъ. Осъщатъ, майко, но какво да сторятъ? Като огласятъ грекомановатрическитъ градски чорбаджии грекомитрополитски официални полномошни чиновници селенскитъ препрости старци и ги изплашатъ сосъ митрополитската му дадена ужъ отъ Султанътъ полномощная власть, за да собира по коликото си той гроша ще отъ всякого Болгарина за християнската му въра, и които както си ще да афоресва и да предава на паши, мухасали и кадии да ги смертелно наказватъ, за да познаватъ вситъ, че существува грекомитрополитската му власть, и нагласятъ тогазъ да си знаятъ въ епархията му вситъ селени по колко гроша на вънчило всѣки да приуготови, че като имъ премини презъ селото грекомитрополитътъ грошовитъ на вситъ да бждѣтъ готови... Тогазъ, милая ни майко! поведе подира си грекомитрополитътъ четворица турци гиасакчии, 15 градски чорбаджии грековатрически, ядоутровни отъ село до село, 35 попови, протосингелтъ си, 4 диякони, 25 калугери, 60 селянци, той и челябийчета му, 2 граматии, каведжиа, ахчиа, 2 чубукчии, 6 сизии, 8 сексени натоварени съ пешкешлици, и 2—3 едека въ златошити хаши, позлатеносребрени зенгии, съ пюскюллии нагрждници и юзди, както и на челебиитъ му конетъ имъ накичени. — и понесѣтъ подира си многоразлични такъми — тенджери, легени, ибрици, постилки, завивки, наргилета и кехлибареймамени хантепъ тютюнчубуди и прочии много маскаралѣжи!...

Че тако, прочее, като кондисатъ въ нѣкое горко село, приспаватъ двѣ или три нощи, грековладиката светява общо

на селото вода и зема 550 гроша, и за обща селска милостиня имъ зема — споредъ коликото е селото — по нѣгдѣ си 3300, 2200, а най-доло отъ най-малкото село 1550 гроша; събира и отъ всекиго на вѣнчило 15 гроша, отъ вдовецъ и вдовица по 8 гроша; изпитва още кои се каратъ съ съжителствата си мужие и ищатъ да се напуснатъ, и, ако се напуснатъ, зема имъ споредъ имотството, — кому 2500, кому 1500, а най-долна цѣна — 550 гроша; а ако се само каратъ, зема имъ пакъ споредъ имотството, кому 500, кому 300 и 150 гроша, и за нѣкаква си никаква роднина, ако оклеветятъ нѣкого, че сж се вѣнчели, глобява ги по 550 гроша, а по пътъ, който ги е вѣнчалъ, аргосва го и му зема глоба 850 гроша, та послѣ пакъ го прощава. Селски трѣбува неотмѣнно да дадѣтъ на протосингелтъ 150 гроша, на челебиитъ 350, на дяконитъ 200, на каведжията, чубукчиитъ и на ахчия му по 50 гроша, на сиизитъ по 25, на гиасакчиитъ по 100... А по нѣкой селенинъ подарява на владиката, да го поменува, или конче, или юнче или друго такова нѣщо.

А въ което село има църква, въ него съдятъ по една седмица и по-вече, за да имъ служи грековладиката литургия. За литургия взема по 250 гроша. И тамо ще свети вода и ще ги рѣси, и ще извади дискусъ, на дискусътъ му ще хвърля всеки по 5 гроша, на гробищата чете — зема на име по 5 гроша, на всяка църква по единъ новъ *антиминсъ* дава и зема за него по 350 гроша, оставя по единъ уставъ на гречески езикъ и зема 80 гроша за него, гречески минеи оставя, — зема за тяхъ 1250 гроша, отъ всяка църква зема по 550 гроша — общо за служение; за водосвѣтъ по домоветъ имъ взема по 250 гроша, и прочиитъ си взема — както по-горѣти убадихъ, милая ми майко!

По нѣкои села освѣтъ тия като вземне, проважда турци сеймени и гиасакчии, че му собиратъ отъ всекиго по 50 оки жито и ичимикъ, а отъ нѣкои си взема по 250 оки яболки, сушени сливи, круши и др. То също чини и по градищата. Тамо съ съ мухасали, каддии, аги и чорбаджии яде, пие и се шири. Тамо, което село не е имало да му плати глобитъ убажда го на турецки судъ клеветно, и убажда че го афоресалъ споредъ церковни законъ и повелѣлъ на гиасакчиитъ си че обрали на селенинъ менцитъ, тенчеритъ, чергитъ и ве-

ригитъ и ги оставили на селскиятъ субаша! И проваждатъ пашитъ и мухасалитъ гавази, че докарватъ нѣколко си селски старци, споредъ грековладѣшкото хотѣние, — и грековладиката имъ говори предъ судиитъ: „ви дебели Болгари! азъ ви познахъ, че сте Султану сопотивни, както и на християнската си вѣра, ето че се упирате и не ми плащате като другитъ Султански подданници владичнината“. А тии, сиромаси, сосъ сълзи му се молятъ да ги прости до като найдатъ сосъ файда пари да му се отплатятъ. Той, безсовѣстний, отговаря имъ се безчеловѣчно проклинающъ вситъ мали и велики селянци да сѣ афоресани, като имъ казва, че дору не платятъ по християнскій законъ владичнината му, и църквата имъ да стои затворена, и дѣцата имъ да измиратъ некрѣстени, и всичкитъ да не сѣ християни, че неизпълнявали Христовитъ евангелски заповѣди и не плащали отъ Бога и отъ Султантъ заповѣданата владичнина...

Матя. Горкана си! че то на какво прилича? Кой народъ вѣрова таковая грекосонмищноизмишлена вѣра? или на кой законъ правилата допущатъ да се взематъ насилно такиовии глоби? и на кое ли правителство судиитъ оставятъ да имъ се потѣпкватъ, онеправдаватъ и угнетяватъ до толико подданницитъ? Пусти пешкешлици!... Че то за грековладичнината си като глобяватъ тако Болгарскій ми народъ, а за опопване, за игумване и за церковно освещение по колико ли глобяватъ милитъ ми рожби?

Синъ. Тая грековладѣшка лестию Духа притворности и схищренна за запопване, заигумване, за церковное освещение явна глоба! тя е нѣй-ядоутровна! и сѣвсѣмъ сѣсипна! защото като поищатъ въ нѣкой градъ или въ село християнитъ да си подновятъ срутената си църква, по грековладѣшкому обичаю — трѣбва да обадятъ на грековладиката си а той да отпише въ Цариградъ на фанариотскій си капукехая, че той да изваде отъ капията везирферманодозволеніето, което на нинѣшното Султанско време излазя за 250 гр., а грековладиката имъ показва — споредъ мѣстото — по 15000, 8500, а нѣй-малко 5500 гр. харчъ и масрафъ, и като си ги вземе, дава имъ го (дозволеніето). Като си направятъ новата църква вземва имъ за освещеніето още други толико хиляди гр., а за новъ игуменъ вземва отъ мѣнастирятъ по 5500 гр. и

всякогажъ каквото за ъдене въ митрополията му потрѣбва, като блажно масло, сирене, ичюмикъ, плява и проч., а за запване — по 2250 гр., не учинява милость... Че като го обере, дава му дозволение до като е новъ попъ да ходи като просякъ да рѣси по селата въ епархията и да събира като гола циганка що му даждъ по шена жито, ичюмикъ, рѣжъ, овесъ, просо, царевици, поясама, чукундуръ, лукъ, чесанъ, ряпа и проч. Ето ти дарба грекосонмищнаго Духа...

Мати. Тежко и горко! та това е суцо разбойническо злодѣйство! Обира челоувѣка и го пуца да ходи да проси милостиня по свѣтътъ отъ челоувѣцитъ, а церковното имъ освещение — светотатство, и всичкитъ имъ грековладишки пребеззаконни работи пѣ-умразни сж отъ кѣрджалийскитъ и еничерскитъ. Тии сонмищнофатрически грековладици въ кой законъ или въ коя вѣра сж нашли тия правила, устави и обичаи? и отъ кое правителство иматъ дозволение да злодѣйствувать?

Синъ. Они сами си правятъ и знаятъ нихнитъ си законъ, вѣра и правила! Нихъ никой отъ нашего Болгарскаго народа не смѣе не само да попита, но нито да помисли, освѣнъ, ако иска да живѣе — нека пѣшка и въздиша, да се трѣшка и сосъ сѣлзи да имъ се моли, коликото му гроша за владичнина поискать безъ една противна рѣчь да плаща, че защо и какво отнюдъ да не пита, но и за слугитъ на грековладиката особно да плаща...

Мати. То, както се види и проумѣва, е симоноволховото богопротивное очарователно волхование, предателя Иудиното Христопродаване и Анникаиафовото Христокупуване, саддукеофарисейское мудрование, веелзевулосатанинское бѣснование, ядоутровное и душепагубное преображенное сонмищнофатрическо грекоковарство! Адъ и погибель! Тартарская препасть!... Че това сосипителное сонмищноковарное и грекофатрическо волхование вситъ ли ми милии рожби лютоутровно убаяло и ядоутровно замаяло, ужасило и изноплашило, за да не смѣятъ баремъ нѣколцина отъ нихъ да попитать грековладичитъ, каква е тая нихна грекопродаваема насилно, безъ везни и безъ драмови, като спанакъ и ряпа, грекосонмищна вѣра? или споредъ кой законъ, правила и устави я купувать и насилно натрупватъ на горкитъ Болгари? и какъ

се именува, и кой е основателятъ и отъ кого сѣ ѿ приели?

Синъ. Че кой смѣе да дързне да проговори нѣщо отъ лукавофатрическитъ коварноизмислени грекофанариотски ухищрения, лести и предателства?

Матя. Но ви, милии ми рожби, не смишлявате ли, че изъ народитъ по свѣтътъ, кой народъ е като васъ останалъ нѣкогажъ върна насилно съ грошови да му натлапватъ и да не знае каква е оная върна, която му сосъ лестъ и лукавщина притворно продаватъ? и на кое правителство законитъ допущатъ таково насилство въ владѣнията му да ставатъ?

Синъ. На Султановото ни правителство никога нипощо законитъ не допущатъ таковое насилство, милая ми майко! и другитъ съ Гредитъ единовърци, подданни на Султановото правителство, уплакахъ му се, убадихъ му грекофатрическо коварное намѣрение и супостато имъ тайнодѣйствиуемое приуготовление и изкоренихъ изъ отечеството си грекоманството и се оттървахъ отъ коварството имъ!

Матя. То они направили на подданната си должностъ и върна приверженностъ и зависимостъ подобателното, и убавили право на правителството и се оплакали, и правителството, споредъ законътъ, ги оттървало отъ грекофатрическога ядоутровнаго порабощения. Но ви, като толико години сте се умълчали и се потавате, че и коликото грошови ви поищатъ за благочестието ви сонмищифатрическитъ ви грековладици всякогажъ всячески имъ давате и какво да е тайноковарно като дѣйствуватъ, и ако ги усѣтите, на правителството не убаждае, и като ви онеправдуватъ, угнетяватъ и като безсловесни скотове порабощаватъ, само мълчишкомъ пѣпкате, въздишате и се трѣшкате, и помежду си изъ кюшетата си шепните, а на правителството никогажъ нищо не обаждае и не предлагате, — и за то като че сте съ грекофатрическото фанариотосонмишно тайнодѣйствиуемое коварство согласни въ сумнѣние Турцитъ и правителството полагате и — теглите...

Синъ. То е извѣстно, милая ми майко, че всякий отъ умътъ си тегли, но Иудопродавството и предателството накарало Анна и Кайафа, Саддукеи и Фарисеи, книжници и старци Иудейски да се разпхуватъ и единогласно къ Пилату да викатъ: „за убиване е достоинъ и споредъ законътъ ни

и законътъ ти вземни и го распни на кръста!“ То трепро-
клято продаване и предаване! То е докарало въ туй ядо-
утровное, смертоносное и совсѣмъ несносное тегло насъ гор-
китъ ти мили изпаднажли рожби!

Мати. Ахъ! всинца ли сте отъ тая грекофатрическа сон-
мищноутрователна, убаятелна и смертоносна чаша запоени,
умаяни и упоени?

Синъ. Добръ виждашъ и разумъвашъ, че не сме всинца,
но отъ запоенитъ очарователнъ убаяни, въ грекоманството
пребърнати и въ грекофатриата объртати и отъ нихното
бъснувание сме изплашени и отъ страхътъ имъ сме се, като без-
чувственни дървия сценили, и не смѣме да пошушваме, освѣтъ
като живи во ада търпиме, въздишаме и сосъ сълзи си проклева-
нещастниятъ животъ! Преструваме се, че се несъщаме греко-
фатрическото тайнодѣйствиуемое толико години въ черниятъ ни
Болгарскій народъ грековолхование...

Мати. Горкана си! че нѣмà вамъ, премилии ми горки
рожби, въ прородното свойство всеблагий Создатель не е да-
ровалъ умъ, разумъ, память и разсуждение и богоблагодатная
зара просвещение, че като благоразумни перво да разсудите,
познаваючи разумно, че отъ злинитъ да отбѣгвате и да се
пазите, и къмъ добринитъ прилъжно да прибѣгвате и усердно
да се держите? Или не видѣхте отъ другитъ, какъ чрезъ Сул-
танското благоволение се отгървахъ отъ грекофанариотитъ?
Или не познахте на Султанското правителство прещедроми-
лосердната праведнозаконна, на вситъ коликото се нахождатъ
въ държавството му народи, всякому споредъ върата равно и
еднакво подарена Султанска указна дарба? че стоите като не-
чувственни да ви онеправдуватъ, угнетяватъ и като пороблени
роби да ви поработаватъ грековладицитъ и нихнитъ фатри-
чески содружени тайноковарно погречени и безсѣвъстни гре-
команочорбаджий? До кога? до кога да не убаждате на Сул-
танската въ Цариградъ Височайша Порта и да се отгървете
и ви отъ тѣзи ядоутровни грекофанариоти? Че до толкова ли
сте поразени, унѣмени и заглушени, че все то що теглите
отъ грековладицитъ на правителството да не убаждате?

Синъ. Охъ! че смѣятъ ли, милая ми майко, агнета между
гладни волци нѣкогажъ да поблѣятъ или петлѣ между лисици
нѣкакъ да попѣятъ? Та они както си щятъ, тако си ги да-

вять и пилъятъ, защото въ остриѣ си нѣгѣ ги иматъ уловени и както и когато си щѣтъ, тако си ги разкъсватъ и изядатъ.

Матя. Че прилича ли нѣкогажъ да биде овчи стадо безъ овчари и безъ щета? лозия безъ падаръ? правителство безъ судия?

Синъ. Охъ! Стаднитъ овчари сосъ овчи кожи въ волци преображени!.. щетата отъ стадото на далеко пропадени... Горкитъ овци совсѣмъ поражени, бѣгущи по гори и холми, заблуждени и отъ всички, които ги наидатъ, уступанени, горкитъ!.. Судията, милая ми майко, очарователнъ убаянъ, замаянъ, унилоглубокозаспалъ...

Матя. Судииѣ убаяни и замаяни! че отъ какво, мой майцинъ сине! и оставятъ горкитъ върни Султанови подданици отъ тайноковарнии и явно злодѣйнии насилно и безсѣстно да се поразяватъ, бѣгающе въ други державства, горкитъ, голи, боси да се заселяватъ!..

Синъ. Рошфети и пешкешлици! Тии сѣ законѣтъ и върата преобразили, милитъ ти горки рожби поразили и мнозина отъ тѣхъ въ грекофатричество превратили...

Матя. Горкана си! Че има ли много отъ моитъ милии рожби въ грекофатричество превърнати?

Синъ. Охъ! та тии сѣ, милая ми майко! тии сѣ на греко-фатричеството тайнодѣйствующитъ ядоутровни поразителни и всепагубни въ намѣрението коварни съчева! осатанени духови и побѣснели слуги! ненаситнии изедници! общежителни безсѣвѣстнии продавци и предатели, безстиднии клеветници и лжесвидѣтели! безчеловѣчнии и суровии общенародни паразити и прогонители! грекофатрически уста! коварносѣсипное грекомудрование! искуснии грекоморски бояджии!...

Матя. Че тии безсѣвѣстници въ кой законъ, върѣ и книга сѣ нашла писано, че нѣкой, нѣкогажъ, нѣгдѣ се е отрекалъ отъ която го е родила, отдоила и отгледала и храни и въ двороветъ си го има майка? Тии безсѣвѣстници като сѣ се отрекли отъ мене и сѣ се погречили — що съдятъ още въ България, че не станатъ да си идатъ при бѣломорцитъ въ Грѣция? Тамо да довятъ по бѣло море риба и кракатици.

Синъ. То, милая ми майко, ако бѣхъ они учинили, то

би били и твоите рожби мирни спокойни и не бихъ бѣгали по чуждии земи, иностранны держави да попълняватъ, горките, и да се заселяватъ.

Мати. Тежко и горко! Че кои закони и правила повелватъ отреченните отъ майка си рожби да изпъждатъ отъ майкиниятъ си домъ и мюлкюви които не сж се отрekli отъ милата си майка сущи рожби, и отречените да се ширятъ въ домътъ и въ мюлкювите, а сущите майкини наследници пропъдени да се скитатъ горките, по свѣтътъ!.. Охъ! въ кое ли правителство тако осуждаватъ судиите?

Синъ. Добръ си извѣстна, че всъкогажъ, всъкадъ подобний подобнаго тражущъ се нахождатъ и заедно на ловъ отхождатъ, гонящи по гори, холми, дебри и добрави, че гледатъ да докопатъ кой какво добави, отъ които което убѣгне то се и избави. Тако и твоите мили горки рожби.

Мати. Проумѣва се, прочее, че грекофатрическото волхование сосъ рошфети, и пешкешлици очарователнъ Султанското правителство убаяло и замаяло че не вижда и не смишлява какво грекофатрическото коварно ловителство въ державството му тайнобъснѣе и шава и лестию ласкателства подданните му коварнохитро пропъжда, поразява и хюлкего му запусева! Тежко и горко! Небрежението никогажъ не познава что отъ какво произхожда и що става...

Синъ. До като се владѣе съ рошфети и пешкешлици, то е извѣстно, че законътъ и судътъ дълбоко спава. И колико да бѣснѣе коварството и шава, правителството отниде що се чини не познава, нито за подданниците си промишлява, освѣнъ каквото му лъжовно и клеветно предложатъ фанариотосонмишните грековладшкки каппукехаи повърва, за то и таковии неправди и обиди, милите ти рожби теглятъ... Това волховно-очарователно обайване, — то е правителството въ глабокоунилий сонъ приспало, законътъ глабоко закопало, вратата на судътъ заключило и подпърало, правдата пропъдило и истината въ лъжа привратило, ненависта и умразата между милите ти горки рожби водворило.

Мати. Законътъ и судътъ сж Божни и царски, правдата и истината винаги предъ Бога предстояватъ, викатъ и искатъ отмъщение на неправедните судии. Вие само, милии ми потъпкани рожби, гледайте изпomeжду си зависта, ненависта,

злобата и умразата да изкорените и далеко въ пусти гори пропъдите, а помежду си богоблагодатнитъ дарби водворете: мирътъ, любовта, братолюбиего, съгласието и съединението, и внимателно се пазете отъ грекоманството, че не бойтесе. — и за васъ е милостивъ царятъ, милостивъ е и Всезнающій, правосудящій, Всемогущій и вському по дьломъ въздающій.

Синъ. Охъ! че какъ щеме да се упазиме, когато помежду ни се е вкоренило ядоутровное и всенагубное коварнофатрическое грекоманство, което подъ покривало притворности чрезъ християнския вѣри ни е обладало и ни обладава, и както си ще и ище насилно сосъ грошови благочестие продава, и ни увѣрва, че по болгарскій езикъ богослужението и богомолението ни, ни пощо е неприятно Богу, и съ таковій ласкателний начинъ въ грекоманство преластява простий ни народъ, убайва, замайва и присвоява!..

Мати. Че чрезъ каквое посредство дѣйствува грекофатрическото коварное и ядоутровное обайване и ласкателство?

Синъ. То Духа лести ухищрение, тайнодѣйствително въ Цариградъ отъ фанариотосонмишнаго источника произтича и на много рѣки по горката ни България се разтича... най первомъ всячески, всякогажъ по всякъдъ въ горката ни България по монастири, по церкви и по гдѣто се найдатъ стари рукописни на кожи всякоразлични болгарски книги е погорило и до нинъ коликото найде изгаря, и нинъ нови да се вадятъ по болгарскій езикъ не оставя. Второмъ, когато се случи че идатъ нѣкои-си отъ нашитъ необразовани глупавонадменни чорбаджии въ Цариградъ при Патриархътъ сосъ благоговѣйство, сосъ смирение и сосъ низопоклонение по обичаю като предъ сущаго Создателя Бога, — Онъ начева да ги хитро и коварно въ грекоманството си убайва и умайва. Говори имъ по турецки: Евлогимени чорбаджии! ви трѣбва да си проваждате тува въ Цариградъ дѣцата да се изучатъ по гречески и да се начне да се служи и да се чте по гречески по България въ церквитъ ви, за да имате и ви въ България Божията благодать и нашето благословение, че тогазъ щете да имате и споръ, и преизобилие на всего — и на стока, и на имане, на домъ и на чада животъ и здравие“. И то като чуютъ оние необразовани, глупонадмѣнни чорбаджии очарователнъ се омайватъ и приносятъ онуй грековсѣянное сѣме и въ просто-

душните жителни умове го насаждатъ, грекоучителитъ без-
книжний по дѣцата го разсаждатъ, съ различни приказки и
басни го поливатъ, грековладицитъ го обрадватъ и возра-
стятъ, и тако то ядоугровное грекофатрическо коварно
сѣме непрестанно се сѣе, разсажда, расте, цвѣти и везва лу-
каваго духа плодъ и се умножава и милить ти горки рожби
поразява.

Мати. Че таковии необразовани чорбаджии ли се пола-
гатъ въ общенародното ви жителство, които сами за себе си
не сѣхъ достойни за нищо, освѣтъ чорба да ядѣтъ и мръвка
да не виждатъ никогѣжъ... Тии говеда не знаятъ ли, че
всѣкий хвали майка си, баща си, родѣтъ си и отечеството си
и имъ гледа всѣкий за доброто и за интересътъ?

Синъ. Охъ, милая ми майко! они ако бѣхъ истинното
добро познавали не бихъ въ толики различни и всепагубни
бѣди и напасти милить ти горки рожби увѣлявали... ни кър-
джалии, ни еничери, нито грековладии не бихъ до толико
между горкитъ ни Болгарскій народъ свирѣпо бѣснували, нито
Паши, Мохасали и Бадии и помѣстнии аги гледаючи молчали...

Мати. Че тая необразована глупонадмѣнна мечтателно
погрекоманена чорбаджийска прасяла, общенароднитъ жители,
мои горки рожби, не можатъ ли чрезъ правителственни за-
кони отъ средъ общежителството народное да я махнатъ и
да се оттѣрватъ горкитъ отъ нея?

Синъ. Мила майко! Кой срамъ кому да казвамъ? Та
умразна, несмисленна прасяла, та е сущо като многоглавната
морска ідра, че коликото се раздражнява, толико под-побѣснява
и клеветно милить ти рожби различно поразява... Че за то,
коликото върви грекофатрически под се вкоренява, укреплява
и коварно усвоява, и на милить ти горки рожби свѣста со-
всѣмъ замайва, непреставаяща съ различни коварства всячески
да ги въ грекоманство прикланя...

Мати. Че они сѣхъ станали сатанински, велзеулски и на
всякаго лукавства демона и бѣса мрачнотемни гнѣзда! И се
прибѣрнали изъ необразованни глупавци въ хитролукавни греко-
фатрически лѣсици, изъ нечувственни скотови въ свирѣпи по-
бѣснѣли звѣрове, отъ крещени християни въ притворни гре-
комани... Помрачени бѣломорски болвани и несмисленни хал-
дейски истукани! не знающе да прочетатъ ни церковна ни

свѣтска повѣсть и лѣтопись, и непроумѣвающии никаковий законъ, ни вѣра... Не познавающии ни Создателя всяческихъ, ни родители, ни сродство, ни отечество, ни кое отъ какво произхожда, — освѣтъ помрачени, обаяни, осатанени, замаяни, демонски бѣснுவать, не смишляющии ни вѣчное блаженство, ни вѣчное мучение, нито въ настоящее гнѣвъ Божий и законная Султанская казнь, но фатрически тайноковаретвувать и поразяватъ милитъ ми горки рожби, върнитъ и покорни Султанови подданници!...

Синъ. То е извѣстно, мила майко, че когато се смѣсятъ заедно чума и холера, огница и тежката болѣсть въ обществото каковий тлѣтворний и смертоносний моръ и пораза става! и като се смѣятъ много злини заедно каковы многоразлични ядоутровни и всепагубни бѣди, напасти и обиди въ народътъ насосватъ!...

Мати. То е така, мой милий сине, но сосъ пазенето мнотина се отгърваватъ отъ тлѣтворнии болѣсти. Сущо и злнитъ съ добрини се прогонватъ. Доволно е да имате помежду си миръ, любовь, соединение и братолюбное согласие.

Синъ. Охъ! тия богоблагодатни дарби! тия отъ насъ сж надалечъ пропѣдени!... а завистъ, ненавистъ, злоба и умраза со вситъ прочии злини сж совсѣмъ водворени и вкоренени!... Съмена грекофатрически! плодове грекомано-чорбаджийски!

Мати. Че ви, милии ми рожби, не слушате ли Свещенное Списание че говори: гдѣто е миръ и любовь — тамо е Богъ, и гдѣто е братолюбие и согласие, тамо е благодать Божия, а гдѣто е завистъ и рвение, тамо мерзость и запустение... Избави Боже! Когато ви сами не се жалите, кои други щѣтъ да ви пожалятъ? Ахъ! тежко и горко на горката ви клѣта майка, която ви въ таковое достопащечно состояние гледа и всякогажъ жалостно нарежда и оплаква! Охъ! до кога? до кога тако несвѣстни да ви гледамъ? Само за васъ ли нѣма судъ въ Султанското правителство? Само васъ ли е оставило то на грекофатрическото владѣтелство да ви порабощава и насилно сосъ грошови вѣра продава? Само вамъ ли се е дало, милии ми горки рожби, да сте на фанариотофатрическото грекосонмище роби? че като безсловесни скотови отъ грековладици и грекоманочорбаджии смертоносно и несносно тегло да теглите и на Султанската Порта да не

смѣйте да се оплачите? Тежко и горко! въ мирното Султанско державство на грекосонмището да робувате! Кога и въ кое державство нѣкой народъ нѣкогажъ е теглилъ както вие въ настоящее време? Що стоите прочее и мъртвеете? И отъ кого вече милость да получите се надѣете? Освѣнъ Султанското правителство ако ви не отгърве, кои други щѣтъ да ви пожелатъ? Нѣму, като на владѣтелятъ си, ако си не представите и право убадите теглото, кому другому щете да убадите? Убадете му, милии ми горки сосипани рожби! убадете му и отъ грекофатричества се отгървете!...

Синъ. Добръ си извѣстна, милая ми майко, че е до смерти дотегнало на милитъ ти рожби отъ това фанариотосонмищно тегло и вситъ желаятъ и ишатъ горкитъ да се избавятъ. Но сж ги изплашили грекоманочорбаджитъ и не смѣятъ бѣднитъ предъ нѣкого да се уплачатъ и да си прикажатъ несносното тегло! че за то теглятъ като никои никадъ нѣкогажъ по свѣтътъ...

Мати. Горканаси! Че на туй мирно и спокойно Султану благодарованное време защо да ги е толико страхъ отъ грекосонмищната фатриа? Нихното коварство се позна по всичкитъ бѣлъ свѣтъ: нимъ се отдѣли Морея само да мируватъ и по други мѣста да не бѣснуватъ. Не бойте се, милии ми рожби! согласете се братски и проводете нѣколцина съ общенародни жалоби въ Цариградъ до Височайшата Султанска Порта да ги дадатъ и да обадятъ що теглите отъ грековладици и грекоманочорбаджии и да се отгървете. Не познавате ли, че вие коликото имъ молчите, тии пд-вече ви потъпкватъ? Не бойте се! Правителството нинъ изпитва истината и суди по законтъ и наказва погрѣшкитъ. Небойте се!

Синъ. Но туй грекофатрическо сонмище чрезъ волховное си рошфетно и пешкешно обайване и на правителството на пашитъ, мухасалитъ и кадитъ очитъ прислѣзило, че вмѣсто истината лъжата подтвердяватъ и масарь-илями — какъ сж грековладицитъ, грекоманочорбаджитъ и нихнитъ тайноковарно погречени грекомани върни на правителствелството и полезни на подданницитъ — даватъ имъ на руцѣтъ за въ Цариградъ за свидѣтельство, и они на Патриканата ги предаватъ, и она на Капията Султанска ги представя, а твоитъ сущи рожби да кръкнатъ ни пощо не оставя.

Мати. Проумъва се, че зло лудо махнало! Явното кърджалийско и яничарско бѣснование отъ свѣтътъ се дигнало, а останала тайноковарната жица и корень на сатанинството дълбоко покрита. Тежко и горко, когато е правдата отъ судиитъ притѣпкана и истината въ лъжа, а лъжата въ истина прибърната, и общенародната праведна жалба съ желтици продадена и повърната! Но пакъ молете се на Султанското правителство и викайте съ високъ гласъ да се чуе до синьото небо и да влѣзе гласътъ ви въ ушиѣ на Господа Саваоѳа...

Синъ. Милая ни майко! горкитъ ти рожби общенародни своеручноподписни и печатни елямъ - мазари сосъ тройца тайноковарни, притворни и ядоутровни грекофатрически народопредатели и народопродаватели въ Цариградъ на 1840 год. да ги дадатъ на височайшата Султанска Порта общенародно проводихме. Но они грекофатрически шпиони ги продали сосъ пари на патриканата, и изпроводила патриканата Аспидохидна въ покривало притворности ядоутровна митрополита въ престолний ти нѣкогажъ градъ Триново, който изпервомъ обманилъ милитъ ти горки рожби сосъ нѣколко велики болгарски села и градища патриархски синодоподписни писма, какво ще да имъ рукоположи епископи отъ Болгарскаго рода въ Рухчукъ, въ Ловичъ, въ Вратца, въ Преслава и въ Ески-Загара, да имъ служатъ богослужението по болгарскій языкъ и да имъ приказватъ слово Божие въ Церквитъ имъ, — и тамо прелѣсти горкиятъ ни болгарскій народъ, който съ благодарностъ се умири и го прие като Митрополита и му даде по коликото той гроша на вѣнчило, на църква и на манастиръ щя да си вземне, и като си обиколи епархията и собра по коликото си той щя, начна лукавий грекофатрически фанариотосонмищний Триновскій Митрополитъ тайно сосъ триновскій мухасалинъ и кадия и съ патриархски писма, които Архимандрити са достойни за Архiereи отъ нашего рода болгарскаго, които ни приказвахъ всякогажъ словото Божие въ църквитъ ни и ни поучавахъ и ни извадихъ по славеноболгарскій ни языкъ за болгарскитъ ни училища за юношеството ни полезни за науката имъ книги, — начна, милая ми майко, вситъ нощемъ скришно да ги проважда въ заточение да изгниятъ и да имъ усвоява имънието... Начна той ядоутровний Митрополитъ сосъ грекофатрическитъ

си грекомански Триновски чорбаджии да говорятъ на народътъ ни: „Дебелоглавци! Зла година да имате Болгари! вамъ не е нуждата да просите отъ родътъ си да ви рукоположиме епископи за друго, освѣнъ че имате намѣрение да вдигнете глава и да се противите на Султанътъ. То или умолкнете или ви убаждаме на Султанската капия да ви изсѣкхтъ до единъ турцитъ.“ И сосъ таковии лукави, грозни, умразни и ядоутровни грекофатрически хитрости изуплашиха Болгарскиятъ ни народъ и не смѣе горкиятъ да попита защо да проважда въ заточение оние горки отъ нашего Болгарскаго народа архимандрити и игумени монастирски и да имъ усвоява стоката и да довожда бѣломорски на мѣстото имъ да полага, да ни четатъ по гречески; нито пакъ смѣятъ да се помолятъ патриарху въ Цариградъ, нито да се уплачатъ на Султанско Державство отъ грековладици и грекоманочорбаджии.

Мати. Че тии грекофатрически грековладици и грекоманочорбаджии, че тии хиляди пжти по-коварноядоутровни и отъ кърджалийци и отъ еничери! они явно, а тии тайноковарно сасипватъ Султанскитъ подданници — милитъ му горки рожби и ги изстудяватъ отъ Султанското правителство да бѣгатъ по чуждии земли и владѣтелства, не могуще вече отъ срама и грѣхъ отъ грекосонмищнитъ грековладици на силно християнската си вѣра да купуватъ, а отъ страха и ужаса отъ грекофатрическитъ имъ обманноковарни ласкателства и отъ изхищреннолъжовнитъ имъ клеветни набѣжданията да тръпятъ, изплашени, горкитъ, да воздишатъ и да молчатъ!...

Синъ. Но що да чинятъ горкитъ ти изпаднали рожби? Тии сж горкитъ станали като никогажъ нигдѣ, никои по свѣтътъ! Султански подданници, а грековладишки и грекоманочорбаджийски пороблени роби! Султану данокъ и харачъ да планцатъ, а отъ грековладици и грекоманочорбаджии за Християнската си вѣра никогажъ да не можатъ да се изплащатъ, хотя имъ обиратъ за владичнина и за *душедялъ* покжщнинитъ, но пакъ должни имъ оставатъ да доплатятъ и за водосвети, и за владиски Авасти!...

Мати. Охъ! Ако не ги е грѣхъ, баремъ не ги ли е срамъ, тия безсовѣстни грековладици и грекоманочорбаджии, че наричатъ богопроклятата си глоба владичнина и душедялъ,

а не Симония, святотатство, фарисейство, Садукейство и Пулианоотступничество?

Синъ. То фанариотосонмишно фатричество отъ тайноковарното си намърение никогажъ не престава, но по-вече козни и хитрости ядоутровни и всепагубни измишлява и всекрайно българското ни общежителство поразява.

Мати. Чи отъ коликото ми убади до сега, други нови вседушепагубни святотатски обичаи измишляватъ ли и въ българското общенародно жителство полагатъ ли ги?

Синъ. Добръ си извѣстна, че открай грековладичитѣ извадихъ обичаи по 11 бодки отъ всяко вѣнчило да взематъ, за запопване по 25 гроша, а кога служатъ литургия и на дискосъ да имъ даватъ всякий по произволению. Но отъ година до година сосъ грекоманочорбаджийското ядоутровно и коварно согласие разположихъ въ България, подъ покривало притворности чрезъ св. вѣри християнския, различни сасипни и душепагубни, ядоутровни и коварни натлапи! и докарахъ да плаща всякий (както ти и убадихъ) на вѣнчило по 15, а за упопване по 1500 гроша и прочая. А сега тоя Триновский Митрополитъ на 1844 год. извади новъ изхищренъ грекофатрически коварний законъ, споредъ когото сосъ козненитѣ лукаволаскателни правила си положи грекофатрически митрополитски чиновници и нарече отъ нихъ кого *логоветенъ* (словоположникъ), кого правосудия, кого сосудохранителъ и проч. сосъ които дружески согласяватъ българското ни общежителство да плаща митрополитскитѣ ядоутровни натлабни глоби!.. И то имъ не стигнало, но се собрали и разписали на всякий харачъ по 15 гроша, на всякий манастиръ по 1500 гр., на всякая църква по 800 гр. и на всякое хане (домородство) по 3000 гр. да собиратъ за грекомитрополитътъ... И Богъ знае още какви ядоутровни и народосасипни обичаи щѣтъ да изхитруватъ.

Мати. Проумѣва се прочее тайноковарното имъ намърение! они сж се увѣрили, че Султанското правителство сосѣмъ сж преслѣпили, и начнали явно на подданнитѣ му харачъ и данъ по коликото си они щѣтъ да полагатъ и васъ като откупени роби да употребляватъ. Що мислите още? Тичайте! тичайте мало и велико въ Цариградъ и си убадете

достоплачевното состояние на Султанската капия и се оттървете отъ това грекофатрическо бѣснование.

Синѣ. Че кой смѣе да попушни, милая ни майко, отъ тия възгнѣздени въ наша горка Болгария аспиди, ехидни и скорпии? Не ли знаешъ колико сж отъ милитѣ ти горки рожби клеветно на обѣсило предали, потайно въ горитѣ избили и утروвили и различно истрили и колико въ заточение изгноили, и колико сосъ глоби и сосъ безчеловѣчни боеве сасипали и живота имъ преполовили, и колико въ грекофатричеството си сж превратили и превращатъ и имъ се обѣщаватъ нищо Султанско даване никогажъ да не плащатъ?

Мати. Ахъ! не виждате ли, милии ми горки рожби, и не познавате ли, че злото коликото се бави и на правителството се не убажда, толико се вкоренява, умножава и побѣснява? А когато се убади, то какъ-какъ правителството го изкоренява. Не стойте, прочее, нечувствителни, послушайте като рожби милата си майка и идете въ Цариградъ на Султанската капия и убадете и се оттървете отъ туй несносно, ядоутровно и смертоносно грекофатрическо тегло!

Синѣ. Какъ смѣеме да идемъ въ Цариградъ? Первомъ Кадиятъ за путь тескере не ни дава за въ Цариградъ, второмъ, ако и да ни даде да идеме, трѣбва въ патриканата да утидиме да се убадиме защо и за каква работа сме дошли, че ако е за общенародна, отъ патриканата они както си щѣтъ я предлагатъ на Султанската Капия, а насъ никогажъ за нищо не ни оставатъ да предложиме. Мисли сега, милая ни майко, при кого можеме вече достоплачевното си состояние да предложиме и да се оттървеме?

Мати. Че защо не утивате право на Султанската капия? И тамъ не ви ли приемватъ предложението? вращатъ ли ви назадъ? и не върватъ ли ви що имъ предложите?

Синѣ. Охъ! то само да ни върнатъ и предложението ни да не приемнатъ, — то е лесно! Но наказватъ ни като бунтовници и непокорнии Патриарху упорници...

Мати. Че кое владѣтелно правление чини съ подданницѣ си тако, каквото се чини съ васъ? И защо, за какво?

Синѣ. Защото се проваждатъ многоцѣнни пешкешлици и многочисленни желтици сосъ нѣколко грекофатрически подписни елямъ-мазари до патриархътъ и до фанариотитѣ лже-

свидѣтельствующий какво грековладиката ни е добъръ и полезенъ и на народътъ и на державството, а оние които сѣ дошли съсъ общенародни подписнопечатни жалоби — тии сѣ на управителството упорни и противни, и тако като ги набыдять и грековладичитъ и фанариотосомнишнитъ капукехаи и патриканата подтвърждава, та или въ заточение или въ куфекътъ сѣ изгнивать оние, които сѣ утишли въ Цариградъ на Султанската капия да убаждають неспособното сѣ общенародное тегло отъ грековладичитъ и грекоманочорбаджитъ.

Мати. То вече се проумъва, че съсъ пусти да упустеять пешкешлици се помрачава свѣтлата законна правда и истина и се заслъпяватъ законнитъ судии. Но пакъ ви казувамъ, милии ми рожби, че братолюбното общенародно-соединенно согласие всякогажъ всячески направя низкитъ високи, високитъ низки, прощжда лъжитъ, клеветить и обидить, а водворява истината, правдата, мирътъ и любовта.

Синъ. Охъ! невъжеството що ли не прави! Твоитъ рожби отъ тамо се боить отъ гдѣто не е за боене и тамо разносятъ гдѣто не е за разносване. Тъ по кюшетата съсъ лажови само мостови и калѣта на въздухъ правять. Сговарять се и се т. согласяватъ. Нъщо за общенародна полза да направять, общавать се общо въскый да подари, но пари не даватъ, и който иде да проговори гдѣто и както прилича, — кога се повикать не вѣтхождатъ и кога се попитать молчатъ и не обаждатъ. Тежко му и горко който изпадне отъ грекопатрически клевети за общенародное добро! за него горкиятъ никой не вѣтхожда да се помоли за избавлението му, но го оставяють любородцитъ и сѣ изгнива въ затворть!... Нашитъ Болгари само съсъ въздухъ ищатъ да се отгърватъ отъ патриата грекосомнишна, и за што се нахождатъ въ угнѣтение и въ онеправдование.

Мати. То за плудо не сѣ рекли любомудрецитъ — „учение свѣтъ, а неучение вѣтъ“, ой коликото има разлика мъртвиятъ отъ живиятъ, толико и учениятъ отъ неучениятъ, небото отъ землята ой адъ отъ рай. Но ви всинца ли сѣте необразовани и нечувствени незнайници до толико да не знаете какъ законноправилно да предложите обстоятелнь и да изложите существеннь тайнодѣйствующето грекопатрическое коварство, което е и Богу и Султану споредъ законитъ противно? Не

разумъвате ли, че отъ любовта произхождатъ вситъ добрини, и отъ зависта вситъ ядоутровни злини? Не чувствовате ли кое квари и поразява и кое прави и устройва?

Синъ. Охъ! въ нашата горка бѣдна Болгария обладала марчивата, покрива се и се пропъжда свѣтлината, та както си щатъ коварствуватъ слугитъ на Сатаната.

Мати. Охъ! туй темномрачно и грозноумразно позорище! Толико години като гледа горката ви майка, тръпки я избиватъ, снагата ѝ съ кървавъ потъ се роси, горкото ѝ сърце съ остъръ мечъ се коси!... До кога? до кога, милии ми рожби, да слѣпствувате и на бѣломорски безсовѣстни Гречи да робувате, отъ нихъ сосъ желтици вѣрата си да купувате?... Горкана си! до толико ли милитъ ми рожби нечувствителни сж, че не се усъшатъ, че никой народъ по свѣтътъ до тамо не е изпаднавалъ — сосъ иеговитъ камение да му трошатъ главата!... Че вситъ ми ли рожби сж изпаднали до толико, щото не познаватъ ни Бога, ни природа, нито себе си? И нѣма ли баремъ нѣкой попъ, или светогорски духовникъ да ви поуѣшай, духовно поучи и настави и отъ божественно писание поубади? Или се не изповѣдате никогажъ?

Синъ. Друго по-вече отъ безкнижни попови и святогорски постници въ горката ни Болгария не ни се нахожда. Освѣтъ нихъ нѣма други да ни закупуватъ отъ грековладичитъ като безсловесни скотови.

Мати. Че они какви сж? Попови ли сж и постници или грековладички бегличии, Гарджалии и Еничери, че ви закупуватъ за да ви попуватъ и исповѣдатъ? Охъ! че какво е то закупено ядоутровно попуване и бѣсноватое постническо лудуване?

Синъ. Каквато имъ е купята такава имъ е и продажбата! Облечени въ попки и постнически долги дрехи, съ привѣсени долги бради, възсѣднали на хранени коние, крестосватъ по селата расящи собиратъ жито, ячмень, рѣжъ, просо, кукурузи, овесъ, лукъ, чеснокъ, ряпа, чукундуръ, праса, зелие и пицерь, бѣлъ и черенъ бобъ, грахъ, леща и отъ всякакви сочови и овощия, и повясма, вълна, и ерина, и козина и друго всео — кой какво имъ даде. Ето ти грековладички попови и духовници! народни ползователи, синайски, божегробски и светогорски постници!...

Матн. Че защо имъ даватъ?

Синъ. Защото всякий отъ нихъ носи и показва грековладихко повелително писмо, което повелѣва всякому отъ каквото има да имъ подарява за душеспасението си... И тии се наричатъ грековладихки уста, грекоманочорбаджийски уши, грекофатрически очи, сонмищнофатрически Апостоли и проч.

Матн. Горканаси! Че тии не слѣдовать ли баремъ малко нѣщо споредъ чинната си должностъ да приказватъ Слово Божие на народътъ и да изваждатъ на свѣтъ по някоя за общенародна полза книжка? И да подканятъ да си даватъ чловѣцитъ дѣцата на просвѣтителното словесно учение да се просвѣщаватъ, Богу и Владѣтелю що подобава должността си да познаватъ о какъ, кому, кога приличното да воздаватъ?

Синъ. Нихната чинна должностъ, милая ми майко, най-первомъ е основана на саддукеофарисейското лицемерство! Чрезъ това лицемерство си изпълняватъ должността и свѣтътъ прелъщаватъ... Св. Димитрій Ростовскій описува на бримскитъ постници очарователното ядоутровное и душепагубное волхувание и убаянное захранвание и запояване! Таково е и туй грекофатрическо лицемерие, сущо както е било въ Испаниа и въ Лѣхиа отъ сътъ.

Матн. Но они скришно, по тайно го правили и като ги устыли, отъ тамъ ги изпѣдили и на далечъ пропадили...

Синъ. Тамо, милая ми майко, тамо чловѣцитъ сж просвѣщени, а не като въ горката ни Болгариа услѣплени. Извѣстно, че гдѣто грѣе свѣтлината, совсѣмъ не существува марчивата...

Матн. Че кой ви възбранява да се не просвѣщавате и докарва до толико да слѣпствувате и да не чувствувате? горкана си!

Синъ. Добръ си извѣстна, милая ни майко, простиятъ ни народъ кого и кои слуша. Кога рече нѣщо владиката и неговитъ фатрически грекомански попови и постнически духовници, то не Ангелъ Божий, ни Апостолъ Христовъ, но нито самъ Христосъ отъ небото да слѣзе да имъ рече че то не е добро, — простиятъ ни болгарски народъ не повѣрва, а онуй, що сж рекли владии, попови и калугери, то вѣрва и струва...

Матн. Що имъ проповѣдатъ ония нихни св. постници, че до толико сж се на нихъ само увѣрили?

Синѣ. Знайно е, че Болгаритѣ сѣ више мѣри благоговѣйни и богобоязливи. Тии се весма боятъ да ги не афореса и прокълне владика, за да не имѣ удари градъ по нивята и лозята, да не имѣ се уметилеватъ овцетѣ и говедата, да не спусне Богъ огнь отъ небото да ги изгори и да не останатъ по смерта си не ступени и проч., че за то върватъ що имѣ обаждатъ грекокалугеритѣ и чинятъ и исполняватъ щото ги поучаватъ...

Матн. Добръ — добръ! Но що имѣ проповѣдатъ и що ги поучаватъ да исполняватъ, че за вѣчное блаженство да се удостояватъ?

Синѣ. То е чудно и дивно! Нито обстоятелно да ти го изложа, нито суцо да ти го представя можн..., То не прилича ни на халима на прикаскитѣ, ни на Есоповитѣ басни... Такива прикаски не се нахождатъ нито у Египетскитѣ дервиши!..

Матн. Тежко и горко на необразованнитѣ ми горки рожби, че сѣ останали на таковии басни да се увѣрватъ и да се надяватъ, че чрезъ таковии измислени лъжи се спасяватъ!.. Каквато патриката, таквасъ и владиката, и попови, и калугери... Свѣтлоста потъмняла! солта се усмърдяла! Сосъ какво да се просвѣтятъ необразованнитѣ ми испаднали рожби, освѣтъ сами помежду си ако се не пострѣснатъ и да погледнатъ къ просвѣщението...

Синѣ. Почнахъ отъ нхъ нѣкои си да се посабуждатъ, но тѣзи Саддокеофарисеи се трудятъ да ги приспиватъ, проповѣдующе имѣ, че които сѣ чрезъ учение просвѣщени, они сѣ безбожни защото не върватъ че у св. Гора женски птици нѣма, но коликото се нахождатъ тамо они сѣ вситѣ мужки и нѣкакви светогорски сѣмки ядуше, хотя че сѣ и мужки, но чудесно яйца сносятъ и ги мутятъ и се излупватъ!.. и не върватъ че тамо калугеритѣ по воздухъ фъркатъ и винаги сосъ Ангели се разговарятъ и будущая знаятъ и проч. и прочая!..

Матн. Избави, милостивий Боже! То е Спасителъ мѣра увѣщаль и порѣчьаль на Св. Апостоли рекъ: „Пазете се отъ кваса фарисейска и саддукейска“. Тако и ви се пазете и коликото можете и необразованнитѣ си братия учете и они да се пазятъ отъ покривала притворности ухищрения отъ лъжливитѣ басни и прикаски. Смишлявайте, прочее, благоразумно и на просвѣщенитѣ народи подраживайте, за общена-

родното си жителство за подзата Общенародни братолюбно
всѣчески, всякогажъ усердно залягайте, предъ Правителството
теглото си учистосердечно обаждайте, Божественнѣ и Сул-
танскитъ закони бдително пазете, Всеблагому Сътодавцу бла-
гоговѣйно и удумилно все помолете, то свѣше да ви подари свѣтъ
разумъ за да познавате кое ви ползува и кое ви вреди, че
отъ полезното еднородно и содружно да се держите, а отъ
вредителното да отбѣгвате... Коликото можете въ отечеството
си училища съ искусни учители си нареждайте и устройвайте,
единъ другому вънуждитъ си спомагайте, — ако щете да биде
благодать Божия на васъ и на чадата ви. Завѣщавамъ ви ма-
терски да се пазите весма внимателно отъ саддѣукеотарисей-
скаго грекофатрическаго кваса, който ви е докаралъ въ отуй
достойлачевное состояние.

... **Синъ.** Охъ! Какъ може мѣсно да се упазиме отъ у-
тровоного кваса, акогато мнозина отъ насъ си сажъ се подквасили
и подквасватъ?

... **Мати.** Доволно е и ви, които не истегаетъ се подквасили да
умъете какъ да се пазите и да залягате отъ божественно пи-
сание да се просвѣщавате, че послѣ другитъ сами ще поз-
наятъ и щѣтъ като вертоглавинди се замаятъ и какъ да ви
се отговарятъ совсѣмъ не щѣтъ да знаятъ.

Синъ. То изрядно! но за то трѣбва училища и искусни
учители, а отия съ какво ставатъ ни съдятъ? За то трѣбватъ
пари, а ти отъ кадъ да вземнѣме и гдѣ по-преди да дадеме,
на Царя ли, на владика ли, на калогери ли, на монастири
ли, на Св. Сіная, на Божий гробъ ли или за Патриката да
бирѣме а и за Св. Мвромъ да плащаме? И гдѣ по-напредъ да
пристигнѣме на поклонение за спасение да ходиме на Св.
гора ли! или на Божий гробъ да ставаме хаджии? То явно
прочее че за училища и учители не оставатъ пари... Ние си
мислимъ, че доволни ни сажъ патришки, владишки и калогерски
благословии за спасѣніето ни. Учение вѣче за що ни е?

... **Мати.** Тежко и горко! Пусто невѣжество! Явно е че
вмѣсто добро злова чинитѣ, и вмѣсто благословение заклятва
приимате, а вмѣсто спасѣние ще наследите вѣчно мучение!
Не слѣзайте ли по увѣщава Спаситель мѣра чрезъ благовѣ-
стїето си говоря: „Испытайте писаніа ако кѣмъ обращете животъ вѣхъний.
Училища и учители, мили ми рожби! Тамъ щѣтъ да ви се

отворятъ зажуменитъ ви очи за да познаете на що зависи и состои чловѣческото благополучие и вѣчное блаженство.

Синъ. Но на покривала притворности то не понося, че открива покривката и отвива завивката и се разпознаватъ тайнитъ, притворнитъ и преображенитъ хитрости, че за това то да биде въ народътъ ни всячески не оставя.

Мати. За то, милии ми рожби, послушайте милата си майка и си устройте училища, положете искуснии учители и си наредете милитъ си чада да се просвѣщаватъ та не бойте се тогасъ... Непрестанно залъгайте и просвѣтителното словесно учение въ България ввождайте, че то ще ви просвѣти да познайте сами себе си, Создателя и видимитъ и невидимитъ му направи, родътъ, отечеството и сродницитъ си, и приличната — гдѣ, кога, кому, колико и за що должностъ, склонностъ и благопроизволение трѣбва.

Синъ. То, милая ми майко, и милитъ ти рожби всекогажъ желаятъ и почехъ нѣкои си отъ нихъ колико за подканяне на говоримий славенопростоболгарскій езикъ — за начало основания просвѣтителния науки, за малорасленитъ ни народни младочки за учение на свѣтъ напечатани книги да вадятъ, но они, горкитъ, знаятъ що теглятъ отъ злобнаго покривала притворности ухищрения бѣди, напасти, гонения, хули, поноси и уничижения, и до смерти въ заточение!..

Мати. То е извѣстно, че отъ зависти произхожда. Но ви, милии ми рожби, трѣбва едни други да се сожальватъ, братски и обще спомагающе се да не оставете да се пропъждатъ таковии ваши единоматерни братия, общенародни полезнии благодѣтели и въ заточение да се проваждатъ, и ако ги проводятъ всячески да надстояватъ отъ таковии бѣди и напасти да ги избавятъ. Общежителното соединение и согласие чрезъ всякакви начини всякакви нѣща направя и устройва.

Синъ. Охъ! то правое разсуждение ако би било между насъ, милитъ ти рожби, не бихъ се толико отъ народътъ ни неповинни благодѣтели, чрезъ клевети отъ покривала притворности ухищрения тайно набѣждали и явно непитани различно затривали и да изгниятъ въ заточение проваждали, но се бѣхъ горкитъ общенародно измоляли.

Мати. Че срамно и грѣшно нѣщо ли е да се обажда неповинността предъ правителнитъ судии и да се измолватъ

неповиннитъ чрезъ общенароднитъ си жители? То общежително молене всякогажъ всячески отъ всякадъ може и повинитъ да измоли, а неповиннитъ ли не ще може?

Синъ. Така е, милая ми майко, но невѣжеството совсѣмъ е усьпило общежителството ни, че се бои отгдѣто не е за боене и върва което не е за върване! То, горкото, като чуе и рече — „владиката, духовника и чорбаджийтъ тако рекохъ“ — и то обще, еврейски, заедно крещи, врещи, бращолеви и разпихателно вика и потвърждава, та ония горкитъ поразява. Че кой вече смѣе за измолване да пошушне?

Мати. Че дору до тамо ли ги е умаяло и усьпило пусто нечувствено невѣжество да не виждатъ доброто си и да не усьщать злото си? Недоумѣватъ ли се, че открай и до нинѣ то ги сосипало и сосипва наредъ — еднии вчера, другии днесъ и нихъ утрѣ? Тежко имъ и горко, ако се не обърнатъ къ просвѣщение за да прогледнатъ и да начнатъ да познаватъ погрѣшкитъ си, които струватъ за челоувѣкоугодие, а не познаватъ че кварятъ отечеството си, сосипватъ братията си и прожеляватъ горката си майка!.. Сами виждате, милии ми рожби, че другий начинъ нѣма да се махне туй тартаромрачно пусто да упустей невѣжество освѣнъ просвѣщението. То! то прочее ще го махне отъ горкото ви болгарско жителство! За то, коликото можете се старайте и просвѣтителни книги по матерний си езикъ изваждайте, и мало-по-мало умразното Богу и Султану противное, суевѣрно и на общежителството совсѣмъ сосипное невѣжество изкоренявайте, че само свѣтлоста на просвѣщението е доволна да сосипе притворното покривала ухищрение.

Синъ. Добръ виждащъ милая ми майко, че отъ нѣколко години нѣколцина твои рожби восприехъ тоя трудъ и начинахъ мало по мало и книги по болгарскиятъ езикъ да поизваждатъ, но откъмъ иждивение совсѣмъ отслабватъ.

Мати. Горкана си! Че малцина ли се нахождатъ между ви доброжелателни любородци възможни, които всякогажъ всячески можатъ да спомогнатъ на туй священно дѣлце? Че когато ви сами не си спомагате, то явно че и Всеблагий Богъ и Державството и другитъ, като ви гледатъ небрежливи, они ви нахождатъ че сте недостойни за таковое священно дѣлце...

Синъ. Охъ! Любородци и доброжелатели мнозина се по-

казватъ, милая ми майко, но само сосъ словомъ, а въ кисийтъ си рука не простиратъ, нито гдѣто трѣбва рѣчь продумватъ, но бѣгающе далечъ се потаватъ и ако ги нѣкакси нѣкой за- качи за ония, които за общенародното добро се жертвуватъ, то они изеднѣжъ отъ страха и ужаса наченватъ несмисленно да ги хулятъ и да говорятъ: „то, които просятъ онуй, то само нимъ е потрѣбно, намъ то совсѣмъ е на болгарското ни общежителство непотрѣбно... Нашитъ Болгари сж си доволни и благодарни сосъ тия владишки и чорбаджийски душаспасителни наредби, чрезъ които преминали предѣдитъ, дѣдитъ и бацитъ ни... Намъ не ни е потрѣбно да ставаме философи да знаеме като нихъ много книга... Тия се чудятъ какви книги още по болгарскиятъ ни езикъ да изваждатъ и пари да придобиватъ, ровятъ и такови, които намъ на умъ не дохождатъ работи, да полагатъ да имаме капукехай отъ насъ Болгаре въ Цариградъ, да си имаме отъ болгарскаго рода владики за да имъ разбираме отъ езикътъ, да си нареждаме по училищата искусни учители да ни се учятъ дѣцата — и такови, които ни кварятъ нѣща искатъ да направятъ, които никогажъ не сж били нито щеме да оставиме въ Българията ни да бидатъ... Отъ таковия има наша България пагуба а не полза... Тако говорятъ, милая ми майко, тия милии любородци и доброжелатели.

Мати. То, милии ми рожби, то произхожда отъ слѣпото имъ пусто невѣжество. За то матерски ви увѣщавамъ коликото можете залягайте за да введете въ горка България просвѣтителното учение за да начнатъ милитъ ми рожби да се образуватъ и сами себе си да познаватъ, че тогасъ за всичко е лесно.

Синъ. Споредъ наставленията ти, милая ни майко, начнахъ нѣколкомина да се просвѣщаватъ, но въ горката ни България да пристѣпятъ не ги оставятъ.

Мати. Но они коликото могатъ книги за просвѣщение всячески на свѣтъ да издаватъ и що се чини въ България въ новинитъ всичко да полагатъ, по свѣтътъ да се чте и разсуждава, всякий да знае що въ България отъ въропродавци става и — не бойте се!

Синъ. То е извѣстно, че ще удиви вселенная, но ще посрами законътъ и върата.

Мати. Ти си още дѣте че не се договеждашъ и не

знаешъ кое е пò-срамотно и пò-грѣхотно — на законѣтъ ли законопреступлението или на върата продаването. То нѣка го другитѣ разсуждаватъ. Ви само както ви завѣщавамъ направете и — не бойте се.

Синѣ. И то, прочее, да начнемъ споредъ матернеето ти увѣщание! Нѣка разсуди по бѣлий свѣтъ всякъ народъ, въръ и державство за да види кой по свѣтътъ другий освѣнъ Болгарскій ни народъ тако се е онеправдовавалъ и угнетевавалъ и се онеправдува и угнатява? и благочестия въръ насилно съ желтици да му се продава, и по езикѣтъ си Богу да служи да му се възбранява, насилно отъ греческаго рода владици да му се проваждатъ и тѣ друго да чинятъ и друго на Султанската Капия за народѣтъ зло да убаждатъ!..

Мати. То другий начинъ освѣнъ тоя нѣма. Време, прочее, не губете, но както ви говорихъ направете и за просвъщение книги всякакви всячески вадете.

Синѣ. То добръ, но грекофатрическо фанариотосонмище ще начне съ афоризми да запрещава да ги не четжтъ и да заповѣдва да ги горятъ, че не сж православни.

Мати. То на невѣрцитѣ може да запрещава, а предъ просвъщенитѣ отнюдъ не може да шавъ. Доволно че въ новинитѣ ще начне калпавата си боя да познава и вече не ще може светотатствата си да продава. Да не ви е просто отъ мене, ако не учините туй, което ви за вашето добро заповѣдамъ, чрезъ което всякий благоразуменъ ще да познае, че и вашата мила майка послушливи рожби има и начнали и они да се просвъщаватъ и отъ грековладичитѣ и патрици да се оттърватъ.

Синѣ. Да-но Всеблагий Богъ чрезъ матернитѣ ти богоприятни молитви ни сподоби увѣщателний ти матерински совѣтъ да изпълниме благополучно дѣломъ и да се оттървеме отъ грековладишкото святотатско насилно продавство, което е докарало милитѣ ти рожби въ туй достоплачевное состояние.

Мати. То прочее неотмѣнно печатно да издадешъ на свѣтъ тая наша прѣпростосердечна, чистосовѣстна и всефалостна синовнематерная за болгарожителното горкобѣдно приминуване, за да ѣжъ чте всякий и да познае ядоутровното на горката ни Болгария грекоманство, грековладишкото свето-

татство, мечтателното глупаво любородство и совсѣмъ необразованното слѣпотно невѣжество!...

Синъ. Кой срамъ, милая ми майко, предъ кого да обадиме! То всѣ ни се смѣятъ — вситъ народи по свѣтътъ, но до тамо не ни знаятъ нечувствието скотское!...

Мати. То, милая ми рожбо, не е срамота, нито грѣхота, но е богоугодно и челоуѣкопохвално дѣло — простосердечно да се убадятъ предъ свѣтътъ чумохолернитъ тайноядоуτροφно-прилепчиви и явнопаразителни отъ толико години въ бѣдно-болгарскій ни народъ всепагубни язви и болести, та да-но имъ се намѣри лѣкътъ и да ви види горката ви прожалена майка, като на другитъ народни майки, просвѣщени и образовани рожби. Подари, Всемилостивий Боже! Ти самъ знаешъ, че като гледамъ душата ми изнеможе!

Прочее, приидите чада! послушайте мене старата си майка, прожалена България, която толико години ви горко оплакува — суцѣ каквото заустеннаго Иерусалима Пророкъ Иеремия. Дойдете, милии ми рожби, страху Господню да ви научъ и отъ залудното ви суетвѣрство и отъ слѣпотното ви невѣжество да ви отлучъ, въ богодарованното челоуѣкусоживителное, безсмертно, спасителное, вѣчноблаженное и богоблагодатное просвѣщение да ви привручъ.

Вамъ! вамъ говорѣж, милии ми рожби! Послушайте прожалената си майка, която ви съ громкій жалостенъ гласъ и сосъ сълзи говори: Излѣзте! излѣзте отъ грекоманската тартаромрачная ядоуτροφна услѣпляющая прелестъ и идете по-скоричко въ предградието при богоблагодатнитъ соживителни и просвѣтителни богодарованни дарби, при присносияющии, като ясное солнце, вратия на бисероограденитъ премудрости съ лучезарни различни цвѣтия богонасаждени прекрасни градини, напоями свие чрезъ божественния благодарни струи просвѣщения разума! Толцитъ да ви се отворятъ вратитъ и влѣзте, почерпете независтно отъ благодати просвѣщения, примете ключъ вѣданиа и разумнія божественнаго писаниа и проумѣйте Слово Божие, и чрезъ Него познайте сами себе си, Бога и неговитъ Св. заповѣди, и чрезъ нихъ — що ще да рече законъ, судъ, вѣра, майка, баща, отечество, должность и проч.

Не стойте, прочее, милии ми рожби! не стойте въ мар-

чевата убаяни и замаяни като нечувствени, но тѣхъ станете и усердно къ просвѣщению премудрости прибѣгнете, просвѣтивше разумнитѣ си очи на около си просвѣщенитѣ народи що чинятъ погледнете, Божественното Писание, церковни и свѣтовни повѣсти и лѣтописи внимателно прочетете и извѣстно разумѣйте и познайте на кой край сте създадени и на кой изпаднали и отъ кои причини се лутате и умутавате въ тартаромрачното невѣжество, въ суевѣрното заблуждение и услѣпление.

Чуйте, прочее, майчинѣ си гласѣ, стреснете се, почерпете чрезъ просвѣщения Духа разума, Духа страха Божия и познайте що е заповѣдь, вѣра, надѣжда и благодать Божия, и разумѣйте че они съ пари се не продаватъ нито купуватъ, но благодатнѣ чрезъ Великаго Ходатая Спасителя мѣра на които вѣрватъ въ него се даровнѣ даватъ во спасение. Они осветляватъ, просвѣщаватъ, вразумляватъ и наставляватъ къмъ полезнитѣ.

Послушайте ме, чада! и подражайте на другитѣ просвѣтени народи! Начнете, прочее, и ви като нѣхъ да се просвѣщавате и образувате и чрезъ просвѣщения разума Бога, сами себе и ближняго си да познавате и изпадналото си горко отечество съ различни полезни науки и искусни художества да украсявате.

Послушайте, послушайте прожалената си и до смерти оскорблена майка! Богодарованното си златоцвѣтуще време вече не губете, но къ просвѣтителното учение прибѣгнете, премудрости свѣтъ разума нагрибете, разумнитѣ си очи отворете и въ божеств. писание внимателно приникнете и отъ тамо какъ да живѣйте се научете, и отъ слѣпоствующаго невѣжества се оттървете, и словѣсни чловѣци, православни християни и общежителству благопотрѣбни, полезни членове станете!

Не дремете, милии ми рожби, не дремете! но отъ слѣпотнаго уніния невѣжества се събудете и чрезъ просвѣщението волхвованія очарователство отъ горката ни България далеко прогонете, и на покривала притворности ухищрения дхаласти, злоби и гордости булото повдигнете и грозноумразното тайноковарное лице на свѣтътъ покажете, и по всекадѣ въ отечеството си въ училищата свѣтъ разума, премудрости

и искусства запалете, и общежителнитъ си младочки просвѣтете, и чловѣчески жителствующе спасително и благопорядочно да слѣдоватъ наставете.

Привникнете, ви говорижъ, привникнете съ внимание въ божественното писание и прочетайте церковни и свѣтовни повѣсти и лѣтописи, които щете да найдете и щете да познаете на добритъ добринитъ а на злитъ — злинитъ, сушо и свѣтовнитъ промѣнения и превращения, свѣтовното непостоянство, и на злинитъ че послѣдува наказанието, а на добринитъ въздаянието, и щете да се научите отъ злинитъ прочее да отбѣгнувате за да ви неспостигне лютото отъ Бога отмщение, а добринитъ щете да възлюбите...

Послушайте горката си майка и християнски начнете да слѣдовате по Божиитъ заповѣди и като словесни благоразумно за спасителното си общенародно добро разсудете и отъ суевѣрното си слѣпотно невѣжество чрезъ благодати просвѣщения свободете и познайте споредъ законътъ вѣрата и споредъ вѣрата законътъ и живѣйте благочестиво и благонаправно.

Преумѣйте, милии ми рожби, що ви говори прожалъната ви горка майка и вече като нечувственни не стойте, но се договедете, усѣтете и посѣбудете, че усердно въ училищата начнете да ходите и всячески залѣгайте и се просвѣтете и като сущи чловѣци словесни станете... Всякогажъ всякакви повѣсти и лѣтописи внимателно прочитайте и издирвайте въ нихъ за вашитъ си предѣди и познайте они какови сж били, а ви какови сте.

Послушайте ме, милии ми рожби, посѣбудете се, къмъ учение тичешкомъ идете, просвѣтете се и чрезъ просвѣщения разума отгървете се отъ тая ядоутровна, тлѣтворна, прилепчива, чумохолерна, смертоносна и вспагубна болестъ, която ви е живи въ тартаромрачното невѣжество заробила, очитъ, устата и ушитъ ви съвсѣмъ затворила, умътъ ви помрачила, че ни Бога, ни законъ, ни вѣра, ни родъ, ни отечество нито чловѣчество познавате, а като нечувственни се измамяте — вмѣсто просвѣщение — помрачение разума, вмѣсто благодать и благословение — гнѣвъ и клятва Божия, вмѣмо благочестие — залудное душегубителное съ пари купуемое суевѣрие!..

Не стойте, прочее, не стойте, милии ми рожби! не стойте като мертвонечувственни въ туй си грекоманское ядоутров-

ное, всесасипное, поразителное и услъпителное невѣжество! но се постреснете, посабудете, мало въ себе си подойдете и къ просвѣщению разума и словесности се поубърнете и се попроевѣтете, и сами себе си познайте, чисто прогледнете чрезъ просвѣщения разума и познавше сами себе си, Бога, видимитъ и невидимитъ направи, законътъ, вѣрата, родъ, отечество и длъжноста си, начнете да живѣете като словесни чловѣци, за да получите отъ вситъ народи честь и похвала, полза и угодность, да бждите и на отечеството, и на владѣтелното Державство, и на милата ваша горка прожалена майка България утѣха, отрада и веселие, за да въздава и та Всеблагому промислу благодарение, моляще да ви просвѣщава, вразумлява, научава, наставлява и управлява въ полезнитъ согубни спасителни добрини да слѣдвате и въ настоящий и вѣчный путь жизни въ вѣчное блаженство радости, мира, спокойства и слави. Аминь.

НАЧАЛОТО НА САМУИЛОВАТА ДЪРЖАВА.

(Продължение). *)

III.

Руско-византийската война и нейнитъ сътнини сж закалиле токо источнитъ български области.

„Войната, която Никифоръ Фока повдигнахъ срѣщу Българетъ въ 967 год., свърши се въ 971 г. при храбрий му наследникъ Иоана Цимисхий съ *пълно* покоряване на България, която биде обърнхата въ областъ на Византийската империя“. Така описва г. Рачки сътнинитъ на тая война,¹⁾ така разбиратъ тие сътнини уобщо и всичкитъ историци.²⁾ „Лишенъ отъ старото си правителство, българскій народъ останжлъ като втрапенъ, не знаялъ за що да се хване, като че му изсѣхнахле рѣцѣтъ: и Цимисхий можелъ безъ голѣмъ

*) Виж. кн. IX—X, стр. 41—71.

1) Rad jugoslav. akad. Кн. XXIV; 89, 90.

2) Доста е да покажемъ токо на по-новитъ: Гфререръ, Byzantinische Geschichten. 1874, II, 541. Паппаригопуло: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. 1871, IV, 216, 217.

трудъ, така да речемъ, да го хване и да го увърже“. Така си обяснява Гилфердингъ¹⁾ подвигътъ на Цимисхия, който покорилъ ужъ всичката българска земя. Всичката българска земя! Но българската земя бѣше тогава много широка: както вече видѣхме по-горѣ, тя се е простирала отъ устьето на Дунава до устьето на Калама, сръщу островъ Корфу²⁾. Спроти думитъ на арабскій писателъ Аль-Масуди, който е живѣлъ въ първата половина на 10-тиѣ вѣкъ и е пътувалъ по византийската империя, та е билъ доста добръ познатъ и съ нейнитъ съсъди, владѣнията на българското царство сѣ имале тогава 20 дни пътъ на ширъ и 30 дни на дължъ³⁾. Истото потвърждава и Вилхелмъ Тирскій, който се присмива на гърцитъ, като показва, че тѣ, заслѣпени отъ високомѣрие, и не видѣтъ, че отъ Балканскій полуостровъ имъ останѣло твърдѣ малко нѣщо, а токо-речи всичко минѣло въ рѣцѣ на българетъ, на които земята имала 30 дни на дължъ и по-вече отъ 10 на ширъ⁴⁾. Като си наумимъ това голѣмо пространство на българската земя, като си наумимъ, че тя всичката бѣше политически свободна прѣди началото на руско-византийската война, то излази чудно, какъ можѣ Цимисхій въ единъ походъ да покори такава широка земя.— Стига да метнемъ единъ общъ погледъ върхъ тоя походъ и върхъ вървежътъ на руско-византийската война уобщо, за да се увѣримъ, че сътнинитъ на тая война не сѣ такива, каквито ни ги описватъ рѣченитъ историци. Руситъ допадатъ откамъ Дунавъ и първо заематъ тамошнитъ Русчушка и Силистренска области. Оттамъ тѣ се спущатъ на югъ, камъ старата българска столица Прѣслава, която такожде прѣвзиматъ, заедно съ околноститъ ѝ. Слѣдъ това тѣ минуватъ прѣзъ Балканътъ и отведнѣжъ нагърщатъ Пловдивската областъ, а слѣдъ покоряванѣто и на неѣжъ простираатъ властта си до византийската граница, която е вървѣла между Пловдивъ и Едрене. Незабавно тѣ прѣкратятъ тая

1) Собрание сочинений. I, 155.

2) Глед. Период. Спис. Кн. IX—X. Стр. 42.

3) Гаркави, Сказанія мусульманскихъ писателей и пр. 126 и 120.

4) Намираме за добро да помѣстимъ нѣколко подробности отъ това любонитно извѣстие на Вилхелма Тирскаго, на което до сега малко сѣ обърщале внимание. — *Bulgarorum gens a Danubio usque ad urbem regiam, et iterum ab eodem flumine ad mare Adriaticum, universas occupaverat regiones: ita ut confusus provinciarum nominibus et terminis, totus iste tractus, qui in longitudine habere dicitur iter dierum triginta, in latitudine vero decem, vel amplius, Bulgaria dicitur: miseris grecis ignorantibus, quod hoc ipsum nomen eorum protestetur ignominiam. — Bongars; „Gesta Dei per Francos“, p. 653.*

граница и се опяхватъ право камъ Константинополь съ намерение да пръвзематъ и него. По пътятъ отъ Пловдивъ до Едрене тѣ не намиратъ никаква прѣчка. Но тука, около Едрене ги прѣрѣща византийската войска, удря се съ тѣхъ и ги накарва да се теглѣтъ назадъ въ заститѣ отъ тѣхъ български области покрай Балкантъ. Нѣкои историци доказватъ, че слѣдъ тая несполука Руситѣ минѣле въ западна България, та покориле и неѣж¹⁾. Такова заключение тѣ изваждатъ изъ едно свидѣтелство на Левъ Диаконъ, на което ние трѣбва да се запремъ, защото най-много на него се основаватъ оние, що доказватъ, че руско-византийската война е закачила всяката българска земя. Левъ Диаконъ разказва, че и слѣдъ несполуката си при Едрене руситѣ не прѣставале да плѣчкосватъ византийскитѣ владѣния: спроти неговитѣ думи, тѣ въ това време особно злѣ разорявале и опустошавале „*областта на Македонцитѣ*“²⁾. А думитѣ — Македония и Македонци, историцитѣ, за които ни е рѣчта, разумѣватъ така, както на сегашно време се употребяватъ тие думи, та по това и заключаватъ, че руситѣ биле дохождали и въ западна България. Но въ срѣднитѣ вѣкове подъ думата *Македония* сѣ разбираше друго нѣщо. — друго нѣщо разбира подъ тая дума и Левъ Диаконъ. Единъ византийски географъ, Ермагоръ, който е писалъ около крайтъ на 7-мий вѣкъ, нарича Родосто (Текирьдагъ) и Филиппополь (Пловдивъ) македонски градове. Георги монахъ, който е живѣлъ въ 10-тиѣ вѣкъ, казва, че Едрене се намира въ Македония. Константинъ Багренородни подъ име Македония³⁾ разбира византийскитѣ владѣния въ сегашна Тракия, а пакъ ония византийски владѣния, що сѣ се намирале въ сегашна Македония, той дѣли на двѣ области, отъ които една нарича Солунска, а друга Стримонска⁴⁾. Никита Хониатъ разказва, че императоръ Алексій Комненъ наричалъ зегъ си Бриения македонецъ, защото билъ родомъ отъ Едрене (Орестияда), — „най-хубавий градъ на Македония“⁵⁾ Иоанъ Кинамъ казва,

1) Чертков. 57; Гилфердингъ I, 149; Паппаригопуло IV, 201.

2) ... τὰ μέγιστα Ῥωμαίους ἐξόνοντο, αἰφνιδίους ἐπεξέλσεις ποιοῦμενοι, καὶ τὴν τῶν Μακεδόνων ληΐζομενοι καὶ δροῦνδες ἀραιῶς. Ed. Bonn. p. 126. Сравни и p. 111.

3) Tafel. Constantinus Porfirogenitus. Tubing. 1846, p. XV, XVII. Сравни и „Погледъ върхъ прихожданъето на Българскій народъ“, 48.

4) Rambaud, L'empire grec au dixième siècle, p. 190, 191, 224.

5) Никита Хониатъ, руски прѣводъ, I, 7.

че Вероя (Желъзникъ) се намира въ Македония¹⁾. Тия свѣдѣтельства съ неоспорима сила доказватъ, че у византийскитѣ писатели подъ име Македония се разбиратъ византийскитѣ владѣния въ Тракия, и че главниятъ градъ на тая византийска Македония е билъ Едрене²⁾. Така е разбиралъ името Македония и Левъ Диаконъ: като споменува за раззоренията, които руситѣ правили въ Македония, тоя лѣтописецъ разказва тукъ, че Цимисхий взелъ енергически мѣрки противъ тия раззорения: заповѣдалъ да се прати храна и оръжие въ Едрене, на тамошната византийска войска³⁾. Та и оттука се види, че рускитѣ раззорения, за които ни е речта, сѣ били въ сегашна Тракия, около Едренската областъ, а не въ сегашна Македония, или западна България.

Итака, да се върнемъ пакъ къмъ общиѣ си погледъ. Руситѣ, подиръ несполуката, що сръшнѣхъ около Едрене, оттеглихъ се назадъ, види се, въ Пловдивската областъ. Нападательното имъ движение, което се захванѣ отъ Дунавъ, именно отъ Русчукъ и Силистра, и вървѣ право на югъ, токо речи по една права линия, свърши се при Едрене. Сега се захваща нападателното движение на Цимисхия и върви и то по сѣщия пѣтъ, само отъ югъ на сѣверъ. Цимисхий се вдига отъ Едрене и отива право камъ Балканътъ (а не трѣси руситѣ въ западна България), минува прѣзъ него и достига въ Прѣслава, отдѣто бърза къмъ Силистра. Тука той свършва войната си съ руситѣ, утвърдява властта си въ отнетитѣ отъ тѣхъ български области и незабавно се върща въ столицата си по сѣщия пѣтъ. Отъ това става ясно, че руско-византийската война е закачила токо Силистренската, Русчукската, Прѣславската, Пловдивската, Едренската и съседнитѣ тѣмъ области: токо тие области покоревахъ руситѣ, токо тѣхъ сега и Цимисхий прѣвзе и тури подъ византийска властъ. Таче и испослѣ ние гледаме, че той токо тѣхъ се грижи да укрѣпи и удържи подъ властта си. Левъ Диаконъ разказва, че Цимисхий оставилъ въ Силистра добра стража (*φυλακὴν ἀξιόμαχον*),⁴⁾ а отъ Кедрини

1) Иоанъ Кинамъ, руски пр. 6, 7. — Венецианскій Дождъ Андрей Дондоло въ своята хроника нарича Македония и крайдунавска България. *Murotori, Rerum Ital. script.* XII, 183.

2) *Rambaud*, p. 224. Единъ италианецъ, Киаромани, който е пхтувалъ въ 1659 год. по Турция, нарича Филиппополъ *metropoli della Macedonia*. Глед. Макушева: Историч. нам. южныхъ Славянъ.

3) *Leo Dias. Ed. Bonn.* 126, 127. Сравни 111, 103, 104. Глед. Гфререра: *Byz. Geschichte*, II, 632.

4) *Ed. Bonn.* p. 158.

се научаваме, че той оставилъ такава стража и въ други нѣкои крайдунавски градове и кули¹⁾. Скоро слѣдъ върщанъето си въ Константинополь той прѣселилъ изъ Армения въ Пловдивската областъ много павликене, които биле прочути по храбростта си. Цимисхий обрекълъ на тие еретици да не имъ кѣтне вѣрата, но за това тѣ се обвързале да вардѣтъ Пловдивската областъ и околнитѣ гори отъ неприятеле на империята²⁾.

Тие области, които бидохъ закачени отъ руско-византийската война, които Цимисхий покори и, както видѣхме, погрижи се да укрѣпи, тѣ сѣ токо една частъ отъ българската земя, — това сѣ оние области, що останѣхъ върни на царь Петра, когато другитѣ се отметнѣхъ отъ него и съставиха особно политическо тѣло подъ управлението на Шипмана и на неговѣтъ родъ. Съ други думи да речемъ, токо източното българско царство, въ което царуваше старата българска династия, биде покорено испърво отъ руситѣ, а послѣ отъ византийцитѣ, а западното въ това време е останѣло непокореното, както отъ руский плѣнъ, така и отъ Цимисхиевий походъ: тамъ българетѣ упазихъ тогава политическата си независимостъ.

При това обяснение на руско-византийската война не е вече чуденъ успѣхътъ на Цимисхия: както руситѣ, така и той е ималъ работа токо съ една частъ отъ българската земя, токо съ източната нейна половина. Но тая истина досега е останѣла непозната на историцитѣ; тѣ не сѣ забѣлѣжвале политическото раздѣланье на Симеоновата държава, раздѣланье, което е станѣло при Симеоновий наследникъ Петра, нѣколко годинъ прѣди началото на руско-византийската война, и върватъ, че и во време на тая война България е съставяла едно цѣло политическо тѣло: това е причината, дѣто досега така криво, неясно и сметено сѣ излагале историята на руско-византийската война. Че тая война не е качила западнитѣ български области, това може да се подтвърди съ още нѣколко доказателства.

Въ прѣдната глава ние споменѣхме, че Цимисхий като

1) У Стриттера. II, 621.

2) За тие прѣселени отъ Цимисхия Павликене споменуваъ Зонара и Анна Комнина. Сравни Гилфердингъ, Собрание сочинений, I, 227.

унищожилъ политическата независимостъ на заетите отъ него български области, поискалъ да имъ унищожи и църковната независимостъ. Затова той низложилъ тогавашний български патриархъ, на когото съдалището се намирало въ Силистра ¹⁾. Но въ сжщото време ние гледаме, че се явява български патриархъ въ София, който следъ малко време се прѣселва оттамъ въ Водена, Мъгленъ, Прѣспа, дѣто е съдѣлъ около 980-та год., и най-послѣ въ Охрида. За тоя странствуващи по западна България патриаршески прѣстолъ ние се научаваме отъ една грамота на императоръ Василий Болгароктонъ ²⁾. Въ тая грамота и право се казва, че въ София патриаршеский прѣстолъ билъ прѣнесенъ изъ Силистра. Та отъ това се види, че силистренский патриархъ, когото Цимисхий насилно низложи, побѣгналъ е въ западна България и тамъ си е въздигналъ ново съдалище, което испърво е било поставено въ София. Може би пакъ и друго-яче да е станѣла тая работа, ако би силистренский патриархъ да не е можѣлъ да избѣгне изъ рѣцѣтъ на Цимисхия. Въ такъвъ случай трѣбва да се прѣдположи, че българските митрополите, като сж се научили за насилственното унищожение на българската патриаршия въ Силистра, па не сж щѣле да се подчинятъ на константинополский патриархъ, *съборни* си сж поставили новъ патриархъ, като наследникъ на незаконно-низложенный отъ Цимисхия. Но така или инакъ се е прѣнесълъ въ онова време българский патриаршески прѣстолъ изъ источна България въ западна, — то не е дотолкова важно за цѣльта на нашето издирване; важно е само, че можѣ да стане това прѣнасанье. А то е могло да стане само и само по това, че Цимисхиевитъ заповѣди и распореждания не сж имале никаква сила въ западна България, която, следователно, не е попадала подъ властта му.

Друго едно доказателство, което показва, че западна Бъл-

1) Това го знаемъ отъ едно гръчко свидѣтелство, което, като споменува за тогавашний български патриархъ Даміанъ (*Δαμιανός ἐν Δοροστόλῳ*), притуря, че той испослѣ *καθηρέθη παρὰ Ἰωάννου τοῦ Τζιμισχίου*. Глед. „Историч. прѣгледъ на Българската църква“, стр. 30, 34.

2) Ето що се говори въ тая грамота: *Ἐπὶ Πέτροῦ βασιλεύσαντος ἐν Βουλγαρίᾳ αὐτῇ μὲν τῷ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ἀξίωματι ἐλαμπρύνετο, μετὰ δὲ τοῦτο ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μεταβαίνοντων τῶν ἀρχιεπισκόπων, τοῦ μὲν εἰς Τριδιτσαν, τοῦ ἐν τοῖς Βοδηνοῖς καὶ ἐν τοῖς Μογλαῖνοις, εἰδούτω ἐν τῇ Ἀγρίῳ τὸν νῦν εὑρομέν, ἀρχιεπίσκοπον*. Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей: Болгарской и прч. Москва 1871 год. стр. 260. — Срав. и Периодич. Спис. кн. VII—VIII, стр. 21.

гария е увардила тогава политическата си независимост, ние намираме у някои тогавашни нѣмски летописци. Въ 973 год. прѣзъ месецъ Мартъ, германскій императоръ Оттонъ I дошълъ въ Кведлинбургъ, дѣто празнувалъ Велидень и се маялъ нѣколко време. Тука доходили при него посланници отъ различни народи, доходили такожде и български посланници (*legati Bulgarorum*) ¹⁾. Отдѣ пъхъ да додѣтъ тѣзи български посланници, въ 973 год., ако Цимисхий да бѣше покорилъ въ 971 год. всичката българска земя? Това извѣстие само тогава може да се обясни, когато допуснемъ, че, освѣнъ покоренитѣ отъ Цимисхия български области, имало е и други, които сѣ останѣле независими: тѣ сѣ съставляле особено политическо тѣло, което въ 973 година е прапало посланници при императоръ Оттона.

Слѣдъ това ние щемъ да се опитаме да опредѣлимъ по-отблизко, какви именно области загърщаше по онова време западното българско царство и какви му бѣхъ границитѣ. Отъ само себе се разбира, че това опредѣление ще ни помогне да си обяснимъ границитѣ и на оная българска земя която подпаднахъ подъ властта на Цимисхия. Колкото за откамъ южна и западна стърна западното българско царство се е простирало до тамъ, додѣто се простираше българската земя при Симеона и при Петра. Както щемъ да видимъ въ слѣдующата глава, западното българско царство захванъ въ 976 год. война съ Византия и ѣ захванъ откамъ южната си граница. Войската му прѣминъ тогава тая граница и нападнахъ на ближнитѣ византийски крѣпости; а такива крѣпости, както показва историята на тая война, сѣ биле тогава Сересъ и Лариса въ Тесалия. Сѣщитѣ крѣпости се намирахъ покрай границата още и въ началото на Петровото царуванѣ, още прѣди раздѣляньето на неговото царство: покрай тѣхъ е минувала южната граница на старото, още не раздѣлено българско царство, която ние опредѣлихме въ 1-та глава на това наше издирванѣ ²⁾. Оттука се види, че западното българско царство откамъ южна стърна е зауземало всичкитѣ области, които още въ времето на Симеона бихъ вече български области, и че Цимисхий отъ тѣхъ не е прѣвзималъ нищо. Ако откамъ

1) Глед. *Annales hildesheimenses*. Pertz, *Monumenta German. script.* III, 62, 65.

2) Глед. Период. Спис. Кн. IX—X, стр. 42.

тая стърна западното българско царство е могло да уварди прѣжнѣщата българска граница, то отъ само себе се разбира, че то не е загубило нищо и откамъ западна стърна, дѣто границата му е вървѣла по брѣгътъ на Адриатическо море, отъ устьето на Калама до устьето на Дринъ. Колкото за источната му граница, то тя може да се опрѣдѣли по тия свидѣтелства и съображения. — Рекохме пѣд-горѣ, че въ 971 год., когато Цимисхий прѣвзѣ Силистра, българскій патриархъ побѣгна оттамъ и си прѣнесе столицата въ София, дѣто тя се е намирала нѣколко време. Това нѣщо ясно ни показва, че София не се е намирала въ покореното отъ Цимисхия источно българско царство, но че тя е била въ прѣдѣлитъ на западното. Това се потвърждава още и отъ слѣдующето. Въ 981 год., както щемъ да видимъ пѣд-долѣ, Василий Болгароктонъ захванѣ война съ Самуила, който тогава вече сѣдѣше на бащиний си прѣстолъ въ западна България. Василий поведе войската си прѣзъ Едрене и Пловдивъ, отдѣто се вдигнѣ, та отиде да обсажда София, обсажда ѣхъ около 20 деня но не можѣ нищо да ѣ направи и биде принѣденъ да се тегли назадъ въ Пловдивъ. Това извѣстие, освѣнъ дѣто потвърждава, че София се е намирала въ прѣдѣлитъ на западното българско царство, показва ии още, че тоя неговъ градъ се е намиралъ близо до источната му граница. Види се, слѣдователно, че тая граница, която е вървѣла по върховетъ на Доспатъ, минувала е по-нататѣкъ право камъ Етрополскій Балканъ, като е загърщала ихтиманско и софийско поле. Пѣд-мѣчно е за опрѣдѣляванѣ, кѣдѣ е отивала тая граница оттука, сирѣчь отъ Етрополскій Балканъ на сѣверъ. Ние не се съмнѣваме, че старитъ български крайдунавски градове, Бѣлградъ и Видинъ, не сѣ били покорени отъ Цимисхия. Това бѣха много яки и важни по положението си градове. За Бѣлградъ се знае, че още во времето на Михаилъ-Борисъ е билъ *πόλις τῶν περὶ Ἰστρον ἐπισκοπότην*. *Vita S. Climent c. 21*. А че и Видинъ е билъ тогава единъ отъ най-якитъ и най-важни български градове, въ това не може да има никакво съмнѣние. Въ 1002 г. Византийцитъ цѣли осемъ месеци трѣбваше да обсаждатъ тоя градъ. Глед. у Стритт. II, 630, та ако византийцитъ да бѣхъ тогава покорили и тѣхъ, то безъ друго ние щѣхме да намѣримъ у летописцитъ каква-годѣ споменъ за такива широки и

важни завоевания. Нека си припомнимъ, че колкото сухи и да сж тие лѣтописци, тѣ не пропусчатъ да споменуватъ за по-важнитѣ Цимисхиеви завоевания; споменуватъ ни за Диния, Плискова и други нѣкои малки градовци между Прѣслава и Силистра¹⁾, а за Бѣлградъ, Видинъ, София, сжщо и за други нѣкои важни градове ние не намираме у тѣхъ никаква споменъ. Тия съображения ни даватъ пълно право да мислимъ, че и Бѣлградъ, а такожде и Видинската областъ сж се намирале въ западното бѣлгарско царство, което Цимисхий остави непокохнато. Като си наумимъ всичко това, ние мислимъ, че нѣма много да се излѣжемъ, ако кажемъ, че источната граница на това западно бѣлгарско царство е отивала отъ Етрополскій Балканъ право нагоръ, покрай рѣката Искъръ чакъ до Дунава.

И така, линия, теглена отъ устьето на Искъръ до Етрополскій Балканъ, а оттамъ по Сръдна гора, сирѣчь по върховетъ, що отдѣлатъ Пазарджиско поле отъ Ихтиманско, и по върхътъ на Родопската планина, до кждъ Ахж-Челеби, — това е источната граница на западното бѣлгарско царство: всичкитѣ области, що се намирахж на западъ отъ тая линия, не припознавахж вече властта на царъ Петра, когато Византия повдигна сръщу него руситѣ, а съставяхж особено царство, което не биде закачено отъ руско-византийската война и което удържж независимостта си.

Противъ изложеното наше разяснение на сѣтнинитѣ отъ руско-византийската война въ Бѣлгария може да бжде противупоставено²⁾ токо едно историческо извѣстие, което ние трѣбва да разгледаме по-подробно. — Това извѣстие се намира въ познатата история на Дуклянскій пресвитеръ³⁾, която е писана не по-рано отъ половината на 12-тии вѣкъ⁴⁾ и наречена *история на Словѣнското кралство* (regnum Slavorum). „Умрълъ, разказва се въ тая история, бѣлгарскій царъ Петъръ, който е сѣдѣлъ въ градъ Велика Прѣслава, а гърчкскій царъ съ всичкитѣ си сили влѣзълъ въ Бѣлгария, та си ѣж покорилъ.

1) Глед. Период. Сп. Кн. IX—X, стр. 67.

2) Гилферд. I, 177; Рачин, Rad XXIV, 84.—

3) Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum, напечатано първъ пътъ въ книгата на Лучича: De regno Dalmatiae et Croatiae, 1660 год. и втори пътъ у Schvandtneri, scriptores rerum Hungaricarum 1746—48, t. III, p. II. Има и сръбскск прѣводъ, напечатанъ въ Сербскій Лѣтописъ, кн. 88, у Будиму 1853 год.

4) Рачин, Ocjena starijih izvora. Въ Knjizevnik 1864, 203—4.

Слѣдъ това той се завърнѣлъ въ столицата си, като оставилъ въ България войска, на която началниците отишле та прѣвзеле всичката Рашска (Новопазарска) областъ. Рашскій жупанъ побѣгнѣлъ тогава съ синоветъ си и дъщеря си и дошѣлъ въ Травуния при тамошнѣй кралъ Прелимиръ, който го приелъ добръ и оженилъ се за дъщеря му Прѣхвала. Послѣ, когато гърчкѣй царъ умрѣлъ, Прелимиръ съ тестѣтъ си прати́ле въ Раса, та казале на приятелѣтъ си да трепѣтъ гърците и всичкитѣ гърци биле истрепани въ единъ день. Тогава Прелимиръ дошѣлъ въ Раса, наредилъ ѣхъ, поставилъ тестѣтъ си да ѣ бѣде пакъ главенъ жупанъ, но да припознава неговата (Прелимирова)вѣрховна властъ.“¹⁾

Подъ името *Раса*, *Рашска областъ*, разбира се тогавашното сѣрбско жупанство, което е заемало сегашната Новопазарска областъ. Та ако бѣде истина, че Цимисхиевата войска изъ България е доходила въ Раса и ѣхъ покорила, то трѣбва да се допусне, че византийцитѣ тогава сѣхъ прѣвзеле и западна България, или поне тие нейни области, прѣзъ които е трѣбвало да минѣтъ за да достигнѣтъ до Нови-пазаръ. Има историци, които приематъ горѣизложеннѣй разсказъ на Дуклянскѣй пресвитеръ за истиненъ; но това сѣхъ такива историци, които внасятъ въ историитѣ си всичко, що имъ доде до рѣцѣ, безъ да го излагатъ пѣ-първо на потрѣбната историческа критика. Пѣ-здравомисленни историци, макаръ и да привождатъ такожде тоя разсказъ (Гилфердингъ, Рачки), но го привождатъ съ голѣмо или малко прѣдпазване, — а пакъ ние сме на мисълъ, че той нѣма никаква историческа цѣна. Подробеноститѣ, що се излагатъ въ него, не само не се потвѣрждаватъ отъ никоя друга стѣрна, но още и противурѣчатъ на всичкитѣ извѣстия, които имаме отъ онова време за тогавашното положение на тие страни. Тука не е имало Словѣнско кралство, въ което да е кралувалъ Травунскѣй владѣтель Прелимиръ, подъ властта на когото, спроти думитѣ на Дуклянскѣй пресвитеръ, тогава, около 970 година, се била намирала не само Травуния, но още и Дуклянската земя (Зета), Захлумия и още нѣкои съседни области. Ние наздраво знаемъ, че около 950 год., когато Константинъ Багренородни е писалъ своето съчинение за управлението на византийската империя, Травуния,

1) Гилферд. I, 171, 172.

Дуклея, Захлумия и собствена Сърбия сж съставляле особни княжества, независими едно отъ друго (освѣнъ Травуния, която види се да се е намирала нѣколко време подъ върховна власть на сърбскій жупанъ); тѣ тогава не само не сж биле неприятеле на Византия, но още сж се и намирале подъ нейна върховна власть: византийското покровителство имъ е било потрѣбно и полезно, защото чрезъ него тѣ сж се надале да увардѣтъ независимостта си отъ силнитъ съседни тѣмъ словѣнски държави — българската и хърватската. Въ такова положение сж се намирале около половината на 10-тиѣ вѣкъ реченитъ земи, които Дуклянскій пресвитеръ ни представя като едно силно кралство, таче още и неприятелски ужъ расположено камъ Византия. Тие земи сжщо тѣѣ распокѣсани и слаби ние намираме и около крайтъ на това столѣтие, около 990 год., когато българскій царъ Самуилъ нападнѣ на тѣхъ и въ единъ походъ завлада едно по едно всичкитъ¹⁾. Оттука вече може да сжди човѣкъ, до колко е за върване разказътъ на Дуклянскій пресвитеръ. Но за да видѣтъ читателитъ по-добрѣ, до колко е неразбранъ тоя историкъ, ние щемъ кажемъ още нѣколко думи за него. Спроти неговтъ разказъ, отъ Прелимира, който ужъ царувалъ въ тие страни около 976 год. и до 990-та, когато тѣ бѣхъ покорени отъ Самуила, сирѣчь въ 15-20 годинъ време, тука царувале единъ по други петъ краля, които се раждаде единъ отъ други²⁾. Излази, че въ онова време човѣкъ въ 3-4 годинъ можѣлъ е отъ дѣте да стане мжжъ, да се ожени, да роди дѣца, да ги отгледа и да имъ прѣдаде наслѣдството си, а самъ да умре или да си почива на стари години. Съ такива безумни и безсмисленни чудеса е прѣпълнена историята на Дуклянскій пресвитеръ, горѣрѣченний разказъ на когото противурѣчи малко нѣщо³⁾ на мнѣнието, що искаме да потвърдимъ въ настоящий си трудъ. Не е вече нужно, мислимъ да се запираме повече на тоя разказъ и да доказваме неговата безоснователность. Щемъ да се опитае обаче да разяснимъ, какъ е можѣлъ да се яви

1) Глед. Гилфердингъ, I, 213-221; Рачки, Rad XXIV, 115-116.

2) Глед. родословието имъ въ историята на Дуклянскій пресвитеръ глав. XXIV, XXV.

3) Казваме малко нѣщо, защото ако наистина Раса е била покорена отъ гърчката войска, то може да се мисли, че Цимисхий билъ покорилъ токо една частъ отъ западна България, прѣзъ която войската му е трѣбвало да мине, за да достигне до Раса, но не и всичка западна България.

тоя разказъ за Прелимира и за покоряването на Раса отъ гърцитъ.

Първо и първо трѣбва да кажемъ, че Дуклянецътъ, макаръ и да описва историята на своето отечество — Дукля (Зета) и на съседнитъ ѝ словѣнски земи въ Далмация, които той си прѣдставя като едно силно Словѣнско кралство (*regnum Slavorum*), но той вноси въ тая история и такива лица и събития, които принадлежатъ на други словѣнски племена. Така наприм., прочутии моравски князь Светопълкъ, спроти Дуклянецътъ, кралувалъ въ Далмация. Между далматийскитъ словѣне дѣйствувалъ ужъ и Светопълковий съвременникъ и учителъ — св. Кирилъ (Константинъ философъ) ¹⁾. Това нѣщо ни дава право да мислимъ, че ако Прелимиръ е историческо, а не измислено лице, то той такожде трѣбва да е вземени отъ българетъ, и ето по коя причина. Дуклянецътъ разказва, чо Прелимиръ воювалъ съ гърцитъ; а знае се, че отъ южнитъ словѣне въ онова време токо българетъ сж имале такава война. Това наше прѣдположение намира поддръжка и отъ друга стърна. Въ единъ ръкописенъ български синодикъ, въ който се споменуватъ наредъ българскитъ царѣ, слѣдъ царъ Петра и прѣдъ неговий синъ Бориса, срѣща се име Плѣнмиръ ²⁾. Не може да се каже, че това име е прѣкоръ или прозвище на Петра; а пакъ отъ друга стърна се знае, че той не е ималъ нито братъ, нито синъ, който да е носилъ такава име, или да е царувалъ подиръ него въ България. По вичко се види, че това име е на нѣкой български юнакъ, който се е прославилъ въ тогавашнитъ войни между българетъ и византийцитъ, та поради това за него сж биле съставени народни пѣсни, и въ тие пѣсни слѣдъ време народътъ е привдигналъ тоя юнакъ до царъ. Оттука, сирѣчь изъ народнитъ пѣсни, името на тоя юнакъ, види се, е прѣнесено въ поменикътъ на българскитъ царѣ, дѣто сж го и смѣстиле между съвременниците му Петра и Бориса. Нека си припомнимъ сега, че тогава е имало твърдѣ тѣсни сношения между

1) Гледай глав. IX, X.

2) Борисъ прѣкомъ ѿрѣ българскому наредениому въ ѣтъмъ брѣшеніи Михаилъ Симеонъ синъ его и Петръ ѿрѣ ѣтому кнѣзю его, Плѣнмиру, Борисъ, Романъ, Самонъ, Радомиръ, Гавринъ, Владиміръ, древниимъ българскиимъ брѣм и вѣнула паметъ. — Намира се въ единъ ръкописенъ сборникъ (XVI в.), който прѣди три години ми подари въ Панагюрище г. Цвѣтко Х. Томевъ.

българетъ и далматийскитъ словѣне, които, както е познато, бидохъ присъединени къмъ българското царство во времето на царъ Самуила; нека си наумимъ тие тѣсни сношения, и ние лесно можемъ да си обяснимъ, какъ е могло името на тоя юнакъ да достигне до Далмация и да влѣзе въ историята на Дуклянскій пресвитеръ, който, види се, пѣд-голѣмата частъ отъ многобройнитъ си краљеве е взелъ отъ народнитъ пѣсни. Отъ само себе се разбира, че той, като е смѣствалъ тоя юнакъ въ измисленната отъ него генеалогия на рѣченнитъ краљеве, нѣщо отъ неговитъ работи е изхвърлилъ, а нѣщо е притурилъ отъ себе си. Тѣй е станѣло това, дѣто българскій юнакъ Плѣнимиръ въ рѣченната история е направенъ на Словѣнски краљ, а отъ юнашкитъ му подвизи противъ гърцитъ Дуклянецътъ е съставилъ цѣла война, която ужъ имало неговото Словѣнско кралство съ византийцитъ. Съ една рѣчь да кажемъ, и съ Плѣнимира е станѣло сѣмщото, което гледаме да е станѣло и съ моравскій князь Святопѣлка, отъ когото Дуклянецътъ е оставилъ токо отношенията му камъ Кирилъ и Методий, за дѣятелността на които той такожде е намѣрилъ мѣсто въ историята на своето Словѣнско кралство.

Противъ горѣизложеното прѣдположение намъ могатъ да противупоставѣтъ разликата, която се забелѣзва между имената Плѣнимиръ и Прелимиръ, обаче такова возражение ние не намираме за силно. Г-нъ Рачки твърдѣ основателно забелѣзва, че въ печатнитъ издания на Дуклянскій лѣтописъ собственнитъ имена сѣ твърдѣ покварени,¹⁾ та не е чудно, че и името Плѣнимиръ е такожде искривено. Гилфердингъ е билъ напълно увѣренъ въ това нѣщо, и намѣрилъ е за добро да оправи тая погрѣшка. Въ историята си намѣсто Прелимиръ той пише Предимиръ²⁾. Обаче ние не можемъ да приемемъ неговото исправяне и мислимъ, че най-правилното исправяне на това име е Плѣнимиръ, даже и тогава, ако би дуклянскій Прелимиръ и да не е тождественъ съ наший Плѣнимиръ.

1) Književnik, 1864 г. стр. 200.

2) Собрание сочиненій, I, 172-173.

IV.

Българо-византийската война отъ 976 год. до 981. Какъ трѣбва да се гледа на тая война? Нѣколко бѣлѣжки за състоянието на западното българско царство до воцаряването на Самуила.

Сега вече ние можемъ и пѣ-отблизко да разяснимъ историята на западното българско царство, което, както доказахме, не биде закачено нито отъ руситѣ, нито пакъ отъ византийцитѣ. Въ това разяснение читателетѣ ни щѣтъ да наидѣтъ нови доказателства, които още пѣвече щѣтъ да ги увѣрѣтъ въ нашата мисль.

Нѣкои византийски историци разказватъ, че щомъ Цимисхий умрѣлъ въ 976 год., българетѣ вдигнале глава и захванѣле да нападнатъ на византийцитѣ¹⁾. Това станѣло въ 976 година, а въ 980-та, сирѣчь слѣдъ 4 години, ние гледаме, че голѣма българска война държи вече въ властта си и такива области, които до тогава никога не сѣхъ се намирале подъ българска власть, — Епиръ, Тесалия, Еллада, и оттамъ трѣси случай да се спусне въ Морей. На чело у тая войска тогава (въ 980 г.) се намиралъ Самуилъ. „Той, казва лѣтописецъ Кедринъ, съ своитѣ нападения раззори всичката западна земя (всичкитѣ византийски владѣния на Балканскій полуостровъ), не само Тракия, Македония и околноститѣ на Солунъ, но такожде Тесалия, Гърция и Пелопонисъ.“²⁾ За върлуванията на Самуила по Еллада въ 980 г. ние имаме и друго едно любопитно свидѣтелство, което се намира въ житието на св. Никона, който по това време се намиралъ въ Спарта. Отъ това житие ние се научаваме, че Пелопонискиятъ стратигъ (византийскій воевода) билъ тогава Василий Апокавкъ. Той, като чулъ, че българетѣ приближаватъ до Коринтскій провлакъ, отишълъ да имъ прѣпрѣчи пѣтъ. Но едно отъ страхъ, друго пакъ отъ болѣсть, що го хванѣла, той се смаялъ и не знаелъ какво да чини. Поради това повикалъ изъ Спарта св. Никона да доде и да го утѣши. Св. Никонъ незабавно дошълъ въ Коринтъ и не само излѣкувалъ Апокавка отъ бо-

1) Кедринъ, Боннско изд. II, 434.

2) Ibidem 434; у Стриттера II, 622.

лѣстта му, но го още и освободилъ отъ страхътъ и ужасътъ, като му донелъ радостна вѣстъ, че българетъ взеле други пѣтъ, оттеглиле се на сѣверъ¹⁾. Това е станжло въ началото на 981 година.

Тука трѣбва да наумимъ на читателитъ си, че прѣди да иде така далечъ на югъ, чакъ до Коринтъ, българската войска е трѣбвало да вземе пѣ-първо много византийски крѣпости. И наистина, лѣтописецътъ говори, че тѣ взеле и си подсебиле много крѣпости, между които пѣ-главната била Ларисса, главний градъ на Тессалия²⁾. Оттамъ Самуилъ взелъ мощитъ на св. Ахила и ги прѣнесълъ въ Прѣспа, дѣто му била столицата. — Въ друго едно мѣсто тѣ споменуватъ още една яка крѣпость, която българетъ се опитвале да прѣвзематъ, именно Сересъ. Лариса и Сересъ, — това бѣха двѣ яки византийски твърдини, които още при Симеона и при Петра се намирахъ близо до българската граница и вадѣха византийскитъ владѣния отъ българетъ. Между тие двѣ крѣпости сѣхъ се намилале още нѣколко такива яки крѣпости покрай границата, именно Веррея, Сервия и други. Твърдѣ здраво разсуждава почтенний новогърчки историкъ Паппаригопуло, че Самуилъ въ началото на 981 год. побързалъ да остави Целопонисъ, защото се научилъ, че императоръ Василий се готви да нападне съ голѣма войска на държавата му откамъ сѣверозападна Тракия³⁾. И наистина, ние видимъ, че Василий вдига голѣма войска прѣзъ Филибе, минува съ неѣхъ Късъ-дербентскитъ и Капулу-дербентскитъ тѣснини въ ихтиманско поле и достига до София, която незабавно и обсажда. Но тая българска крѣпость била до толкова твърда, дѣто византийцитъ не могле да ѣ направѣтъ нищо, макаръ и да ѣхъ обсаждавахъ съ всичкитъ си обсадни орждия пѣ-вече отъ дваесетъ деня. Василий паднѣлъ въ отчаяние и гледалъ само, какъ да се върне здравъ и читавъ назадъ прѣзъ опаснитъ тѣснини. Но при Капуджидербентъ българската войска нападнѣла на византийцитъ, избила мнозина и плѣнила всичкий императорски шатѣръ. Всичкитъ конници биле избити, спасле се само пѣшацитъ, които съ голѣма мѣжа и трудъ достигнѣле до Филибе. Въ това

1) Migne, Patrologiae cursus compl. CXIII; Гилферд. I, 204.

2) Кедринъ, II, 436.

3) Паппаригопуло, IV, 234.

време и Самуилъ се намиралъ около София и командовалъ войската си¹⁾).

Ето какви работи се вършатъ въ западна България въ 980-та и 981 год., сирѣчь 4-5 годинъ слѣдъ смъртта на Цимисхия. Тие работи искатъ разяснение, на което ние щемъ да се запремъ.

Историцитъ, които върватъ, че Цимисхий покорилъ всичката българска земя, доказватъ, че въ 976 год., слѣдъ смъртта на Цимисхия, покоренитъ българи вдигнале глава и взеле да се освобождаватъ. Съ други думи, тие гледатъ на тая война, като на единъ бунтъ отъ стърна на българетъ, бунтъ, който тѣ направиле да се освободжтъ отъ игото, що имъ наложилъ Цимисхий. Спроти това доказване излази, че въ 3-4 години българетъ не само освободиле всичката западна българска земя, но могле още въ това кратко време и да ѝж укрѣпжтъ съ такива крѣпости, каквато гледаме въ 981 год. София, успѣле да възстановжтъ политически и граждански си редъ, да нареджтъ добра войска, успѣле чакъ да прѣминжтъ старата южна граница на българското царство, прѣвзели пограничните византийски крѣпости, такива яки твърдини, каквито биле Веррея, Ларисса, распространили границата си далече на югъ, чакъ до Еллада, дохождали даже и до Пелопонисъ. Всичкото това тѣ могли да извършжтъ въ 3-4 години. Не иска и доказване, че извършването на толкова много тежки дѣла въ 3-4 години отъ едни бунтовници е нѣщо такова, което нѣма примѣръ въ историята, нѣщо, което прилича на чудеса, на басни. Оние историци, които гледатъ на тая война, като на бунтъ, и сами забѣлжватъ, че работата имъ не е читава та се и стараѣжтъ да си ѝж обяснжтъ съ различни прѣположения. Рачки показва на гражданската война, що избухнж въ византийската империя послѣ смъртта на Цимисхия и около петъ водинъ бушева въ Азия, отъ 976 год. до 980-та, па говори: „въ тие петъ годинъ не само византийското правителство, но и общественото мнѣние, до толкова е било записано съ работитъ, що ставахъ въ Азия, дѣто нито първото не е могло да вземе дѣятелни мѣрки за да угуши българското възстание, нито пакъ второто е върно

1) Подробно описание на тоя походъ глед. у Гилфердинга I, 207 и у Рачки, Rad, 210-212.

забълъжило неговото развитие.“¹⁾—„Само съ тоя начинъ, сирѣчь, ако вземемъ во внимание това, дѣто империята е била прѣхвърлила всичката си войска въ Азия, ние можемъ да си обяснимъ голѣмий успѣхъ на българското възстание.“ Но ние вече видѣхме, че по това време е имало гарнизоне въ Коринтъ, Ларисса, Сересъ, а като ги е имало въ тие стари византийски крѣпости, то още по-вече трѣбва да ги е имало по българските области, които сж биле покорени отъ византийцитѣ. Това го е изисквалъ и здравий разумъ и политиката на Византия. И наистина, ние видимъ, че въ Силистра, за която се знае, че навѣрно биде покорена отъ Цимисхия, е имало толкова силенъ гарнизонъ, дѣто Самуилъ не е можѣлъ да прѣвземе тоя градъ²⁾. Такожде той не е можѣлъ да прѣвземе, види се, и Варна, Месемврия, Анхиялъ, тие важни крѣпости и пристанища въ източното българско царство. Това сж такива фактове, които показватъ, че Византия не е прѣхвърлила въ Азия всичката си войска и че въ Европа тя е оставила гарнизонетѣ, които е държала тамъ по крѣпоститѣ си и които трѣбва да сж биле особно силни въ новопокоренитѣ отъ неѣж български области. Пита се, ако наистина и западного българско царство да бѣше покорено и снабдено съ византийски гарнизоне, то какъ можѣхъ българетѣ толкова лесно да истребѣтъ тѣзи гарнизоне? На това питанье Гилфердингъ отговаря така: „*Види се*, че тѣзи гарнизоне — едно сж биле исклани, или пакъ сж избѣгале, едно пакъ сж се прѣдале на българетѣ, които сж ги приеле въ своята войска.“³⁾ Но това *види се* тука си нѣма мѣстото: да сж исклани толкова-си гарнизоне въ България, или пакъ да сж се изневѣриле на царството си, това макаръ какъ-годъ бихъ забълъжиле византийскитѣ писатели, а ние не намираме у нихъ никаква споменъ за такова нѣщо.

Нашето мнѣние не оставя мѣсто за такива чудни прѣдположения и чрезъ това добива още по-голяма сила. — Работата е била такава. Западна България не е била покорявана отъ Цимисхия. Тя е съставяла особно политическо тѣло и не е вече имала никакви политически вѣрзки съ източното

1) Rad, XXIV, 92.

2) Глед. у Стриттера II, 639; Гилфердингъ, I, 195, 198.

3) Собрание сочинений, I, 197.

българско царство, което Цимисхий покори. Границите ѝ на югъ сѣ се простирале до тамъ, до дѣто сѣ се простирале и при Симеона, именно до кждѣ Сересъ, Лариса.

До смъртта на Цимисхия това българско царство види се да е живѣло мирно съ Византия, едно защото се е страхувало отъ нейното усилване, друго защото е било заузето съ внѣтрѣшните си работи. И така когато Цимисхий умрѣ и въ византийската Империя избухнѣ гражданска война, то е побързало да се възползува отъ тая сгодна за него случка и е захванѣло да разпространява властта си и по съседните византийски области. Правителетъ на това българско царство види се да сѣ имале доста голѣма войска, па сѣ срѣщале съчувствие и въ единоплеменното население на съседните области. Тие обстоятелства отъ една стѣрна, а отъ друга гражданската война на византийците сѣ причината, дѣто въ 3-4 години тѣ сѣ могле да освободѣтъ по-голѣмата частъ на покорените отъ Цимисхия български области, та освѣнъ това могле сѣ още и да прѣвземѣтъ отъ Византия нѣколко други области, които по-прѣди никога не сѣ доходили подъ българска власть.

Ето какъ, спроти нашето мнѣние, трѣбва да се гледа на българо-византийската война, която е била захванѣта въ 976 год. То не е било бунтъ на нѣкакви покорени отъ Цимисхия области, а е било война, която останѣлата независима западна половина на България е захванѣла съ византийците съ цѣль да освободи отъ властта имъ покорените отъ Цимисхия български земи, или просто съ цѣль да разшири прѣдѣлите си. Така наистина се и прѣдставя това движение у византийските лѣтописци, когато човѣкъ вникне съ по-голѣмо внимание въ тѣхните разказе.

Слѣдъ това намъ ни остана да кажемъ нѣщо и отъ историята на това западно българско царство, отъ основанието му до времето, когато то отвори рѣчената война съ Византия въ 976 година.

Както вече видѣхме въ 1-та глава на настоящий си трудъ, то биде основано още при животѣтъ на царь Петра, во времето на голѣмата буна, която види се да е станѣла прѣзъ пролѣтта или прѣзъ лѣтото на 963 година¹⁾. На чело у тая

1) Глед. Периодич. Списание кн. IX-X, Стр. 59. Именно между 15 Марта и Септемврия,

буна се е намиралъ кметъ Шишманъ, който е билъ провъзгласенъ за правителъ на областитъ, що се оттеглихъ отъ властта на Петра. Като правителъ нихънъ, той е приелъ и царски титулъ, както показватъ приведенитъ въ 1-та глава исторически паметници — грамотата на Пенчо и Светогорский паметникъ. До кога е царувалъ Шишманъ, това не се знае за върно. Ние приведохме по-горъ едно свидѣтелство на Кедрина, въ което се говори, че слѣдъ смъртта на царъ Петра противъ неговитъ синове се повдигнале синоветъ на Шишмана и искале да имъ отнематъ бащиний прѣстолъ¹⁾. По това свидѣтелство може да се мисли, че Шишманъ не е вече царувалъ прѣзъ есенъта на 968 год., когато се случи Петровата смъртъ и че въ западното българско царство сж вече буравиле неговитъ синове: Давидъ, Мойсей, Ааронъ и Самуилъ. Отъ свидѣтелството на Кедрина се научаваме такожде, че правителетъ на западното българско царство не сж гледале равнодушно на источната българска земя и сж очаквале сгоденъ случай да туржтъ и нежъ подъ своята власть. Това е причина на прѣдприятието, което тъ сж захванжле слѣдъ смъртта на Петра. Но прѣдприятието имъ тоя пжтъ не се удаде, защото, както видѣхме, Петровитъ синове съ помощта на Византия удържжхъ бащиний си прѣстолъ, на когото се въскачи по-старий отъ тѣхъ, Борисъ.

Отъ четеритъ синове Шишманови на баща си е наслѣдовалъ Давидъ. Че Давидъ е царувалъ, това го знаемъ отъ нѣколко нашенски свидѣтелства. Едно отъ тѣхъ ние вече приведохме по-горъ:²⁾ то е зографский поменикъ на българскитъ царѣ, въ който послѣ Шишмана се поменува Давидъ. Както е познато, Давида нашата църква почита като светецъ; въ много български черкови намъ се е случвало да видваме изображението му съ надписъ: Святий царъ български Давидъ. Има и едно печатано изображение на сѣмъ Давидъ цр българскій, което е издадено въ минжлий вѣкъ въ Пештъ въ една словѣнска книга. Едно листо отъ тая книга, на което се намира образътъ на Давида, ние сме видвале у Г. Жинзифова. Въ ржката си Давидъ държи единъ свитѣкъ, на когото е напи-

когато византийский прѣстолъ заемахъ малолѣтнитъ синове на Романа II, Василий и Константинъ.

1) Пер. сп. IX-X, стр. 58-59.

2) Период. сп. кн. IX-X, 50.

сано: всяко църство само в себе раздѣляше запустѣть. Въ българската ръкописна писменность се намира и житието на св. царь български Давидъ. Намъ не ни се е случвало да видимъ това житие, но че то се намира, това го доказва извѣстний каталогъ на българскитъ светци, който е съставенъ отъ приснопаметний иеромонахъ Паисий ¹⁾. Той е видвалъ и чель житието на Давида, отъ което е и извадилъ бѣлѣжкитъ си за тоя български светецъ. Ето що казва той за него: Стъ цр Дѣдъ оставилъ царство колену брату своему Самуилу, отишелъ въ монастырь и восприимъ монашески чинъ и пожилъ сго и богоугодно, къ мало время преставилъ къ Бгъ и были мощи его нетлени из Косени, и къ Охридъ принесени. ²⁾ Давида знаятъ и нѣкои византийски писатели; но Кедринъ казва само, че той билъ убитъ отъ нѣкакви си власи по пѣтътъ между Прѣспа и Костуръ ³⁾. Това Кедриново извѣстие за смъртта на Давида не се посрѣща съ нашенскитъ извѣстия за тоя предметъ. Спроти Кедрина той билъ убитъ, а спроти нашенскитъ извѣстия той умрѣлъ отъ естествена смъртъ. На кое отъ тия двѣ извѣстия трѣбва пѣ-вече да се върва? това тѣщо ние не можемъ да рѣшимъ, позволяваме си само да мислимъ, че нашенското извѣстие трѣбва да е пѣ-вѣрно.

Спроти нашенското извѣстие, слѣдъ Давида захванжлъ да царува Самуилъ. Но Самуилъ бѣше най-малкий синъ на Шимана; отъ него е имало два пѣ-стари брата, именно Мойсей и Ааронъ, които, види се, не сж царувале ⁴⁾; а отъ що е станжло това?

За Мойсея ние намираме у Кедрина едно кратко извѣстие, което дава твърдъ удовлетворителенъ отговоръ на тоя вопросъ. Отъ това извѣстие ние се научаваме, че Мойсей билъ убитъ подъ стѣнитъ на градъ Сересъ, когато българетъ обсаждавали тоя градъ ⁵⁾. Оттука може да се мисли, че смъртта на Мойсея, както и обсадата на градъ Сересъ, сж станжле още во времето на Давидовото царуване. Слѣдователно, когато Давидъ е оставилъ царский прѣстолъ, Мойсей не е вече билъ живъ,

1) Ibidem, кн. IX.

2) По прѣписътъ, който се намира у О. М. Бодянского. Глед. Период. Списание кн. IV.

3) Ed. Bonn. II, 435.

4) Има едно латинско извѣстие (Ademar.), което нарича Аарона царъ: *regibus Bulgarorum Samuele et Aaron... astucia greca interfectis*. Но въ това извѣстие подъ името Ааронъ се разумѣва синътъ Аароновъ Иоанъ Владиславъ, който по незнаенъ е убърканъ съ отца си. Pertz, Monum. Germ. 111, 131.

5) Кедринъ, II, 435.

и е имало само два претендента на тоя прѣстолъ: Ааронъ и Самуилъ. Кедринъ разказва, че Самуилъ убилъ Аарона и всичкиъ неговъ родъ, освѣнъ сина му Иоанъ-Владислава¹⁾.

Като земемъ на видъ изложенитѣ извѣстия, ние имаме право да направимъ слѣдующето заключение за западното българско царство до началото на Самуиловото царуване. Следъ Шишмана, основательтъ, така да рѣчемъ, на това българско царство, тамъ е царувалъ Давидъ, при когото е погинѣлъ пѣ-старий отъ останѣлетъ му братъ, Мойсей; а следъ Давида воцарилъ се е Самуилъ, който е приелъ царскій прѣстолъ или по завѣщание отъ Давида, или пакъ чрѣзъ злодѣйство, жертва на което е станѣлъ пѣ-старий му братъ Ааронъ. Пѣ-подробни и пѣ-вѣщи извѣстия за историята на това западно българско царство отъ основанието му и до началото на Самуиловото царуване ние не можемъ да прѣдставимъ, — за сега понѣ ние нѣмаме никакви други пѣ-пѣлни извѣстия за тоя въпросъ. Мислимъ, обаче, че това, което можѣхме да кажемъ до сега, е доста да увѣри читателитѣ, че Самуиловата държава не е нѣкое отъ-ново създадено царство, а води началото си отъ това западно българско царство.

ОПИСАНИЕ НА КРАТОВСКАТА КАЗА. *)

Кратовската каза е разположена въ горнята страна между рѣкитѣ Бръгалница и Крива по 42° сѣв. шир., на истокъ отъ 40° ист. дълж. Горитѣ сѣ разхвърлени въ безпоредѣкъ: пѣ-вечето сѣ скалисти сѣ разноцвѣтни лиски (склонове) и по нѣкога покрити сѣ гѣстаци и даже многолѣтни дървета. Камѣнето сѣ въ такова множество, щото като вървишъ по оние

1) Кедринъ, II, 435.

*) Г-нъ Ефремъ Карановъ испрати на „Бълг. Книж. Дружество“ една доста голѣма сборка отъ български народни пѣсни, които той е събралъ и твърдѣ вѣщо записалъ въ Кратово и „въ нѣкои негови селца“. При пѣснитѣ си г. Карановъ е притурилъ и едно кратко описание на Кратовската каза, за която, до колкото знаемъ, до сега токо-речи нищо не е писано нито въ нашата писменность, нито пъкъ въ списанията на европейскитѣ пѣтници по нашата земя. Дружеството мисли, когато се поулесни отъ кѣмъ материална страна, да издаде драгоцѣнната сборка на г. Каранова въ особна книга. За сега намѣри се за добро да се обнародва тукъ само описанието на Кратовската каза и пѣ-натамъ, въ отдѣлтѣ на народнитѣ пѣсни, обнародваме нѣколко пѣсни, по които читателятъ може да се запознае съ кратовскій говоръ. Б. Е.

страни, неволно си предлагашъ въпросъ: не отъ небото ли сж валиле тие каменье? Види се, това множество на каменнето е дало възможность на хората да си правжтъ все каменни строения; може да се каже, че всичката страна е покрита съ развалини на стари църкви, мѣнастире, калета; въ градътъ Кратово и въ селата му има и до сега много стари кули отъ 4-5 ката съ желѣзни врати и прекрасна работа. Много отъ селата търгуватъ съ плочи, каменье, воденични каменье; последнитъ особено отиватъ за въ Солунъ. Всичкитъ гори сж продубчени съ рупи (рус. шахти), пѣ-вечето въ вертикално положение; при хвърлянето въ тие рупи даже на нѣй-малко камънче се чуе чистъ металически звънъ; на дното си нѣкои рупи сж пълни съ вода, която се чуе кога падатъ каменье, но има рупи и съ сухо дно. Устата на рупитъ се натрупватъ съ гранки и тѣрнѣе, да не би добичета да пропадатъ. По тая причина на много рупи устията сж зараснѣле съ тѣрнѣе, трева и сж пѣ-опасни, като не се познаватъ. Има сжщо много рупи и съ хоризонтално направление. Горитъ сж богати съ различни минерали; руднитъ жили токо прѣсичатъ рѣкитъ и горитъ въ различни страни и се лъщатъ отъ горѣ, на повърхността; водитъ токо мѣнатъ вкусътъ си споредъ горитъ: биватъ топли, кисели-червеникави, блюдкави, солени и прѣчисти; бакжрѣ, желѣзо, каменни вжглища, гипсъ, варъ сж главното имущество на страната, но имущество забравено. Историята на градътъ е свѣржена съ това последнѣето богатство на горитъ му. Мисля, че ще има нѣкой интересъ, ако разскажѣ историята му скратено и споредъ думитъ на старитъ хора. Въ старо време, казватъ, до толко много имало работа по рупитъ, щото и женитъ отивале да работжтъ, а въ градътъ оставале нѣколко отъ нихъ, за да чуватъ дѣцата; въ това старо време разработвале рудитъ нѣкои „кралове“, които живѣле по градскитъ кули и плащале данѣкъ на пѣ-големъ „кралъ“. Баязитъ прѣвзѣлъ Кратово, оставилъ краловете да копатъ рудитъ; и до сега народътъ живо разправя, какъ Баязитъ вечерялъ въ Лесновскій градски мѣнастиръ, какъ той отъ горитъ гледалъ на градътъ, отъ коя страна навлѣзле Турцитъ, какъ едната частъ на градътъ се нарекла Царина, понеже Баязитъ се тамо остановилъ и др. т. Прѣди 200 години Турцитъ испълнили

въ градътъ съ страшна войска, избиле „Латинетъ“ (Венецианци, види се), що живѣле въ Злокукъна, градска драгасия (прѣдмѣстие), гдѣто и до сега имъ се виждатъ коститѣ, разграбили прѣкраснитѣ нихни жени „бѣлогърки“ (които на прозрачнитѣ си гърла носиле дълги низи) и захванѣле сами да копатъ рудитѣ; на една стара книга азъ срѣтнѣхъ описванье, какъ въ сѣщото време „*нечистиѣни Гръци попленихоу землю Българску съ воинствомъ наниѣ*“....¹⁾ Мадемитѣ въ турски рѣщѣ съвсѣмъ испаднѣле, по тая причина прѣди нѣколко десетина години Турцитѣ накарале Христиенетѣ да се подпишѣтъ, че ще копатъ рудитѣ на мѣсто данѣкъ: всѣки младъ и старъ трѣбвало или самъ да копа или да си хване човѣкъ на двѣ, три недѣли. По причина на горната промѣна въ градътъ се тогава веселиле съ тѣпане и зурли, и всѣки, който влязалъ въ градътъ, трѣбвало да слѣзе отъ конятъ си, ако яха; когато надодохъ Черкезетѣ, Кратовската каза останѣ свободнѣ отъ нихното нашествие. Освѣнъ Кратово пренудени бѣхъ да работѣтъ на мадеметъ и всичкитѣ оние жители на съседнитѣ кази, които се бѣхъ излѣгале съ подписѣтъ си; казвамъ *излѣгале*, понеже послѣ се явихъ много злоупотребления. Но сега мадеметъ сѣ запусѣtle и жителетѣ сѣ нетѣрпѣние очекуватъ, за да се пакъ откриятъ, понеже много голъ свѣтъ се прѣхранваше отъ тие мадеме.

Отъ върхътъ на гората Плавица са виждатъ долините: Бръгалнишка, Злетовска, Кратовска и Криворѣчка съ множество села. Между горитѣ протичатъ буйнитѣ „суходолия“, които лѣтъ прѣсѣхватъ, но кога надодѣтъ, цѣли скали прѣнасятъ и всичко щото имъ се срѣтне погибва; Тѣ се прѣсичатъ съ водопади, вирища, бентове и щони (глухи, скалисти дълбоки мѣста); зимъ замѣрзватъ, по-голѣмичкитѣ иматъ прѣкрасна рѣчна риба. Въ горитѣ *растѣтъ* орѣхови дърва, лески, рася, буки, липи, яворе, дивячки, ситници и други голѣми и срѣдни дървета. Равнищата сѣ покрити съ нивя и ливади, прибрѣжията на рѣкитѣ съ градини, а склоноветѣ на горитѣ сѣ лойза. Полетата особено на пролѣтъ се покриватъ съ цвѣтя, като съ разноцвѣтни килиме, а въздухътъ дише съ миризма. Цвѣтията, гѣстацитѣ и тревитѣ, които особено по-

1) Много бѣше желателно г. Карановъ да ни забѣлѣжеше гдѣ и какъвъ е тоя драгоцененъ паметникъ „една стара книга“, която той е видѣлъ и челъ.

криватъ полетата и бръговетъ ръчни, сж : трендафилъ, арговацъ, еглички, любичици, кърпи-кожухи, смилъ-трава, лопенъ, щиръ, дива папретъ, шафилъ, сѣруша, глушина, палавида, зайчевина, дѣтелина, добро, срамулка, пафитъ, брекина, глогъ, кленика, шупинци, подбѣлъ, магарешки тѣрнъ, кучешко гройзе, коприва, бубинки, силина, драка, бжзелъ, лишавъцъ (тегавъцъ), травица, мерелка, брашлянъ, пелинъ, раката, въртика и др. Бръговетъ на рѣкитъ сж покрити по нѣкъждъ съ тополи, трепетущи, върби, тѣрсти и др. Овошкитъ често даватъ повторка; лозята различно добро гроздѣ: цѣрно, бѣло, дрѣновница, лисичина, жута пручка, буковина, мускатъ и др. Ражда се тютюнъ, памукъ.

Климата е твърдъ здравъ. Дъждове бурни. Снѣгъ по горитъ пада въ Септемврий. Градъ и агънци често падатъ. Роса по тревата вечеръ нѣма, а заранъ едва по нѣкога.

Народонаселението състои отъ Българе и Турци; Българетъ по мѣстожителството си се дѣлятъ на „грагяне“ и „селяне“; а селянетъ — на чисти „шопѣ“ и „поляци“ (поленци), както слушахъ. Грагянетъ живѣятъ съ измѣнени обичаи, но селянетъ „по старовремски“, както се сами гордѣхъ.

Въ селска кѣща има по триесъ, четириесъ души: старецъ, татко, майка, нихни дѣца съ женитъ и дѣцата си и т. н. Селска „рода“ състои отъ стопанъ, стопанка, татко, майка, дѣдовци, нани, прадѣдовци, пранани, чичовци, стрини, братанци, братаници, вуйковци, вуйни, тетиновци, тетки, братя, сестри (батковци и дади — пѣ-старитъ), синове, кѣркѣи, внуковци и правнуковци; дѣда, баба, кумъ, кума, кумашинъ, кумашинка, свекъръ, свекърва, сватъ, свака, снаха, етърва, зѣлва, зетъ, шуринъ, старейко, девери — голѣмъ и малкъ девери. Пѣ-малкитъ на пѣ-старитъ праватъ голѣма честъ, пакъ пѣ-старитъ и не чекатъ тая честъ; пѣ-малий не дава на пѣ-старий да направи нѣщо самъ, безъ чужда помощ. Младата невѣста тича на половинъ часъ мѣсто да прѣсрѣтне свекра си, зета си и друг. да имъ помогне и ако носѣтъ нѣщо, зема ли го, тича напрѣдъ въ кѣщата, ставя „столици“ около огнището, тегара, дѣнася вино, вода въ каленица, лейка, мие краката на гоститъ и т. н. Женитъ, ако се не поберѣтъ на една синия, ставатъ друга. Заранъ рано най-старата жена по нѣкъждъ разпорежда кой какво трѣбва да праве прѣзъ денятъ. До

кѣщата „кукя“, въ която сами живѣятъ, има и много други строения: кошери, изби, земници, конюшници, племници и др.

За дрехитѣ на селцитѣ трѣбвало би много да се говори, но нека кажемъ нѣколко думи. Младата невѣста носе „перникъ“ на мѣсто градскій „венѣцъ“; перникъ е дѣщичка наредена съ бѣли, червени перя; жената по нѣкъждѣ носе „рог“, умотанъ добръ, направенъ отъ коси или друго нѣщо, а вдовица — рогъ неумотанъ. Коси иматъ дълги, плетени въ огдѣлни „коцели“; на тиловетѣ си носѣтъ нѣщо като чешель, нареденъ съ пари; отъ прѣдъ иматъ низи и нѣнизии (на гърдитѣ); на главата бѣла „кърпа“ и други шамии; „пафти“ по нѣкога посрѣбрени, „кошула“ шарена съ „коради“ (яки) плетени; прѣкрасна „сая“, а у старитѣ „кюрдия“; „опѣнци“, жѣлти и цървени „цревѣ“ (влечалки); алови „пешкыириня“ (скуталѣ), леви „гунки“. Мѣжитѣ носѣтъ бѣли клашнени дрехи съ черни гайтане; ако нѣматъ дълги пушки, то иматъ „помагалки“ и „востегарки“.

Градътъ Кратово се прѣсича съ много рѣки, надъ които има 13 каменни мостове, стари; единъ отъ мостоветѣ се нарича „Радинъ“, че го е правилъ нѣкой юнакъ, Раде, — „Големъ“ се нарича и даже чувалъ съмъ да го наричатъ „Юстиниановъ“. Тоя мостъ подпиратъ петъ високи кули. Градътъ е богатъ съ много кули, стари кѣщи, подземни ходове. Кѣщи 1,000; жители 7,000 — половина Турци, половина Българе; църкви двѣ, мѣшко и женско училища; джамии нѣколко; Турцитѣ населяватъ махлата Царина. Въ Кратово всѣка недѣля бива пазаръ; по тая причина всѣка недѣля, особено прѣдъ празниците, се сбира отъ околнитѣ села много свѣтъ.

Всичкитѣ села около Кратово иматъ развалини на стари църкви съ стари икони, по нѣкога сложени на купъ; пергаменти що е пмало, сѣ разнесени по Сърбия, но пакъ се срѣщатъ. Много отъ селата сѣ турски чифлици. Селата сѣ тие:

На Югъ отъ Кратово. Шлегово, Приковци съ двѣ-три турски кѣщи, Кундино, Гризиловци, Пробищипъ, Горни-Стуболъ, Долни-Стуболъ, Плешенци, Стрѣмошъ, Петършина, Марчино, Калнице, Нео-Кази, Ратавица, Драчъ, Блобика. На источна страна отъ Кратово. Злетово, — тукъ бѣше отъ градътъ прѣнесенъ мадеметъ по причина на маловодието на Кратовската рѣка, има стара кула, 100 кѣщи, Турци и Българе,

стари и нова църкви, джамии; Рударе, — има двѣ стари кули, много дзидини, съ много Турци; Шалковица, Ратковица (безъ стара църква), Зелени-градъ, Чужбинъ, Чурилякъ, Ямище, Койково, Лулово, Лесново съ знаменитъ мѣнастирь на св. Гаврила, Добрево съ Кула и Турци, Древено съ малко Турци, Близънци. На сѣверна страна отъ отъ Кратово. Горно-Кратово, Млакь, Нежилово, Върбица, Кория. На западна страна. Жельзница, Кукавци, Живалево, Талашманци, Туралево, Филповци, Вакѡфъ, Сакулица. Тука може да причислимъ и слѣднитъ села, които правителствено се отнасятъ къмъ Кумановската каза, а духовно къмъ Кратовската и сѣ известни подъ име „Средоречкь“, понеже се намиратъ между рѣкитъ Пчиня и Крива-рѣка: Карпино съ мѣнастирь св. Богородица, Дренякъ, Осича, Дейловци, Желювино, Брешка, Халинци, Цвиланци, Байловци, Драгоманци, Канарево, Добрача, Врачевци, Степанци, Жегняне, Цвѣтишенци, Буковляне, Пузайка, Арбанашко, Враготурци, Пелинци, Макришъ, Войникъ, Облавци, Стрезовци, Ора́хъ, Страцинъ, Пѣндакь, Куллица, Беляновци, Ругьинци съ конюхски нѣкакви развалини. Всичкитъ тие села сѣ населени исклучително съ Българе.

На истокъ Кратово има земање-даване съ тие Кочански села: Райчани, Свиланово, Соколарци, Върбица, Улярци, Жегянци, Облешево, — има Турци, Банье има Турци, Теркане, Горни-Пѣдлѡгъ, Долни-Пѣдлѡгъ и др.

На сѣверъ съ слѣднитъ Паланечки: Старцинъ, Ранковци, Радибушъ съ радибушки соборъ, Криви-каменъ, Любинци, Пиновци, Каваклия, Опила, Сача, Дълбочица, Конопница, Градецъ, Одрино, Търновѡцъ и др.

На юго-истокъ съ слѣднитъ Щипски по Бръгалница: Струйсовци — само едни лоши Турци, Пуздерци, Дрънякъ съ Турци и Българе, Заратинци, Куково, Трохало, Гуйновци, Гайранци, Бучище, Мечкуевци, Ранчинци, Нѣманци, Макрешъ, Струимѡнци, Свети-Николе, голѣмо село съ голѣмъ сѣботенъ пазаръ.

Е. Карановъ.

СТЯХОТВОРЕНИЕ.

СТАМАТЪ И АБДУЛЛАХЪ.

I.

Въ оние люти времена.
Кога между вси племена
Е билъ на фанатизма слѣпъ
Духътъ човѣшкий черенъ робъ;
Кога юмрукътъ, саблята
Затѣпквале вредъ правдата...,
Разправялъ бѣятъ Изеддинъ,
Старъ, бѣлобрадъ Еничеринъ,
За буйнитъ си младини,
За всички добрини, злини,
Що сторилъ той на хората
Или отъ ревностъ въ върата,
Ил' злато въ ракли писани
За да сбере за старини...
Разказвалъ, дърпалъ наргеле,
А цѣло пълно кахвене
Еничере го слушале,
Като съ чубуци пушале,
И ту се съ него чудяле,
Ту громко му захваляле...
Разправялъ сладкодумно той,
Кждъ и въ кой се бѣхталъ бой
Съсъ Нѣмеца, съ Маджарина
Въвъ Турско и на чуждина;

Дъ славно се е отличилъ
И царски ордени добилъ.
И клѣлъ се въ своя свѣтъ коранъ,
Какъ самъ Великий Сюлюманъ
Въвъ страшниятъ бой при Мохачъ,
Що цѣлъ вѣкъ спомняле съ плачъ
Маджарина и Нѣмеца
Кълнящецъ полвинъ-мѣсеца,
Потупалъ го по рамото,
На шепи върни въ челото
Кат' го видѣлъ, че таборъ цѣлъ
Отъ Нѣмци смѣло разпилѣлъ,
И го верѣдъ много „аферимъ“
Нарекълъ левъ непобѣдимъ...
Слѣдъ туй по име споменалъ
Юнаците що билъ виждалъ
Прѣзъ скитническый си животъ,
Отъ своя ил' отъ чужди родъ,
И на които славата
Била по цѣлъ свѣтъ прѣсната...
„Но пакъ щѣ да ви кажѣ азъ“,
Притурилъ той съ натѣртенъ гласъ,
Слѣдъ като махналъ съсъ рѣжа
И дигналъ димъ два облака,
„Макаръ самъ си юнакъ да бѣхъ
И много други да видѣхъ,
Че на Стамата храбростта
Съ юнашката му красота,
Съ юнашките му доблести
Въ другъ никой ми се не вѣсти,
У никого ъж не съзрѣхъ!—
Тѣй! — Нека ми не пишатъ грѣхъ
Единственний Всевишень Богъ
И Неговий Великъ Пророкъ,
Че хвалѣ тѣхъ невѣрна кръвъ
И за юнакъ ъж считамъ прѣвъ: —
Вънецъ похваленъ азъ плетѣ
На дарби днесъ едни въ свѣта!“
„Мълчъ!“ яростно извикало,

Кат' си лулата пръснало
Отъ гнѣвъ на ситень, дребень прахъ
Еничерчето Абдуллахъ,
„Че ей — сега за тозъ ти смѣль
Говоръ бихъ твойта кръвъ пролѣлъ!
Какъ смѣешъ ти прѣдъ толкозъ тукъ
Събранъ изъ цѣль голѣмъ Русчукъ
Цвѣтъ отъ юнаци дързостни
И Мюсюмане ревностни
Единъ невѣрникъ никакъвъ
Да хвалишъ кат' юнакъ най-прѣвъ! —
На челото на наший родъ,
Като на никоѣ другъ народъ,
Зарѣле сж и напрѣди,
Заржтъ и днесъ безъ бройъ звѣзди
Юнашки, ясно блескави!“ — —
Изъ тие думи хубави
Като зефирецъ че повѣлъ
И съ мирзмитъ си налѣлъ
Утѣха въ всичкитъ сърдца...
Прѣдъ малко мрачнитъ лица
Отново се усмихнахъ,
И живо се размърдале
Челмитъ и кауцитъ;
Отново се чубуцитъ
Изпразвале и пълниле,
И въ кахвенето екнахъ
Отъ разговорки, веселъ смѣхъ
Кюшетата и четертѣхъ...
„И ето! още утрѣ азъ“,
Притурило съ тържественъ гласъ
Еничерчето огненно,
За слава жедно, пламенно,
„Дружина ще поведѣ
И вързанъ ще ти доведѣ
Прехвалениятъ твой Стаматъ
На вранений ми конъ крилатъ
Отзадъ за опашката,
Слѣдъ кат' му отъ дружината

Живъ не оставѣ ни единъ!“
„Добръ“; повърнѣлъ Изеддинъ,
„Прѣмного ще се радвамъ азъ,
Катъ видѣ че и между насъ
Се срѣщнало юнакъ роденъ,
Съсѣ сила, дързостъ тѣй даренъ,
Стамату дѣтъ да е смѣилъ
Да се опре и го надвилъ! —
Едничекъ синъ на тоя свѣтъ
Азъ имахъ катъ тебъ гиздавъ младъ,
Катъ тебъ съ духъ огненъ, безстрашливъ,
Катъ тебе и славолубивъ...
Тойъ съсѣ Стамата въ кървавъ бой
Опропасти живота свой...
Стамата ако умъртвишъ,
Ти и за менъ ще отмѣстишъ.
И азъ за туй ще те даря
Съ едничката си дъщеря
Ще ти дамъ и кѣщята си
А съсѣ тѣхъ и имота си.
Пространния ми домъ богатъ
Великолѣпенъ е палатъ
Съ келими красни вредъ посланъ
Изъ славний Перски Испаханъ;
А вситъ му покѣшнини
Сѣ изъ Дамаскъ все купени:
По тѣхъ грѣй злато, сребро вредъ
Съсѣ скѣпи камънѣ безъ четъ...
А колко е богатството, —
Въ санджѣитъ ми скритото, —
Нито самичѣкъ ази знамъ!...
Когато видишъ пѣкъ ти самъ
На дъщеря ми хубостта,
Попитай се да ли въ свѣта
Подобна друга си видѣлъ...
Роди ми ѣж Калоферка,
Прѣлична бѣла Бѣлгарка: —
Очитъ ѣ Стамбола цѣлъ
Би само, вървай, купиле! —

Бъдете ми свидѣтеле
За туй вий всинца сбрани тукъ,
Па нека знай и цѣль Русчукъ,
Че щомъ Стамата той затрий,
Отъ менъ туй всичко ще добий!“
„На добъръ часъ! На добъръ часъ!“
Извикале съ гърмовенъ гласъ
Еничеретъ всичкитъ.
„Дано, дано ти силитъ
Богъ, Абдулахе, удвои
И смѣлостта ти утрои
Стамата за да побѣдишъ
И щедро да се наградишъ!
Ний всинца въ тоя подвигъ щемъ
На помощъ да ти притечемъ!
Ще смѣкнемъ ний и тѣзъ чета
И ще покажемъ на свѣта,
Всегда че Мюслюманина
Прѣдъ Бога има прѣднина;
Че е роденъ той да владѣй,
Да заповѣдва да живѣй, —
Невърника пѣкъ черенъ робъ
Да му ѣ отъ люлка чакъ до гробъ!“ — —
Отъ туй безкрайно насърченъ,
Съ надѣжди сладки опоенъ,
Се Абдулахъ тѣмъ поклонилъ
И крайно имъ благодарилъ,
Като имъ е далъ искренна
Чакъ отъ земята „темена“...
За да пѣкъ трайность додаде
На сторений сговоръ, — съ кахве
Почерпилъ редомъ всичкитъ...
На много и чубуцитъ,
За още пѣ-голѣмъ „икрамъ“,
Съсъ свой тютюнъ напълнилъ самъ...

II.

Едвамъ испѣле ходжитъ
Въ Русчукъ вредъ по джамиитъ

Молитвите си утренни
И веч' отъ всичките страни
Еничере сж ружнѣле,
Все на конѣ възсѣднѣле,
Кѣмто пространний Унѣ-Мегданѣ.
Тамъ билъ отъ всичкиитѣ избранъ
Въ мигъ Абдуллахъ зарад' сердаръ
Споредъ войводскиятъ си даръ,
И че билъ мѣжъ неустрашимъ
И съсъ куршумъ *непаранимъ*...
Щомъ неговий гласъ загърмѣлъ,
Алая се поклатилъ цѣлъ.
Безчисленнитѣ зрителе
На вредъ му пѣтъ отваряле,
И прѣзъ дѣт' минѣлъ съ „урала!“
Махлата цѣла грѣмвала...
Напрѣдъ вървѣлъ сердаря младъ,
Възсѣднѣлъ на арабски хатъ.
Едни сж се очудвале,
Съ устата си кат' цѣкале,
На кончето му вранено
И на сѣдлото сжрмено;
Юнацитѣ — на пушката,
Дор' три аршина дългата,
На саблята, пищолитѣ,
Съ вкусъ вредъ ишлемелиитѣ,
И на широкий ятаганъ
Съсъ чисто сребро обкованъ;
А пѣкъ на вредъ ханѣмкитѣ,
Що гледале прѣзъ клѣткитѣ —
На малкитѣ си прозорци —
На мѣжскитѣ му хубости,
На гѣжвата, на дрехитѣ,
Въвъ злато потопенитѣ...
И всѣка Бога молила,
Кат' го тѣй гиздавъ гледала,
Невърника той да надвий
И *Шерийфето* да добий,
Че инакъ би „язѣкъ“ било

За вжгленното му око,
За руменитъ му страни,
За кръхкитъ му младини...
Слѣдъ младиятъ непетъ сердаръ
Вървѣлъ е снажний байрактаръ.
Въ рѣка държалъ зеленъ байракъ
Съ полвина-месечния знакъ,
И е размивалъ изъ Русчукъ
Съ два лактя дългий си каукъ,
На който се кандилкала
Вълча опашка съ дрѣнкала
Съ пантліки разношярени
Съсъ флутури обсиани,
Еничерския дребосѣкъ.
Слѣдъ него сѣ вървѣле пѣкъ
На шумния полкъ бандата,
На таламбази тумкаша,
И триста башъ Еничере, —
По дѣдо, баба Българе,
А пакъ за тѣхъ бичъ най-жестокъ...
Щомъ бейовѣтъ домъ бѣлъ, високъ
Сердаря отъ далечъ съзрѣлъ,
Неволно трѣпнѣлъ, прибѣлѣлъ
И силно боднѣлъ хата свой,
Въ духѣтъ съсъ чуденъ безпокой...
А коня рипнѣлъ, зариждѣлъ
И кат' стрѣла е полетѣлъ,
Дигащецъ облаци отъ прахъ: —
Съсъ мѣка го спрѣлъ Абдуллахъ
На бея чакъ при кѣщата.
Отъ туй се дѣчорлигата,
Що тамъ била, оплашила
И съ крѣсѣкъ, съ плачъ е бѣлснѣла,
За да се скрие, портата
Отваря ѣж въ мигъ всичката...
Прѣдъ любопитний остѣръ зракъ
На нашия напетъ юнакъ
Прѣдставя се чаровенъ рай...
Въ минутата отъ край-до-край

Богатий дворъ прѣгледалъ той
И смаянїятъ погледъ свой
Върхъ прѣлестнїятъ ангелъ спрѣлъ,
До портата що е стоялъ,
Кат' о земята прикованъ,
Отъ ужасъ, радость обладанъ...
А тя блещѣла съ хубости,
Съ небесни, благи нѣжности,
Що съ кистъ не билъ би се наелъ
Да улови ни Рафаелъ!..
При идванѣто ѝ въ свѣта
Твореца смѣкнѣлъ отъ твърдта
Двѣ отъ най-яснитъ звѣзди
И турилъ ѝ ги за очи!.,
А за да ѝ пѣкъ исплете
Косицата и вѣждитъ,
Отъ черно-чернїя предѣлъ
На вѣчный мракъ той часть е зѣлъ!..
Божественно ѝ пѣкъ скроилъ
И съ лика ангелска дарилъ
Лицѣто снѣжно, румено
Отъ облаче памучено
Съ трандафеленоалень край
Отъ първий първъ вечеренъ Май!..
Душата си, сърдцето си
И цѣло битието си
Кат' той на погледъ промѣнилъ,
Тозъ огненъ погледъ въ неїж впилъ!
Два погледа, двѣ мълнии
Се между тѣхъ кръстосале
И въ мигъ въ сърдцата си тѣ рай
Съ небесни хубости безъ край
И двамата осѣтиле
И духомъ въ новъ свѣтъ хвъркнѣле,
Въ надзвѣзденъ прѣчаровенъ свѣтъ
Съсъ радости и жалъ богатъ, —
Въ свѣта на вѣчната любовь!...
Кат' Абдулахъ билъ вечъ готовъ
Да скокне долу, и завчасъ

Да грабне тозъ блестящъ елмазъ
И съ него сетнѣ да лети,
Безъ да се впуца въ бой, въ бѣди,
Дори до края на свѣта,
И нѣйдъ въ сладка простота,
Далечъ отъ всекой шумъ, порокъ,
При бистъръ, сребърень потокъ,
Срѣдъ Божий красенъ, волень свѣтъ,
Безъ злато съ щастие богатъ
Да си прекара жизньнта...
Затворила се портата
Въ мигъ отъ невидими рѣцѣ...
Тѣй той съ раступкано сърдце,
Съ надѣжди медени безъ брой,
Съсъ мисли красни въ пѣстъръ роѣ
(Какъ ще Стамату да пролѣй
Крѣвта и щастно ще живѣй...)
Се съ ангела си раздѣлилъ,
Кат' сладкия нектаръ испилъ
На пѣрвий жаръ на любовта,—
Единъ, безцѣненъ на свѣта!...
И пакъ алая свой повелъ,
Главата си като навелъ,
Въ която е по пѣтя цѣлъ
Все нейний красенъ ликъ блещѣлъ.
А тя съ вълнуеми гърди
Отъ чувства хубави, свети,
Ту прибѣлѣла кат' стѣна,
Ту отъ божуръ пò-румена
Съсъ буенъ пламакъ въ погледа
Е влѣзла въвъ градината.
И дълго време тамъ е тя
Срѣдъ миризливить цвѣта
Прекарала. Дѣ хубави
Отъ росни, нѣжни — всекакви
Цвѣта е китки вързала,
Ту съсъ внимае слѣшала
Прѣсладкий гласъ на птичкить;
Ил' между съ цвѣтъ покритить

Трандафели кат' съдала,
Се е задълбочавала
Въвъ сладки мисли и мечти,
Безъ брой кат' свѣтлихъ звѣзди...
Било ѝ драго, весело,
Сърдцето ѝ въ сласть плавало...;
А пакъ сълзи елмазени
Влещукале въ очитъ ѝ!...

III.

Когато пѣстрата чета
Еничерска вѣнъ изъ града
Излизала, — прѣвесело
Се сѣлнцето усмихвало
Веч' изъ зеленитъ лозя
На бѣлитъ въ Русчукъ къщя.
По българскитъ дворища
Напетитъ дѣвойчета
Се отъ вода завърщале
И пѣящецъ окачвале
На кукитъ подъ стрѣхата
Прѣбѣлитъ котлета.
Биле тий нѣжни, гиздави
Кат' цвѣтовцетъ хубави,
Що си въ тозъ утрененъ златъ часъ
Подъ росниятъ зорящъ елмазъ
Коронкитъ развивале
И миризми пилѣяле...
Щомъ тѣхний пламакъ въ погледа
И прелестта въ усмивката
Зората е погледвала,
Отъ срамъ се причервѣвала!..
Тѣмъ ризитъ по бѣлина
Снѣга на Стара-планина
Що сѣ трижъ надминувае,
На млѣчний редъ завиждае,
На пѣлвинъ сѣ устнитъ имъ скритъ,
Отъ жѣбки като маргаритъ...
Прѣстилкитъ имъ алени

Имъ се съ странитъ румени
 За първенство прѣпирале ;
 Карленкитъ отстѣпвале
 Пѣкъ прѣднина по чернота
 На яснитъ имъ очета,
 На въздитъ имъ тенани
 И на коситъ свилени!..
 А самъ-тамъ прѣдъ хамбаритъ,
 Съсъ жито въ прѣстилкитъ
 Сѣ бабички прегърбени,
 Съ лица отъ старостъ сбърчани,
 Съ отдавно веч' изгаснѣлъ гледъ,
 Съ сърдца завити въ сѣчковъ ледъ,
 Домашния гадъ свиквале
 И му зърна подхвърляле...
 Изъ вракнитъ пѣкъ плетени
 На вредъ, съ рѣцъ запършени,
 Сѣ за въ чердата булкитъ
 Искарвале веч' кравитъ...
 По сундормитъ съ псетата
 Ил' съ коткитъ дѣчицата
 На припекъ си играяле
 И туй, онуй гаракале...

А въ майскій кѣръ вѣнъ отъ града
 Заряла райска красота:
 Усмивалъ се кат' момѣкъ младъ
 Чаровновъзродений свѣтъ.
 Вредъ птички сладко пѣяле,
 Вредъ миризми пилѣяле
 Отъ цѣхвѣлитъ цвѣтовце
 Прохладни, тихи вѣтровце...
 Въ лозята буйни, весели,
 Що грозденца веч' мѣтале,
 Звѣкале сѣ мотикитъ
 Въ рѣцетъ на работнитъ
 Лозаре, — тамъ осѣмнѣле.
 Самъ-тамъ пѣкъ сѣ подскачале
 Озъртащецъ се зайдитъ,

И плашиле сѣхъ вранитѣ,
На орляци що зобяле
Черешитѣ озрѣяле...,
А по пространното поле,
Що е било като море
Отъ весела зеленина,
Съсѣхъ цвѣтовце попѣстрена,
Пасѣле сѣхъ си ваклитѣ
Стада тукъ-тамъ овчаритѣ.
Сѣхъ подпрѣнъ гърбъ о тоягата,
Мнозина отъ тѣхъ сѣхъ свирката
Тѣхъ гитѣ сѣхъ разпѣждаде,
Що имъ сѣхъ сѣрдцата кѣсале.
Вѣлшебенъ, нѣженъ и унилъ
Гласѣтъ на свиркитѣ имъ билъ.
Омайвалъ той ухото ти,
Пронизвалъ въ мигъ сѣрдцето ти
И ти духа испѣлвалъ цѣлъ
Сѣхъ тайнственъ, тѣнакъ, кротѣкъ жалъ...
На лѣво мамилъ погледа
Сѣхъ великолѣпна красота
Пѣкъ Дунавѣтъ величественъ.
Кат' исполинскій сребѣренъ
Ширитѣ е разпростиралъ той
Шумливия и бѣръзъ токъ свой
Посрѣдъ зелений вѣрбалакъ
На дѣсния си и лѣвъ бѣръзъ,
На който двата краища
Срѣдъ синкавитъ хѣлмища —
Вѣхъ вериги дълги свѣрзани,
На сивитѣ далечини —
Пламтящи сѣхъ златна яснота,
Изчезвале прѣдъ погледа...
Вѣхъ водитѣ му утихвале
Прѣясно се оглеждаде:
Небесниятъ азуренъ сводъ
Сѣхъ снѣжнобѣлий двѣжимъ родъ
Отъ облачки памучени
Сѣхъ краища пуртурени;

Заплетенитъ редове
 На разни водни гадове, —
 На пеликани, жерави,
 На диви гѣски крѣкави,
 На дроплове, камѣшници,
 На пегазинки, кибиси,
 Що сѣ къмъ северъ хвъркале,
 Кат' тѣжно се обаждале, —
 И върбалака младъ, засмѣнъ,
 Отъ тѣнакъ вѣтрець разлюлѣнъ,
 Дѣт' ясный кукувичинъ гласъ
 Ечалъ звѣнливо часъ-по-часъ...
 Тукъ-тамъ покрай блатливий брѣгъ
 Се виждалъ щѣркелъ дългокракъ
 Да крачи важно мълчишкомъ
 И хитъръ погледъ крадишкомъ
 Да мѣта вредъ наоколо,
 За да съзрѣ на колело,
 Въ тревата дѣ спи нѣкоя
 Блатлива синкава змия...
 Въ самитъ златни пѣкъ води
 Отъ снѣгъ пѣ-бѣли лѣбеди
 Съ крила половинъ разпѣнати,
 Съсѣ шии гордо дигнѣти
 Полекичка си плавале,
 На рѣдко кат' издавале
 Гласа си сладкъ и грѣмливъ...

Въздухътъ прѣсенъ съживливъ,
 Усмивнѣтия майскій свѣтъ,
 Зефира пѣленъ съ ароматъ,
 Приятний гласъ на птичкитъ
 Поклатиле на всичкитъ
 Еничере духътъ заспалъ, —
 И цѣлий полкъ съ дивъ гласъ запѣлъ,
 Кат' на конѣтъ въ кормитъ
 Си впилъ жестоко шпорнитъ...
 Конѣтъ сѣ запѣрхале
 И кат' стрѣли се спустнале. —

Гжестъ прахъ обвилъ алая цѣль,
Що е кат' вихъръ зѣлъ летѣлъ.
У долнитъ му облаци
Кръстосвале се блесъци
Отъ потковитъ сребърни
На хатоветъ вранени;
Кат' ясно сѣнце въ горнитъ
Зарѣле сж пѣкъ пушкитъ
На полка адски радостенъ,
Че ще да си чрѣзъ кражби, плѣнъ,
Чрѣзъ жертви отъ невѣрнитъ
Напълни пакъ кемеритъ...
А сръднитъ му пѣкъ вѣлма
Съ Еничерскитъ облѣкла
Прѣшарени се сливале
Въ едно, и образувале
Джга съ мѣтни ивици...
Въ тозъ мигъ тѣзъ диви конници
Се отъ далечъ показвале
Кат' ликъ отъ черни ангеле,
Искокнале изъ мрачный адъ
Въ прѣкрасний Божи райски свѣтъ
Съсъ мисль въ него всичкото
Добро, изящно и свето,
Туй, що се съ кървь купувало,
Що въкове изисквало,
За да се развиѣ до цвѣтъ,
За да даде и плодъ благатъ,
Да сгазжтъ въ мигъ, да осквернжтъ,
Да изгоржтъ, да раззоржтъ! — —
Слѣдъ малко сж биле тий вечъ
Отъ Липненский лѣсъ не далечъ.
Съ юздата вранений си хатъ
Като възвилъ сердаря младъ,
Съ гласа си ясенъ загърмѣлъ;
Алая тутакси се спрѣлъ,
И дивото си пѣнѣ, викъ
Като съсъ ножъ пресѣклъ въ мигъ.
„Дружино!“ викнжлъ Абдулахъ,

„Азъ вървамъ, че отъ зайчий страхъ
 Не е трепераль въ бой отъ васъ
 Нито единъ до тоя часъ,
 Че и днесъ ще сте сжщитъ,
 Че лавритъ сж нашитъ! —
 Стаматъ въ тозъ лъсъ преспаль нощесъ,
 Тукъ трѣбува да е и днесъ.
 Изподъ оние дѣбове,
 Що дигатъ свойтъ върхове
 Дори до синьото небе,
 Сега той трѣбва да ѣде
 Кебапъ отъ тълети шиленца
 И изъ кована бжклица,
 Ужъ зарадъ сила и куражъ,
 Да смучи роенъ пелинашъ.
 Да идемъ тамъ! Додѣ той тлѣй
 Въ пиянство гнѣсно и гулѣй,
 Кат' заекъ да го уловимъ
 И славно въ Русе да летимъ! —
 Дързайте! всѣкиго отъ васъ
 Съсѣ злато ще обсижъ азъ! —
 За бичъ противъ невѣрнитъ
 Избралъ Богъ Мюслюманитъ,
 И тѣхний родъ въвъ сѣкий бой
 Съ ржката си закриля Той;
 Всегда побѣдата съ твърдъ кракъ
 Върви прѣдъ тѣхний светъ байракъ,
 Кат' сяенъ, блескъвъ серафимъ! —
 Дързайте! Ний ще побѣдимъ!“
 И свѣршилъ, кат' съсѣ своятъ кривъ,
 Прѣблескавъ, гжнчестъ и звѣнливъ
 Мечъ махнжлъ надъ главата си
 На кръстъ, и изъ очитъ си
 Отъ буйни искри поройъ цѣлъ
 Наоколо си разпилълъ, —
 Що съ приказки облъчено
 Тѣй би било изрѣчено:
 „Да, ще загине онзи песъ! —
 Тя моя трѣбва да е днесъ!

Самъ Богъ ще да ѣж пожелае
На моята любовь безъ край! —
Отъ Вишниятъ е тоя день
Да ме прослави отреденъ
И съ неѣж да ме награди! —
Да, моя мечъ ще побѣди,
Макаръ на цѣлий даже свѣтъ
Стихиитъ въ боя Стаматъ
На помощь да си призове!“ — —
Но тѣзъ му буйни звукове
Въздуха салъ раздрускале,
И въ шумний кѣръ заглѣхнахле...
Съсѣ бистритъ си умове
Прѣхрабритъ му левове
Кроиле сѣ другъ славенъ планъ...
И байрактаря Сарпъ-Османъ,
Що боло тѣхнитъ сѣрдца
Въ туй време, рекълъ съсѣ уста:
„Сердарю! намъ юнацитъ
Сѣ всичкитъ въвъ битвитъ
Калѣни, единтъ салъ
Би сто невѣрни разпилѣлъ
Като „сюйрия“ пилета! —
До днесъ ни е дружината
Пролѣла, както знайшъ и самъ,
Отъ ревностъ въ наша „динъ-исламъ“,
За славата Пророкова
Невѣрна кървъ до толкова,
Дѣт’ наедно ако да бѣ
Възможно тя да се сбере,
Потокъ ужасенъ би тозъ часъ
Потекълъ, що сѣ вида си мразъ
Отъ страхъ налѣлъ би въ жилитъ
И на нѣй-сѣрдчеливитъ!
Що би отъ милость, жалъ голѣмъ
И всичкий свѣтъ бездушненъ, нѣмъ
Направилъ въ мигъ да заридай
Съ нѣй-ясенъ плачъ отъ край до край!..
Стаматъ и толкозъ момци днесъ

Да има, колкото въ тозъ лѣсъ
Стърчатъ дървета, — катъ нашъ робъ
Пакъ ще да слѣзе въ черний гробъ!..
Но — чуй на всѣкой нашъ юнакъ
Какъ тупа коня потенъ съ кракъ,
Какъ си гризе юздата съ шумъ,
Имушъ сѣно, ечмикъ на умъ...
Пѣкъ и на всѣкого отъ насъ
Глуши ушитъ въ тоя часъ
Стомаха празенъ съ веселъ плачъ,
Кат' иска медъ и бѣлъ погачъ...
За туй ни първомъ поведи
Въвъ Липникъ и Гагалья ти!..
„Въ Гагалья, въ Липникъ!“ полка цѣлъ
Съ единъ гласъ громко изревалъ,
„Сърдце ще да си додадемъ
Като похапнемъ, попиемъ
И тамъ като си саблитъ
Най-първомъ на невърнитъ
Въ кървта ний натопимъ!..
И въ мигъ
Препуснахъ си съ кръсѣкъ, викъ
Конѣтъ легки, пламенни
Къмто селата речени,
Дѣт' да имъ сложи въ жертва, въ плѣнъ
Билъ съ мѣжи, отъ страхъ принуденъ
Опаданълий злочестъ нашъ родъ
И стока, и честь, и животъ!... (Слѣдва).

И. ДАНЕВЪ.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ПЪСНИ.

I.

Стойна Ениньовка и Еничеринъ Склафъ.

(Записалъ М. Дриновъ въ Панагюрище).

Въ едно ръкописно описание на България, което е писано въ 16-тиятъ вѣкъ на Италиански езикъ и отъ което единъ прѣписъ се намира у мене, между друго се разказва, че въ онова време Турското правителство чрѣзъ всѣки седемъ годинъ отбирало по-здравичкитъ Български дѣца, закарвало ги: едни въ Едрене, други въ Цариградъ, трети въ Бруса, и тамъ въ особни *кѣшли* ги отгледвало, додѣ стигале на възраст, па послѣ ги пущало въ еничерската си войска. Въ тая пѣсень въ твърдъ поетиченъ видъ се излага това събиране Български дѣца за еничере. Тя е записана въ Панагюрище: на нейжъ вниманието ми обърнѣхъ почтений панагюрски гражданинъ г. Недѣльо Ланджовъ, — слушѣхъ ѣхъ отъ нѣколко жени, но най-пълно и най-добрь ми ѣхъ изкара баба Рада (Цончовица), отъ която ѣхъ и записахъ. Сравн. „Le navigationi et viaggi nella Turchia di Nicolo de Nicolai del Delfinato“. 1587 p. 140-143.

1 Танка Стойно Ениньовко!

Прочуло сѣ') Еничерство,

И допле сѣ Еничере:

Склаф е паднѣл у попѣви,

5 Момците му по 'се село.

1) а се изговаря чисто, ясно, — а â малко нѣщо глухо; това глухо â по-вечето се чуе въ окончанието на женскитъ имена, обаче не въсѣкога. За сега ние не можемъ да опредѣлимъ, въ какви случаи туку се чуе глухо â и въ какви ясно а.

Склаф си попу проговори:

„Е ти, попе, книжовниче,

„Книжовниче, духовниче!

„Штѣх¹⁾ тѣ питам да ми кажеш:

10 „Имате ли в село дяца,

„В село дяца за зимане

„За прямлади Еничере?

Поп си Склафу отговаря:

— Е ти, Склафе, силни Склафе,

15 — На ли питаш,— да ти кажѣ,

— Да ти кажѣ, да не лѣжѣ.²⁾

— Кое село дяца нема,

— Коя горѣ без пѣтеки,

— Коя водѣ без камане?

20 — Наше село дяца има:

— Ето тука танка Стойна,

— Танка Стойна Ениньовка!

— И тя има три синове,—

— И тритѣ³⁾ сѣ за зимане

25 — За прямлади Еничере.

Склаф си попу отговаря:

„Е ти, попе, книжовниче!

„Я, да викаш танка Стойна,

„Танка Стойна Ениньовка:

30 „Да доведе три синове,

„Да ги видѣ добри ли сѣ,

„Добри ли сѣ за зимане,

„За прямлади Еничере.

1) ж въ срѣдата на думитѣ се изговаря като широкъ и, така да речемъ, дълбокъ глухъ гласъ. Въ крайтъ на думитѣ ж-то по нѣкога се изговаря като ѣ.

2) ѣ въ нѣкои думи се изговаря, въ пѣснитѣ, като чисто а, чрѣзъ което ние сме го и писале въ такива случаи: танка, на, ладжица, сабра и пр. (тънка, нѣ, лѣжица, събра). Тука, въ думата лѣжѣ, та и още въ нѣкои думи ѣ се изговаря като ж.—При л, и р, когато прѣдъ тѣхъ се намира съгласна, старобългарский ѣ (и ѣ) нѣма никакъв гласъ. Това показва, че въ тие случаи л и р и въ Панагюрското, както и въ много други Български изговаряния сѣ гласни. Любопитно е, че въ такива случаи при р-то по нѣкога се губѣтъ и гласнитѣ а и и: на мѣсто страна и прилича, изговарятъ: стриѣ, прилича.

3) Трѣта (синове). Тукъ имаме доказателство, че множественното число отъ членътъ тѣ е тѣ, а не те, както мислѣтъ нѣкои.

- Поп повика танка Стойна,
 35 Повика ё, и дошля ё¹⁾.
 Склаф си Стойни проговори:
 „Е ти, Стойне Енинѡвко!
 „Кажат, имаш три синове,
 „И тритя сж за зимане
 40 „За прямлади Еничере.
 Стойна викнж, та заплака:
 — Веднжж²⁾ доде Еничерство, —
 — Заведе ми мила брата;
 — Па повтори Еничерство, —
 45 — Заведе ми прво либе;
 — Сега третьо Еничерство,
 — Да ми земе три синове!
 Склаф си Стойни отговаря:
 „Танка Стойне Енинѡвко!
 50 „Мож ли позна мила брата,
 „Позна ли щеп прво либе?
 А Стойна му отговаря:
 — Ей ти Склафе, силни Склафе!
 — Не штж позна мили брата,
 55 — Че бех азе опште малка,
 — На штж позна прво либе,
 — Че бе в горѧ дрводелец,
 — Дрводелец, самострелец, —
 — Та отиде в явор горѧ
 60 — Да отсече явор дрво,
 — Та отфркнж явор треска
 — Удари го в клетѧ главѧ
 — Направи му личен белег
 — Личен белег на главѧта.
 65 Склаф си попу проговори:

- 1) Ё, което тукъ застъпня мѣстото на старото ѧ, се изговаря като глухъ гласъ, който, обаче, се отличава отъ другитѣ глухи гласове ж, ѣ, ѧ, прилича на тъмно е.
- 2) Тънкитѣ съгласни б, в, г, д, ж, з кога се намиратъ прѣдъ глухитѣ к, п, с, т, ф, ц, ч, ш или въ крайтъ на думитѣ, превърщатъ се въ съответствени глухи. Но защото това не е нѣкое особно свойство на панагюрското изговарянье, а е общо свойство на българския езикъ и тогоя речи на всичкитѣ други словѣнски езици, то намираме за по-добро въ тие случаи да задържимъ въ писмото си тънкитѣ съгласни,

- „Е ти, попе книжовниче!
 „Да сабереш 'сѣте момци,')
 „Сѣте момци от 'сѣ село.
 Поп си сабра 'сете момци
 70 'Сете момци от 'се село.
 А Склаф им проговори:
 „Свалете си калпаците,
 „Та да види танка Стойнѧ,—
 „Позна ли ште прво либе.
 75 А тия го послушахъ,
 Свалихъ си калпацитъ,
 Калпаците от главите.
 Не познала танка Стойнѧ,
 Не познала прво либе.
 80 Па си Склафу отговаря:
 — Е ти Склафе, силни Склафе!
 — И страх мѧ е, и срам мѧ е,
 — И срам мѧ е, и грях мѧ е,—
 — Я си свали висок калпак!
 85 Склаф си свали висок калпак,
 А то било Стойниното,
 Стойниното прво либе.
 Познала го танка Стойнѧ,
 Познала го по белега,
 90 По белега на главѧтѧ.

2.

Стоянъ и три самодиви.

(Записалъ М. Дриновъ въ Панагюрище).

Тая пѣсенъ е напечатана въ сборникътъ на приснопа-
 метнитъ Миладиновци (стр. 84) и въ „Лѣтоструятъ на г. Хр.
 Г. Данова за 1876 г. (стр. 152). Въ нашия прѣписъ тя е
 пѣ-пълна: отъ него сега става ясно, отъ що се е разболѣлъ
 „младъ Стоянъ“. Особно любопитна е тая пѣсенъ по това, че
 въ неѣж се споменуватъ *девет кралици и десета царица*. Въ

1) Всичкитъ момци, сирѣтъ Еничеретъ.

единъ старъ исторически паметникъ, писанъ още въ 12-тиѣ вѣкъ, се говори, че старото Българско царство се е дѣлило на деветъ княжества, правителетъ на които сѣ били подчинени на царьтъ. Глед. нашето ново стѣчение: „Южные Славяне и Византия въ X-мъ вѣкъ“. Москва, 1876 глава III. Прѣписьтъ си сме написале въ Панагюрище отъ Мария Иончова.

1 Маре Стоене, Стоене!

Стояну госте додохъ
Девет сестрици кралици
Десета Рада царица.

5 Довела мъжко детенце, —

Мъжко ѣ дете вѣраче:
Дене не дава да седне,
Ноште не дава да легне.

В полунош водѣ поиска:

10 — Водица, мамо, водица,

— Макар половинъ ладжица!')

— Устата да си натопѣ,

— Срцето да си расквасѣ.

Водѣ си нема ни капкѣ.

15 Дават му вино, то не ште, —

Дават му бистра ракия,

То не ште да ѣ накуса,

На токо вика — водица!

— водица, мамо, водица! —

20 Майкѣ Стояну думаше:

„Я земи, сине, две стовни,

„Та иди, сине, та иди

„На самодивско езеро,

„Та налеѣ водѣ студенѣ“.

25 Стоян си юзе две стовни,

Та е на водѣ отишъл

На самодивско езеро

Там си завари млад Стоян

Три жени, три самодиви:

30 Едната беше леля му,

Другата беше стрина му,

1) Въ тая дума, както и въ още нѣкои, Панагюрци изговарятъ ж-то, като дж.

- Третята учиная му, ¹⁾ —
 Месечината сваляхъ,
 Бяла е кравъ правехъ,
 35 Пресно си мляко доехъ.
 Като видяхъ млад Стоян,
 Тие Стояну думахъ;
 „Маре Стоене, Стоене!
 „Проклетя да е майка ти,
 40 „Що та в полунош допрати,
 „На тая водъ студена
 „Със тие стовни шарени.
 „Тая сж водъ не пие.
 „Тая е водъ галатна.
 45 „Скоро по-скоро да с' идеш,
 „През прага да си преминеш,
 „Доде сж петли не пеле;
 „Майка ти да та лекува
 „От коледарче кравайче
 50 „От бяла доза шуматъ.“
 Той си сѧ назад поврнъ, —
 Люта го треска растресла,
 Клетя го главъ блснѧло:
 Додето в двори да влезе,
 55 А той си паднъ млад Стоян.
 56 Та па сѧ с душъ раздели. —

Като искара пѣсента, пѣснопѣкята (Мария Йончова) ми разтолкува разбодъването на Стояна така: „Самодивитъ, каже, искале нѣкого да погубатъ, та му правиле магия. Па като дошълъ при тяхъ Стоянъ, а то магията хванѧла него.

3.

Женидба на Сълницето.

(Записалъ М. Дриновъ въ Панагюрище).

Пѣсенъ за жененъе на сълницето пѣрвъ пѣтъ биде обнародвана отъ покойний Раковски въ „Показалецъ или рѣко-

1) Въ календарятъ на г. Хр. Данова отъ 1876 г.

Пѣрвата беше леля му,

Втората беше баба му,

Третата беше стрина му.

водство, какъ да се изисквѣтъ най-стари чърти нашего бытия“ и пр. Одесса 1859. Такава пѣсень издаде прѣди нѣколко месеци и г. Дозонъ въ сборникътъ си: „Български народни пѣсни“. Парижъ 1875 стр. 17. За сега нѣмамъ при себе „Показалецътъ“ на Раковскаго, но до колкото помнѣхъ и както ме увѣряватъ нѣкои приятели, и тамъ тая пѣсень е издадена по сѣщия прѣписъ, по който ѣж е издалъ сега г. Дозонъ и който ѣж е написалъ отъ г. Славейкова (дѣ?). Въ Панагюрище азъ слушахъ тая пѣсень отъ нѣколко жени, но най-добрь и най-пълно ми ѣж искара баба Василя (Йончовица), отъ която и записахъ прѣписътъ, който обнародвамъ тука. Той е малко нѣщо по-пълнъ отъ прѣписътъ на г. Славейкова и е особно любопитенъ чрѣзъ това, че ни показва, коя е била втората (напустѣхътата) невѣста на сълнцето, — тя била „хубава Дена Деница“. Въ новий прочутий сборникъ на г. Верковича („Веда Словена. Български народни песни“. Београдъ 1874) намираме една дълга пѣсень: „Сонцева женитба со мома Вѣлкана“, която твърдѣ малко прилича на нашата, и види се, че е сочинена или поне прѣмайсторена отъ нѣкой прѣкаленъ Български патриотъ. За тая пѣсень и уобще за новий сборникъ на г. Верковичъ ние щемъ поговори други пѣть.

- 1 Мома Марио, Марио!
Мария либи сълнцето, —
Мария вѣн не излази,
Сълнцето да ѣ не види.
- 5 Марии майкя маштехъ,
Марии вяръ не фата:
Окѣпа мѣжко детенце,
Опрала песлин пелени
Та ги по двори распроснѣ, —
- 10 Темен сѣ облакъ зададе
Та ситна роса прироси.
Майкя Марии думаше:
„Мома Марио, Марио!
„Я излязъ вѣнка, Марио,
- 15 „Сабери песлин пелени!“
Излязла беше Мария
Пелени да си сабере;

- Ка ё видяло слнцето,
Три дни стояло, греяло, —
20 Испогори малки моми,
Малки моми по нивето,
Косачете в ливадето.
Слнцу си майкя думаше:
„Синко ле ясно слнчице!
25 „Стига стоя, стига грея, —
„Изгоряхж малки моми,
„Малки моми по нивето,
„Косачете в ливадето.
„На кога бжде слнчице,
30 „На личен ден на Велиден,
„По на личен на Гергьов ден,
„А ти ми пусти люлила,
„Люлила на крива врба;
„Да врвжт моми, и жени,
35 „И кара гюзел невести
„В люлила да се полюежт.
„Довно ми доде Мария,
„И тя в люлила да влезе,
„В люлила да сѧ люлее, —
40 „А ти ѹ дигни люлила!“
Послушало е слнцето!
Кога било на личен ден,
На личен ден на Велиден,
По на личен на Гергьов ден,
45 А той ми спуснж люлила, —
Врвяле моми и жени,
Та сѧ в люлила люляхж.
Марии майкя думаше:
„Синко, даштерко Марио!
50 „Я иди, синко Марио,
„Я иди при твой еранки
„Та сѧ в люлила полюлей.
Послушала ё Мария,
Та сѧ хубаво премени,
55 Па на люлила отиде.
Штом в люлила сѧ покачи,

- Господ издигнах люлила, —
 След Мария си течеше
 Марии майка маштеха,
 60 Теком течеше викаше:
 „Синко, даштерко Марио!
 „Азе штъ да ти заръчам:
 „Кога ми идеш, Марио,
 „На слнчовите дворове;
 65 „Ти говей свекру, свекрви,
 „Говей им девет години,
 „И на девера Огняна —
 „И нему говей четери,
 „Четери и половина;
 70 „Свойго другому¹⁾ година
 „Година и половина.
 Послушала е Мария,
 Та е говяла, говяла,
 Свойго другому година, —
 75 Никому ка не продума.
 Не потрпяло слнцето
 Година и половина,
 Ами Мария напусна,
 Та сѧ годило слнцето,
 80 Та юзе Дена Деница.
 Накарале сѧ Мария,
 Мария да ги венчее,
 На слнце сестра да стане.
 Та зеле да ги венчават, —
 85 Мария свешти држеше.
 Догоряхъ ъ свештите,
 Загоряхъ ъ прстето, —
 Тя токо седи, та млчи.
 Сгледа е Дена Деница,
 90 Па си Марии думаше:
 „Ако си глуха и нема,
 „Та не си, мома, и слепа!

1) „Свойго другому“ на мѣсто: *своѣмѹ другѹ, или своѣмоѹ другоѹки*. Доказвахъ на баба Иончовица, че „свойго другому“ не може да се каже, но трѣбва другоѹче да се рече, — чрѣзъ това доказване азъ гледахъ довно ѣж накарамъ да си научи старата форма. Но тя не можѹ: „така, каже, го сѣмъ слушала“!

„Догоряхъ ти свештите,

„Загоряхъ ти прстето.

95 А Мария им продума:

— Тене ле, та мой свекре ле!

— Прощавайте ми говене,

— Говене често кланяне:

Нито съм глуга, ни нема,

100 Нито съм, тене, па слепа,

На ма е мама зарекла.

Зарекла да ви говеѣж:

Свекру свекрви до девет

До деветъ, тене, годни, —

105 А на девера Огняна

Четери и половина,

Свойго другому година

Година и половина.

А той ма, Боже, не чака,

110 — Ами ма млада напустѣж.

Като ѣ зачу слнцето,

А то са Богу помоли:

„Азъ не штѣ Дена Денинца,

„На штѣ да земѣ Мария“.

115 Останѣ Дена Деница,

Останѣ на венчилото.

Дена са Богу молеше:

— Боже ле, вишни господи!

— Стори ма, Боже, престори

120 — На какво годе пиленце.

Стори ѣ Господ, престори,

Престори на Ластовица,

Та фрѣж да си исфрѣне

Из слнчовите дворове.

125 Като видяло слнцето,

Това ми пиле хубаво,

Спусѣж са та му отряза

Пленици отъ тилниците,¹⁾ —

1) „Пленици от тилниците“, сирѣчь, плѣницѣ отъ тилѣ. „Отъ това, каже баба Йончовица, на ластовицата опаниката прилича на ножици, — че слнцето ѣ отрязало сръдницѣ перѣ“.

- Та да сѧ знае, приказва.
 130 Че това ми е пиленце
 От слнчовата невяста,
 Што ми ѣ млада напуснѧ,
 133 Напуснѧ от венчилото.

4.

Коледарска пѣсенъ за едно чудо, съ което свети Никола въз-
 дивилъ „си светин“, когато тѣ празнувале крщенъето на
 „млада Бога“.

(Записалъ М. Дриновъ въ Панагюрище отъ баба Цончовица).¹

- 1 Станенине¹) господине,
 Дане бане, Дан войводо!
 Сабрале сѧ 'си светие
 'Си светии небесние
 5 Младу Богу на крштене
 Божи майци на спонудѧ.
 Прегледа ги Божа майка,
 Прегледа ги и рече им:
 „Хвала Богу 'си светие!
 10 Като си сте сички тука,
 Та камо ви личен светецъ,
 Личен светецъ свет Никола?“
 Сдумахѧ сѧ 'си светие,
 'Си светие небесние:
 15 — Дай да пратим свет арангел,
 — Да сѧ качи на престоле,
 — На престоле Мариино,
 — Да потрѣби с рог обкован
 — И на лево и на десно, —
 20 — Давно чѣе свет Никола,
 — Давно чѣе, та да доде.
 Запратиле свет арангел,
 Та сѧ качи на престоле,
 На престоле Мариино,
 25 Та потрѣби с рог обкован

1) Въ Панагюрище и други пѣски коледарски пѣсни се начиватъ съ първитѣ два стиха.
 Първата дума въ първий стихъ тамъ изговарятъ така, както сме ѣхъ записале, а не —
 стани нине.

- И на лево и на десно.
 Ка е зачул свет Никола,
 Там е зачул, тук дофтаса
 И приседнах на трапеза.
 30 Дадохъ му чаша с вино:
 Штом е прие, той задряма,
 Той задряма, испуснах е
 И сепнах са та е прие,—
 Ни е строши, ни разсипа.
 35 'Си светии отговарѣхъ:
 — Хвала Богу, Свет Никола!
 — Та какво би това чудо?
 — Дадохме ти чаша с вино:
 — Штом е прие, ти задряма,
 40 — Ти задряма испусна е
 — И сепнах са та е прие,
 — Не е строши, ни разсипа!
 Свет Никола отговаря:
 „Хвала Богу, 'си светие!
 45 „На ли питате да кажъ:
 „Азе седнах на трапеза;
 „Разигра са Черно море
 „Да потопи гемиите,—
 „Извикахъ гемиджие
 50 „Извикахъ исплакахъ:
 „— Де си, ка си, свет Никола,
 „— Де си, ка си, тук да додеш!“
 „И азъ припнах, та помогнах
 54 „Та да са море утиши“.—

5.

Войникъ Огненъ и неговата жена.

(По Дебърско изговаряне, — Записалъ М. Дриновъ).

Тая пѣсенъ записахъ въ Цариградъ отъ една пѣснопѣйка, Темяна п. Георгиева изъ Галечникъ (Дебърско). Въ Цариградъ тя е дошла прѣди нѣколко време отъ отечеството си по единъ злочестъ за неѣж случай.

- 1 Двѡрье¹⁾ мѣтет млада Огнѣница,
Дворѣ метет градом слзи рѡнит.
Сос слзи хи дворѣ запрашоват,
Я дѡгледа Огнѣнови татко:
- 5 „Не бѡрете сно'о Огненице!
„Шчо²⁾ ми мѣтеш мѡи рамни двѡрье
„И ми рѡниш слзи по ѡбрази,—
„Али ти се вино дотѡчило,
„Али ти се 'азно дѡброило,
- 10 „Али ти се тебе сдодеяло,
„Чекаѣки госте приятели?
Му гѡворит млада Огненица:
— Не боре те³⁾ мои мили татко!
— Ни пак ми се вино доточило,
- 15 — Ни пак ми се 'азно дѡброило,
— Ни пак ми се мене сдодеяло,
— Чекаѣки госте приятели;
— Ток се пуля на рамни друмови,
— Шчо ми идет войници од войска,
- 20 — Шчо го немаат Огнен дѡбор юнак,
— Ами идет коня Огненова,
— И ми носит сѣдло наѡпако,
— И ми носит баряк завиѣено.
— Али негде Огнен ми умрело,
- 25 — Али ми се негде преженило?
Ми гѡворит Огненови татко:
„Не боре те сно'о⁴⁾ Огненице!
„Ал за тея⁵⁾ ка'ар те фатило?
„Са кя⁶⁾ пойда на рамни друмови
- 30 „Ке и пита⁷⁾ войници од войска,

1) Дворѣ,— така и просенѣе, тл. стихъ 68.

2) Въ Дебърско и въ много други Македонски страни изговарятъ шч на мѣсто шт (щ).

3) „Не боре те, не боре ве“. Това изречение често се срѣща въ Дебърскии гѡворъ и се употрѣблява на мѣсто „тако ми Бога“, което такожде се срѣща единъ пѣтъ въ тая пѣсенъ. (глед. стихъ 89). Любонитно е, че и Черногорцитѣ казватъ „не боре“ тамъ, дѣто другитѣ Сърбе употрѣбляватъ: „Бога ми“. Глед. въ словарътъ на Вука Каражича.

4) Сно'о, на мѣсто снахо. а се измѣнува въ о още въ глаголътъ — знаѣм и въ производнитѣ отъ него думи: зноеш, зноишна делия и пр.

5) Въ Галечникъ казватъ — тея, а въ Лазарополе, което се намира не далече отъ Галечникъ (около три часа) казватъ — това.

6) На мѣсти пѣснопѡйката изговаряне кя, а на мѣсти ке, както е и записано.

7) пита, на мѣсто — питаѣ; ке ти дава (дам), ке яла (ям), я сборва (сборвам), я су (сум, съм).

- „Ке ми кажат абер за Огнена“.
 Си отиде Огенови татко,
 Си отиде на рамни друмови,
 Си пречека войници од войска, —
- 35 Им говорят Огенови татко:
 „Не боре ве войници од войска!
 „Кажѝте ми 'абер за Огнена:
 „Али негде Огнен ми умрело,
 „Али ми се негде преженило?“
- 40 Му говорет войници од войска:
 — Не боре те Огенови татко!
 — Ак' ни питаш, право ке кажиме:
 — Не ми умрел Огнен добор юнак,
 — Токо ми се Огнен преженило,
- 45 — Се прежени во Едрене-града
 — Го прелога¹⁾ Тодора робиня.
 Си киниса Огенови татко,
 Шчо си идет по рамни друмови
 И си носит Огенова коня,
- 50 Шчо ми носит седло на опако
 И си носит баряк завиено, —
 Шчо си идет по рамни друмови
 И си ронит слзи по образи.
 Го догледа млада Огненица:
- 55 Не боре те мои мили татко!
 Шчо ми идеш, дробни слзи рониш:
 Али Огнен негде ми умрело,
 Али ми се негде преженило?
 Не говорят Огенови татко:
- 60 „Не боре те сно'о Огненице!
 „Харно Огнен да беше умрело,
 „Шчо дека се Огнен преженило!“
 Му говорят млада Огненица:
 — Млчи татко да би онемило!
- 65 — Ако ли се огнен преженило
 — Я кя тебе ука те науча:
 — Да слечеме руво капитанско,

1) ѝ се изговаря като о на всѣхъ: сон (сънѣ), сонот (сънѣтъ), ложа (лъжа), позова (позѣва). До колкото можихъ да забѣлѣжжъ отъ разговорѣтъ си съ пѣснопѣйката (Темяна) и ъ (е) по пѣкога се изговаря като о: седмдесе градеви; чаша ведорница.

- Д' облечеме руво за просенье, —
 — Ке бидеме просач и просачка.
 70 — Ке шетае земля по краина,
 — Ке по'еме во Едрене-града,
 — Ке по'еме Огнену на порти.
 — Ке ни видит ке му се дожалит.
 Я послуша Огненови татко, —
 75 Си слекое руво капитанско,
 Облекое руво за просенье,
 Кинисае земля да шетае:
 Ми 'одее, шо ми по'одее,
 Ми пойдое во Едрене-града,
 80 Ми пойдое на чешма студена,
 Близо беше край Огнен добор юнак.
 Си седнае просач и просачка,
 Си седнае на студен кла'енец, —
 Ми седее, шо ми посеее,
 85 Ми дофтаса дете измекарче;
 В рока¹⁾ носи стребрена ибрика,
 Да си лее студена водица...
 Му се молет просач и просачка:
 „Так ми Бога дете измекарче!
 90 Нел' подай ми стребрена ибрика,
 „Да с' напиа студена водица.“
 — Ид' от тве просач и просачка!
 — Не ти дава стребрена ибрика,
 — Шо ми пие Огнен добор юнак.
 95 Пак се молит просач и просачка,
 Му се молит, дробни слзи ронит.
 Жал му падна, дете измекарче, —
 Не подаде стребрена ибрика.
 Не се напи млада Огненица,
 100 Не се напи студена водица, —
 В ибрик пушти прстен му'урлия —
 Си отиде дете измекарче,
 Му подаде н' Огнен добор юнак,
 Му подаде стребрена ибрика;

1) Ъ въ кореннитѣ слогове се изговаря редомъ о: „твое мошко дете“, „потем идет“, мока (мжка). Ъж се изговаря като ѱо: позик.

- 105 Си се напи студена водица,
И му доде прстен му'урлия.
Кога виде Огнен, шчо да видит!
От си викна дете измекарче:
„Не боре те дете измекарче!
- 110 „Кой ти зеде стребрена ибрика?
— На борете Огнен добор юнак!
— Туй найдоф просач и просачка, —
— Ми зедое стребрена ибрика,
— Се напие студена водица.
- 115 От се најде Огнен добор юнак,
Си се најде на юначки подзи,
И си зеде коня карамана, —
От се фрли коню в половина,
От си појде на студена вода.
- 120 Туй си најде просач и просачка. —
Кога виде Огнен, шчо да видит!
От си види свои стари татко,
И си виде млада Огненица
От ѝ зеде Огнен добор юнак,
- 125 И им свлече руво за просење,
Им облече руво капитанско, —
И си зеде млада Сгненица,
Си остави Тодора робиня,')
129 Си я тури млада измекарка.

(По Костурско изговаряње, — Запис. М. Дриновъ).

Тая пѣсенъ ми каза въ Цариградъ Петъръ отъ с. Прекопана, което се намѣрва въ Планинскій колъ (въ Костурско).

- 1 Поміна село Дреново,²⁾
Што відо³⁾ момче Дреновче,

1) Въ пѣсента не се срѣща членътъ ни веднѣжъ, но изъ разговорътъ си съ Темяна се увѣрихъ, че и въ Галечникъ, както и по други нѣкои мѣста въ Македония и по Доспатскитѣ върхове се употрѣбляватъ три члена: въ, ва, во; нъ, на, но; тъ, та, то: *позиков ме боли; рокава ме боли; момчево (кога е близо), момчето (кога е далече), момчено (кога е на страна, сирѣчь — отсѣтвува).*

2) Въ 4 часа пѣть отъ Прекопана.

3) Помяна, відо на мѣсто; пимилах, відох.

- На сива койня вѣвѣше,¹⁾
 На сѣно сѣдло седѣше,
 5 Флорин зенгии тѣпчеше,²⁾
 Стребрѣна узда држеше,
 Руси мустаки сучѣше,
 Црното перче чешляше³⁾
 Чупите му го пулеа⁴⁾
 10 Срцето му се леѣше
 Като югарок борѣна.

То се разбира, че по тая кратка пѣсенъ не може чело-
 вѣкъ да се запознае добръ съ Планинскій Костурски говоръ.
 Пѣснопоецътъ (Петъръ) знае много пѣсни, които той пѣе и
 казва добръ, — жално ми е, че времето не ми позволи да за-
 пиша отъ него още нѣкоя и друга.

Важна особнoсть въ Костурскій говоръ.

Въ Костурскій говоръ се е завардило старото изгова-
 ряне на юсоветъ. Това нѣщо първъ пѣтъ е забелѣжилъ
 професоръ Григоровичъ („Очеркъ путешествія по Европ. Тур-
 ции“ 1848 стр. 196), а слѣдъ него и г-нъ Славейковъ, въ
 „Читалище“ за 1873 г., бр. 11, стр. 1028. Сега, като бѣхъ
 въ Цариградъ, дѣто се срѣснѣхъ и съ нѣколко Костурчене,
 азъ се постарахъ да съберѣхъ отъ тѣхъ по-подробни извѣстия
 за това любопитно свойство на тѣхното изговаряне. Най-
 добръ и най-вѣщо можи да ми разправи работата г. Стерйо
 Костовъ, родомъ отъ село Команичево, което се намира въ
 три часа на западъ отъ Костуръ. Като разговаряхъ съ него,
 азъ чухъ отъ устата му изговаряне на юсоветъ съ *n* въ
 слѣднитѣ думи:

1. *n* рендóве, но въ единственно число *редъ*: „еден ред,
 а много рендóве“.

йензик: „йензико ме боли“.

грѣнда (градъ), но — *грѣди* (градсть).

пендесе: „сто и пендесе куки“, или „кжшчи“.

1) Вѣваше на мѣсто: яхаше.

2) Тѣпчеше. Тъ се изговаря като широкъ глухъ гласъ, — такъвъ гласъ се чуе и на мѣсто-
 то на *ѣ* въ кореннитѣ слогове: рѣка и пр.

3) Чешляше, любопитна форма.

4) Чупи — моми; пулеа — гледахъ.

2. ж *мъндро* (мъдро): „седи си мъндро“.

зъмби: „зъмбите ме боли“.

гъмби (гъби), — но въ думата *ржка*, Стерйо изговаря ж, като глухъ гласъ.

Г-нъ Стерйо Костовъ ми каза, че така изговарятъ тие думи не само въ Команичево, но и въ слѣднитъ съсѣдни села: Загоричени, Бобишча, Котори, Олишча, Бомбоки, Фотиничишча. Тие села заедно съ Команичево съставятъ едно окръжие, което се нарича — *Корешча-колъ*. — Казванъето на Ст. Костова ми потвърди и единъ Загориченинъ, Димитъръ Илювъ. — Когато попитахъ Прекопанченина Петра (който, както рекохъ, ми каза горнята пѣсень), изговарятъ ли и въ неговото село: *рендове*, *гренда*, *мъндро*, *зъмби* и пр., той се засмъ и ми отговори: „така сборвае въ Корешча-коду, а наше село е въ Планинскио колъ“.

По Малко-Търновски говоръ.

Слѣднитъ петъ пѣсни сж отъ сборникътъ на Г. Тодора Милкова. Г-нъ Милковъ ги е записвалъ въ Малко Търново.*

1.

Зменца либи Стояна.

(Такава пѣсень се намира и въ сборникътъ на г. Дозона стр. 11, записана въ Пирдопъ).

Стоян майци си думаше:

„Да знаеш, мале, да знаеш,

„Каква девойка доходи,

„Доходи та мъ находит,

„На мойто стадо голямо:

„От далек иде, мечка е, —

„От близо дойде, мома е,

*) Тие пѣсни ни препрати г. М. Дриновъ заедно съ слѣдната бѣлѣжка. „Въ Цариградъ намѣрихъ у г. Тодора Милкова голъмъ сборникъ Български пѣсни, записани въ Малко-Търново. Записвачътъ имъ, г. Милковъ, на радо сърце ми позволи да отбержъ отъ тѣхъ нѣколко за обнародване въ „Периодическото Списание“. Отбрахъ петъ, по които доста добръ, мислѣж, можемъ да се опознаемъ съ Малко-Търновскии говоръ. Тѣ, както и всичкитъ пѣсни на г. Милкова, бѣхъ писани по-вечето по етимологическо правописанне. — азъ самъ-тамъ ги прѣправихъ по фонетическото. Това направихъ, разумѣва се, съ помощта на г. Милкова, който твърдѣ добръ е запознатъ съ Малко-Търновското изговаряне“.

„Мома е с бѣли фостане.
 — Сино ле, сино Стояне!
 — Т'ва не е, сино, девойка,
 — Еми е, сино, змеица,
 — Змеица златнокрилица.
 — Сино ле ми попитай ѝж:
 — Змеице златокрилице!
 — Имаме крава ялова, —
 — Сега сѣм девекъ години,
 — Нитой ѝж биди оставѣт,
 — Нитой ми стелна станова.

Стоян змеица попита....

Кя Стояну си думаше:

„Любе Стояне, Стояне!

„Кя нека поде майка ти,

„Да си събере, събере¹⁾

„От девекъ брода водѣта

„И от морето пенѣта, —

„И от овчаре лежѣли,

„Та си сѣм огън²⁾ стѣкали,

„Та си е трава никнѣло, —

„Та да набере тревѣта,

„Та да ѝж свари майка ти,

„Та да кравата напреска.

И кя отиде майка му,

Та е събрала, събрала....

Събрала, та ѝж сварила,

Та си Стояна напреска, —

Че на овцете отиде,

И змеица сѣм зададе, —

От далек иде и вика,

И си в гърди сѣм биеше,

И на Стояна думаше:

„Любе Стояне, Стояне!

„Бог да убие майка ти,

„Как бе по-хитра от мене,

„Та маж, Стояне, излѣга.

1) Между Ж и Ъ нѣма разлика, но ние оставихме и двѣтъ, както бѣ ги писалъ г. Милновъ.

2) Огън, — г се изговаря твърдѣ меко, както и к въ девекъ и пр.

2.

Змей либи Стана.

- Стано ле мари хубава!
— Шо съхниш, Стано, и вехниш,
— Като гората под зима
— Под зима по Димитровден?
— Не ли ти драго, Стано ле,
— И ти с момите да ходиш,
— И ти смин китка да носиш?
„Че драго ми е, мамо ле,
„Яла не смеѣж от змеѣж
„От змеѣж, от златокрила,
„От змеѣж, от каскандиѣж.
„Че мѣж е змеѣж попитал:
— „Стано ле мари хубава!
— „Ти готвиш, Стано, ти готвиш,
— „Ти готвиш да сѣж оглѣвиш,—
— „Та везеш, Стано, чюкмане
— „И ткаеш тенки дарове.
„Па я му рекох, мале ле;
„Змейо лѣо, касканджио лѣо!
„Я имам сѣстра пѣ малка,
„Пѣ малка и пѣ хубава;
„Та неи везѣж чюкмане
„И ткаѣж тенки дарове.
„Пак той ми рече, мале ле:
— „Ти лѣжи, Станко, ти лѣжи,
— „Ти лѣжи когок да лѣжиш,
— „Ти мене не ште излѣжиш.
-

3.

- Шо штеш, момне, край ливагя,
— Край ливагя, по брежѣто:
— Коня ли си загубило,
— Ели мене залюбило?

„Маре харо, злай невольо,
 „Не съм коня загубило,
 „Нито тебе залюбило,
 „Я си ходѣх край ливагя,
 „Край ливагя по брежѣго,
 „Да си берѣх сини китки.
 „Сини китки темянуги,
 „Желта бяла кумонига
 „И цървена перунига¹⁾
 „Да хѣи виѣх витни китки,
 „Витни китки, витни венци,
 „Да хѣи давам по момчета
 „По момчета ябанджии, —
 „Да сѣх пукат ярлиите.
 „Да не ходѣт да сѣх хвалѣт:
 — „Кердосал съм моми венки
 — „Ше кердосам и момата
 „Мари харо, злай невольо,
 „Ше кердосаш два камъна,
 „Два камъна по главѣта
 „И трекиѣт по сърцето.

4.

Стоян майци си думаше:
 „Глави мѣх, мале, жени мѣх,
 „Доде съм младо зелено,
 „Доде мѣх галѣт момите,
 „Галѣт мѣх, мале, драгуват.
 „Кога през село заминѣх,
 „Моми мѣх с китки зафрлѣхт,
 „И млади булки с ябълки.
 „А вдовицето със дуни.
 — Походи, сино, походи

1) Сравни. въ 8-та Кратовска пѣсень отъ сборникѣтъ на г. Каранова :

Крива река — перуника

Куманово — жут каранфил

А Паланка — жут трендафил.

Б. Ред.

„Мътайте бѣли трепечи,
 „Трепечи оште халишта,
 „Да слизат бѣли ханѣмки,—
 „Мойта ханѣмка да слѣзе,
 „Кя носи кемер елтѣне,
 „Халал да ви е сеймене!

Отъ Кратовскій сборникъ на г. Е. Каранова.

За събиранъето на пѣснитѣ си и за езикътъ имъ г. Карановъ забѣлѣзва слѣднѣото.

„Всичкиятъ материялъ е събериенъ прѣзъ лѣтото въ 1873-та година въ градътъ Кратово и въ нѣкои негови селца. Въ правописанието на материяльтъ се придържамъ просто отъ произношението по оние страни. Лицата, отъ устата на които по-вече материялъ записахъ, сж: 1) Хаджи Цвѣтко Стояновъ Гайранца (Карановъ); 2) Мария Стойчева Мигьева (Каранова); 3) Анастасъ и Николай хаджи Цвѣткови; 4) Маруша Поцева Бидикова; 5) Манѣсъ и Мирса Назини-Руменини; 6) Кирилъ Йовановъ Мигьевъ; 7) Моне Манѣжровъ — слѣпецъ; 8) Мария; 9) Давидко граматикъ - църковникъ и чорбаджия; 10) Ленка попъ Димитрова Къркѣинеци Бѣлокапъ; 11) Стоянка отъ село Върбица (Орбица).

Отъ особеноститѣ на езикътъ, нека бѣлѣжимъ само, че ударенията сж по-вечето на вторий отъ конецъ слогъ и въ много слова нѣматъ постоянно мѣсто. Ако пѣсната е ямбическа или хореическа (каквито сж обикновенно), ударенията се съобразуватъ съ правилата на ямба или хорей. Но биватъ пѣснитѣ разбъркани често отъ ямбъ и хорей. Казватъ: Дунавъ и Дуна́въ и т. н. Ако ударението не ще е на вторий слогъ отъ конецътъ, по-вечето щж бѣлѣжжъ словото съ ударение. Гласътъ на пѣснитѣ е по-вечето монотоненъ и жаловенъ, но има и добри гласове.

Б. Ред.

1.

Илинко, бела Вла'инко!
 Илинка платно белила,

на мермер камен бу'ала
 сѣс позлатена бу'алка;¹⁾
 помина туя²⁾ млад Стоян,
 'ареса тая Илинка;
 отиде дома млад Стоян,
 изговара си на майка:
 „Мале ле, мила майчице!
 Тизе си мале по стара,
 ти имаш разум по векѣ —
 учи ме, мале, карай ме,
 како кѣ земам Илинка“.
 Майка му веле говоре:
 „Сину ле, сину Стояну,
 Илинка до нас не пагя;
 слегни си доле чаршия,
 по'арчи триста ялджзи, —
 хвани си млада дюнгеры, —
 направи сарай високи,
 легни си, та се разболи,
 недели болно полегай:
 па да си млад ти умреш —
 'сите девойкы кѣ дойде³⁾
 сѣс жути свекы воштени,
 сѣс тия кыткы шерени;
 белки Илинка кѣ дойде —
 хвани гу, сину, венчай гу“.⁴⁾
 Отишѣл доле чаршия,
 по'арчилъ триста ялджа,
 ухванал млади дюнгеры,
 направил сарай високи;
 неделя болно полегал,
 па си е младо той умрел;
 'сите девойки станале
 сѣс жути свекы отишле,
 сѣс тия кыткы шерени.

1) Бу'алка — бухалка, перайка.

2) туя, туй; ондека, ондеа; овдека, овдей, овдеа и т. п.

3) Лойдев, на мѣсто дойдѣтъ, — така и стоев, хванев, издев и пр. Г-нъ Карановъ бѣлѣжъ,
 че тая форма се срѣща токо въ разговорѣтъ на женитѣ. Б. Р.

4) Сравн. бѣлѣж. 6-та пѣсень 2-ра. Б. Ред.

Илинка 'ойде най-после,
 оште в одая не влезе,
 отдалек иде и сборе:
 „Бог да те просте, Стояне,
 сжг кѣ се лепо промену,
 сжг кѣ се 'оро наиграм,
 сжг сжс другачкѣ побжркам“.
 Па улегнала одая,
 изговаря си Илинка:
 Какжв е овжѣ мртжвжц —
 ногъите му са на подскѣк,
 очите му са на поглѣд,
 рукъите¹⁾ му са на прегрѣб“.
 Оште си речба не рекла,
 'рипна си Стоян на ногѣ,
 хвана си млада Илинка,
 викна си до три попове,
 венча Илинка Вла'инка.

2.

Давай се, мори Калино,
 мене ми мома найдо'а,
 Сѣнокъ оттуда дойдо'а;
 да видеш, мори Калино,
 каква е крпа пратила —
 сжрмалѣ лоза вѣзена“.
 „Хубава ли е, Петре ле?“
 — Да видиш, мори Калино,
 дваж по хубава от тебе“.
 „Не гу доведуй, Петре ле,
 я кѣ гу нума²⁾ отрую“.
 — Не можеш, море Калино,
 я те не пуштам да дойдеш.
 „Ке гу отруем на чешма“.

1) Рука, рукѣ, „по въ пѣснитѣ, бѣлѣжи г. Карановъ, по-вече—рака, раце“. Така и мажко, загинал и пр. Б. Ред.

2) гу и нум, или нума — винителенъ пад. единствено число отъ мѣстоимението она, на мѣсто: ѣѣ, неѣѣ. Дат. пад. отъ това мѣстоимение е ву (неѣ ѣ): „да ли бардак да ву строше, или кытка да ву земе“. Глед. по-долу, въ пѣсень 7. Б. Ред.

— Я гу не пуштам на чешма“.

„Къе гу отруем на фурна“.

— У двор къе фурна направа“.

„Къе гу утруем у црква“.

— Я гу не пуштам у црква.

Била е свадба и прошла,

довеле са си невеста.

Отиде Петре на пазар,

оставил си е невеста.

Ойде Калина чаршия,

купи си благъи ябукъи,

купи си люта ракъия,

купи си пара отрова,

па си отиде невеста,

дваж чукна и триж повикна.

Слегна невеста отвори,

па се качи'а одая.

Говоре мома Калина:

„ей тизе, младо невесто,

кусни си благъи ябукъи,

напи се люта ракъия:

тизе се сѣга срамуеш,

оти си млада невеста“.

Напила се е ракъия,

куснала благъи ябукъи

и веднѣж се е отрула.

Па си отиде Калина;

Петре си дойде от пазар:

„Калина гу е отрула!“

3.

Дилбер Яно грагяно!

колку града обидох,

како тебе не найдох,

таквоѣй тенко високо,

таквоѣй бело црвено,

таквоѣй узум сашлия;

дури ойдох на Стамбол,
там ти слика я найдох:
на порта ми стоеше,
на четири грееше,
алов чорап плетеше
сже дзвезди го редеше.
На глава ву две кѣтки:
едната ву я земах,
викна мома да плака:
„бре брго те селяне,
ухванете юнака,
ни га бите карайте,
на мене га предайте“.

4.

(На ягоди, цвекѣ).

Мома брала росна кѣтка.
Туй помина младо дяче,
грабнало ву кѣтка цвекѣ,
грабнало ву и бегало.
Узвикна се Роса мома:
„бре брго те девет брата,
оште девет братѣмчина,
ухванете младо дяче,
ни го бите, ни карайте,
на мене го раци дайте,
я кѣ биям, я кѣ карам!“
Оште Роса не изрече,
дотрча'а нойни бракъя,
оште девет братѣмчина;
замрежиле мреж у поле,
запчелиле пчелин гора;
па хванале младо дяче,
ни га биле, ни карале.
нойзе ву го раце дале.
Ни го била, ни го карала,
туку си го залюбила.

5.

Два брата рогъени, и 'убава Яна.

Скарале се два брата рогъени,
едѣн Нико, а другъи Никола,
скарале се за 'убава Яна.

Нико вика: „моя реченѣца“,

я Никола: „моя любовнѣца“.

Нико кани свирки и тупани,

а Никола гласи — таламбаси.

Нико удри преко чесна гора,

а Никола преко рамно поле.

Конъето им у вод' утѣнале,

остри ножи у крв утѣнале.

Па говори Янината майка:

„стани къеро, да би не станѣла,

едно беше и ти да не беше,

къе погъинат два брата рогъени;

я додай ми ключи от ковчедзи,

да изваду свилени дарове“,

Извадила на Ника кошуля,

на Никола цели цел чамашир,

свато'и, куму — крпе и чорапи.

Па не им е девойката дала.

6.

(Свадбена).

Хубава Вело, Велико!

сво лето моя, сва пролет,

на есен тугъя тугъинка.

Тебе те, Вело, дадо'а,

мене се вера не хвакъя,

дека си, Вело, дадена,

дека си тугъя тугъинка.

Тебе огледи прави'а,

мене се вера не хвана.
Тебе погача крши'а,
мене се вера не хвана.
Тебе сватове дойдо'а,
мене се вера не хвана.
Тебе на коньо качи'а,
пред дукъян с тебе пройдо'а —
тѣж ми се вера хванала,
дек ми си, Вело, дадена,
дек ми си тугъя тугъинка.
Редома девер' кани'я,
мене ме девер не кани.
Неканен стана', отидо',
дек годѣр мене тури'а.
Искочи млада невеста,
редома рука целува,
мене ми рука не цуна.
Налютен стана', отидо',
та у я'ѣри улегна',
извади' врана си коня,
во клето срце убодо'.
Хвана си конь да се свива:
„Свивай се коню, превивай,
такоѣ се сношти я свива',
за белолика девойка,
за прноока невеста.

7.

Сношти мина' низ вароша,
низ вароша на кюшето.
На кюшето нова порта,
На портата малка мома.
Я ву рекох: „добро вечер“.
Она рече: „дойди вечер“,
дури не сѣм вечерало,
вечерало и легнало,
шемшир порти затворило,

прѣлазите затрнило,
 сѣс два струка ран босиляк“.
 Я не ойдох тая вечер,
 Туку ойдох друг-ьо¹⁾ вечер :
 девойче си вечерало,
 вечерало и легнало,
 шемшир порти затворило,
 прѣлазите затрнило.
 Я прерипа' преко плото :
 мома спие у градина
 над глава ву бардак стое,
 у бардако студна вода,
 у водата кѣтка цвекѣе.
 Па се чуде лудо младо
 да ли бардак да ву строше,
 или кѣтка да ву земе,
 или вода да расипе,
 или мома да целива.
 Па се лудо размислило :
 „па кѣ бардак да си купе,
 па кѣ кѣтка да набере,
 па кѣ вода да налие ;
 кѣтката е дѣн²⁾ до пладне,
 целиванье за до века.

8.

— Мори Митро прнооко !
 я удай ми тая кѣтка,
 тая кѣтка невендова,
 невендова, босилкова.
 „Море лудо, лудо младо !
 не се дава тая кѣтка, —
 майка ми гу е набрала,
 сна'а ми гу накитила,
 а брат ми гу преброи'я,

1) Членътъ се произнася отдѣлно.

2) Кратовский езикъ, бѣлѣжи г. Карановъ, люби ж: дѣн, венѣц, едѣн, сѣж, братѣмчнина и пр. Б. Ред.

сестра ми гу преврзала.
Море лудо, лудо младо!
не ли сакаш тая къитка,
ти си дойди ютре рано,
та си дойди по за куця,
и доведи до три коня:
едѣн тебе другъ на мене,
я трекъйо тѣнки даро —
да хванемо Криварека,
Криварека — перуника,
Куманово — жут каранфил,
а Паланка — жут трендафил.

9.

Мома седе у градина,
у градина под трендафил.
Пред нум стое шерен гьергьев,
'ем си везе, 'ем си пое,
у песната изрече:
„блазе, блазе, кой ме има,
ош пѡ-блазе, кой ме земе;
тежко тому, кой ме нема,
кой ме нема, та ме гледа“.
Лудо стое преко плоти:
ногъи му се изстоя'а,
очи му се изчека'а.
Бркна момче у джепове,
та извади жута дуня
удри мома мегю вегъи.
А мома го люто клне:
„капнала ти десна рака,
и десната и левата“.
Момче ву се мило моле:
не мой, моме, не ме клин,
би къе касмет, зема къеш ме:
на скути къем болен бити,
на раце къем примирати,

на груди към душа дати“.
Тѣг се мома досетила:
„не чуй, Боже, я що рекох,—
цѣвтела му десна рака,
и десната и левата,
како ружа у градина“.

10.

Пойде мома на студена вода,
пойде момче сѣс коня по нума:
ондей, овдей мома да си стигне.
Ни гу стигна, ни па гу е еретнал;
Там гу найде на студена чешма:
вода лие, бело лице мие.
Изговаря момче на девойче:
„дай ми, моме, от студена вода
я да пием и конь да напоем“.
А мома му поти'о говоре:
„чекай, лудо, мама да си прашам:
дава ли се вода на ергъена,
он да пие и конь да напое“.
А момче ву поти'о говоре:
„топрва ли мама кѣе прашуеш:
дава ли се вода на ергъена!
Сва нокъ си ми на рака легала,
додека е зора зазорила —
дури ми е рака отргнала.
не кайдишем накрай да те ставам“.

ВЪРХУ

ОРГАНИЗАЦИЯТА НА НАРОДНИТЪ ШКОЛИ.

„Българското Книжовно Дружество“ съ особено задоволение помъщава въ списанието си долната статия на своятъ дописенъ членъ, г-на И. А. Ковачова. Това прави Дружеството толкова по-вече, защото колкото отъ една страна предметътъ, за който се говори въ статията, е важенъ, толкова отъ друга страна тоя предметъ се е развилъ и разгледалъ въ неіжъ сериозно и внимателно. Разбира се, че не е всичко *непогрътливо* въ тая статия, но защото „училищното дѣло“ у насъ е още въ занемарение, ние считаме всѣко мнѣние относително до това „дѣло“ за важно и полезно, особено когато е то изказано съ такава обмисленность, каквато прѣобладава въ статията на г-на И. А. Ковачова. Ще дойде време, когато отъ много такива сериозно обмислени мнѣния да се състави едно *общо* и *пълно* мнѣние, и въ такъвъ случай нашето „училищно дѣло“ да се положи на по-яки и трайни основи. Онова само, което считаме за потрѣбно да забѣлжимъ тукъ, е че относително до сръдствата за поддържанъето на прѣдполагаето въ статията „общо средно учебно заведение“ г-нъ И. А. К. се е увлѣкълъ и по тая причина не е сполучилъ. Види се, господство му не познава отъ близо нито условията, при които сега-за-сега съществува Екзархията ни, нито пакъ условията, при които нашитъ учители и попове поддържатъ съществуваніето си. Увѣрени сме, че ако би изучиле тие условия съ надлѣжното внимание и безпристрастие, ние би се въздържали отъ много несправедливи и несвоевременни натяквания, притязания и прѣдположения. Въ всѣко друго отношение, обаче, статията на г. И. А. Ковачовъ заслужва сериозното внимание на всички Българе, и ние като имъ ъжъ прѣпоръчваме, ис-

кренно благодаримъ на господство му, за дѣто е ималъ добрината да ѝж отстъпи на Дружеството.

Отъ Редакцията.

Познати сж вече на публиката ни 7-тъ питання, които още пд-ланската година се предложихж на учителитъ по е-пархиитъ отъ страната на Екзархията въ особенъ циркуляръ, за да ги разискжтъ съборно и най-послъ да си даджтъ мнѣнието върху пд-доброто организиране на сжществующитъ народни школи. Понеже и до сега още не е дала Екзархията ни своето рѣшеніе, като резултатъ на даденитъ още тогай учителски мнѣния, заради това не го броимъ ни за късно, нито за лишно, ако и днесъ въ „Периодич. Списание“ се прѣдстави това мнѣние относително до тоя най-важенъ прѣдмѣтъ, който има нужда отъ сериозно и всестранно разгледуване. Обаче, както ще види читателятъ, ние взехме въ отдѣлно разискуване само 4 питання; останжалитъ не задирнахме просто по тая причина, че сж сродни съ първитъ и природно се сливатъ съ нихъ. Ето прочее мнѣнието, за което е думата:

I.

Какъ може да се подобри устройството на сжществующитъ народни школи.

За народни школи, които сж назначени преимжщественно за образованието и отхраната на народната масса, служатъ у насъ така називаемитъ *основни, пригтовителни и главни училища*. Както всъки знае, въ нихъ курсътъ на обучението се свършува за 8-10 год., но пакъ дѣцата не излизатъ отъ нихъ достаточено пригтовени ни за животътъ, нито за нѣкое пд-високо учебно заведение. Отъ пд-главнитъ причини на това е, отсемеъ нецѣлесъобразността на учебниятъ материалъ, още и изолированността на тие училища едно отъ друго, която изолированность на беднитъ родители дава причина, да не оставятъ дѣцата си да изкаратъ обучението си до край. Намъ се чини, че до нѣкъдѣ ограничило би се това зло, ако тие всички отдѣлни заведения се слиятъ въ едно органическо цѣло подъ име „Народно школо“, раздѣлено на 4 класа: *Земкарски, Долни, Сръдни и Горни*, отъ които първиятъ да се

състои само отъ *едно* отделение, а останалите ще иматъ по *два* отделения. Като трае сега всѣко отделение по една година, тогавъ всетъ курсъ на обучението въ народното школо ще се свършува за 7 години; а това ще рече, ученикътъ, ако захваща учението си на 8 год. отъ рождението си, ще го свършува на 15, т. е. въ такъвъ израстъ, когато вече трѣбва оно да промисли за бѣдѣщето си призвание.*)

Много важни причини праватъ необходимо съвмѣстното обучение на дѣвойките съ момчетата въ народното школо. Най-напрѣдъ чрезъ него женскиятъ полъ, който се намира у насъ на много доленъ стѣпенъ на развитието, ще застане на една линия съ мъжкиятъ, а това съ време коренно ще прѣобразува нашиятъ фамилиаренъ животъ. Прѣко това оно ще открие поле на плодовито сореазнование и взаимодействие помежду едните и другите. Най-послѣ, що е най-важно, оно ще избави общините ни отъ оние лишни разноси, съ които се прѣтоварятъ они днесъ поради дѣвическите си училища.

Ако се приеме прочее, да се обучаватъ и отхранватъ заедно дѣвойките и момчетата. въ такъвъ случай достаточни ще бѣдѣтъ за народното школо *една* учителка и *три*ма учители, отъ които единъ е и главниятъ учитель. Понеже звукарскиятъ класъ и горниятъ сѣ най-важни по причина, че първиятъ е основание на обучението и работа има съ мощнѣ деликатни умове, а въ послѣдниятъ се прѣподаватъ пѣ-вечко и пѣ-тежки прѣдмѣти; заради това учителите по класовето нека да се разпрѣдѣлятъ така, щото звукарскиятъ класъ да се падне на учителката, въ лицето на която малките ученици и ученички ще виждатъ сѣщата си майка и слѣд. пѣ-лесно ще се примирѣтъ съ новото си положение, а горниятъ класъ да остане върху главниятъ учитель, отъ опитните рѣцѣ на когото учениците пѣ-пригответни ще могатъ да встѣпуватъ въ бѣдѣщето си призвание. Покрай звукарскиятъ класъ, разумѣва се, ще бѣде вързъ учителката и рѣководѣлието, което ще се прѣподава на дѣвойките само въ *трети* послѣдни класове, и то въ това време, когато момчетата иматъ уроци отъ турскиятъ езикъ и геометрията. Гдѣ е броятъ на учениците незначителенъ, тамо долниятъ класъ може да се слѣе съ сръ-дниятъ; а гдѣто е отвише голѣмъ, тамо се они удвояватъ.

*) Дѣвойките могатъ да захващатъ отъ 7-та година, защото се пѣ-рано разбудуватъ.

Ни единъ градъ не бива да е безъ цѣло народно школо; защото въ него има да проваждатъ ученици селскитъ школи, които поради недостаточнитъ си сръдства, ще иматъ само по единъ доленъ и звукарски класъ подъ ръководството на единъ само учителъ. Такви еднокласни, или по-добрь, *еднособни* школи ще се отварятъ во всѣко по-голямко село, или въ центърътъ на нѣколко по-малки села, които не сж много отдалечени едно отъ друго.

II.

Каква программа е най-прилична и кои сж учебници най-сгодни за народнитъ школи.

Народното школо, както рекохме по-горѣ, има за цѣль да приготвява прѣвржченитъ му младежи не само за животътъ въ църквата, обществото и държавата, но и за по-високо или специално учебно заведение. За достиганьето пакъ на тая цѣль необходими обучителни прѣдмѣти сж слѣднитъ:

А. Звукарски Класъ.

1). *Прѣдмѣтно обучение*.— Всичко, що може да заинтересува едно малко дѣте, и слѣд. да занимава умственитъ му способности.

2). *Езикознание*.— Правилно изговарянье на думитъ, и употребяванье на главнитъ букви.

3). *Читанье*.— Упражненията по звучната метода и статиитъ за читанье въ уведенитъ букваръ.

4). *Пишенье*.— Прѣписване и отъ умъ пишенье на прочитаното.

5). *Шаренье*.— Най-прости и най-познати прѣдмѣти отъ разправяното по-напрѣдъ.

6). *Смѣтанье*.— Постѣпенно упражняванье съ броевете отъ 1-100 различно.

7). *Пѣенье*.— Употрѣбенитъ во обучението народни пѣсни.

Б. Долни Класъ.

1). *Въпроучение*.— Нѣколко повѣсти отъ

С. Завѣтъ: 1) Созданието на свѣтътъ, 2) Созданието на

човѣкътъ; 3) Грѣхопадение; 4) Каинъ и Авель; 5) Потопъ; 6) Повикване Авраамова; 7) Послушностъ Авраамова; 8) Синове Исаакови; 9) Яковлево бѣгане отъ Исава; 10) Иосифъ и братята му; 11) Иосифъ у Пентефрия и въ тъмницата; 12) Иосифова честь и слава; 13) Иосифъ се показва на братята си; 14) Яковлево прѣселение въ Египетъ; 15) Моисеово рождение; 16) Моисеово повикване; 17) Излизане изъ Египетъ; 18) Синайско законодателство; 19) Лутане по пустинята; 20) Рутъ; 21) Първосвещеникъ Илия и Самуилъ; 22) Давидъ и Голиятъ; 23) Соломонова мъдростъ, богатство и зидане на храмътъ; 24) Пророкъ Илия и Сарептската вдовица; — и отъ

Н. Завѣтъ: 1) Рождество на св. Богородица; 2) Зачатие и рождение на И. Кръстителя; 3) Благовѣщение и зачатие на Ис. Христа; 4) Рождество Христово, покланяне отъ Вълхвитъ и бѣгане въ Египетъ; 5) 12 годишенъ Иисусъ; 6) Кръщение Христово; 7) Свадба въ Кана Галилейска; 8) Иисусъ Христосъ — дѣтолюбитель и добъръ пастиръ; 9) Избране на 12-тъ апостоли; 10) Давене на Петра въ морето; 11) Хаанаанската жена; 12) Прѣображение Христово; 13) Въскресяване на вдовичиниятъ синъ отъ Наинъ; 14) Съятелятъ; 15) Яировата щерка и кървоточната жена; 16) Сожаливиятъ Самарянинъ; 17) Блудниятъ синъ; 18) Влизане въ Иерусалимъ; 19) Тайната вечера; 20) Ис. Христосъ въ Гетсимания; 21) Хващане Иисусово; 22) Иисусъ прѣдъ съдилището; 23) Отричане Петрово; 24) Разпятие и погребение Христово; 25) Въскресение Христово и явление на апостолитъ; 26) Вознесение Господово; 27) Сшествие на Св. Духа.

Заб. *Повѣститъ отъ Н. Завѣтъ, както и тие отъ С. Завѣтъ, които се читатъ въ църквата, ще взрватъ споредъ празниците. — Заедно съ Библейската история при съобразнитъ повѣсти ще се утвърдватъ и текстовете изъ Катихизисътъ, за да се улесни съ той начинъ изучаването на върата въ Горний Класъ.*

2). *Прѣдмѣт. обучение.* — Нагледно и постепенно увождање въ животътъ на природата, фамилията и обществото.

3). *Язикознание.* — Запознаване съ частитъ на речта, както и съ употреблението на прѣпинателнитъ знакове, отсемъ точка съ запетая.

4). *Читанье*.— Всето съдържание отъ Въроучението и прѣдмѣтното обучение.

5). *Пишенье*.— Прѣписване, пишенье отъ умъ и по прѣгледъ отъ това, що е по-напрѣдъ прочитано.

6). *Шаренье*.— Сѣщитъ прѣдмѣти отъ звукарскитъ класъ, които по-сложно иска да се работатъ въ той класъ.

7). *Смѣтанье*.— Постѣпенно разширяване на броевете отъ 100 на горъ, умствено и писмено събиране, изваждане, множене и дѣлене съ нихъ.

8). *Пѣенье*.— Народни пѣсни и църковни, употребени въ обучението.

9). *Ръководиле*.— Плетенье мрежи (сорки—ои) и чорани.

В. Средни Квасъ.

1). *Въроученье*.— Остатнитъ повѣсти отъ:

С. Завѣтъ: 1) Рай; 2) Многострадаленъ Иовъ; 3) Авраамъ и Лотъ; 4) Обѣщание и въра Авраамова; 5) Содомъ и Гоморра, 6) Женидба Исаакова; 7) Яковъ и Лаванъ; 8) Яковлево връщане во отечеството си; 9) Иосифови братя въ Египетъ; 10) Яковлева смъртъ и Иосифова; 11) Египетскитъ наказания; 12) Идолопоклонство на Израилътянеть; 13) Шпионетъ и Кореовата дружина; 14) Валаамъ; 15) Смъртъ Моисеова; 16) Иисусъ Навинъ; 17) Гедеонъ; 18) Сампсонъ; 19) Воцаряване Саулово; 20) Падане Саулово; 21) Помазуване Давидово; 22) Давидъ и Иоанатанъ; 23) Давидово бѣгане; 24) Сауловъ свѣршокъ; 25) Давидъ—царъ; 26) Давидово падане и каенѣ; 27) Авессаломъ; 28) Раздѣление на царствата; 29) Илия и Вааловите жреци; 30) Илия на Хоривъ; 31) Наватово лозѣ; 32) Елисей и Нееманъ; 33) Пророкъ Иона; 34) Разорение на Израилското царство и Юдейското; 35) Даниилъ и тримата отроци; 36) Валтазаръ и завоеванието на Вавилонъ; 37) Връщане отъ вавилонското робство; 38) Маккавейтъ; 39) Пророчества за Мессия; — и отъ

Н. Завѣтъ: 1) Обрѣзание и Срѣтение Христово, 2) И. Кръстителъ въ пустинята, 3) Изкушение Христово, 4) Първитъ ученици Христови, 5) Мария и Марта, 6) Иоанново посланство и смъртъ, 7) Блаженнитъ и Господовата молитва, 8) Излекуване на 38-год. разслабленъ, 9) Бесѣда Христова съ Самарянката, 10) Излекуване на слѣпородениятъ, 11) На-

сищане на 5000 души, 12) Десетте таланти, 13) Чудесенъ ловъ риба отъ Петра, 14) Богатиятъ и сиромашъ Лазарь, 15) Притчи за словото Божие, 16) Сотникътъ въ Капернаумъ, 17) Излекуване на разслабениятъ, 18) Излекуване на глухонѣмиятъ, 19) Брачната царска вечера, 20) Голѣмата вечера, 21) Иерихонскиятъ слѣпецъ, 22) Закхей, 23) Митарь и Фарисей, 24) Разрушението на Иерусалимъ и Страшенъ Сѣдъ, 25) Петрово изповѣдане, 26) Исусъ прѣдъ Пилата и Ирода, 27) Първото Християнско общество (Ананія и Сапфира), 28) Първомъченикъ Стефанъ, 29) Аравийскиятъ Евнухъ, 30) Павлово обръщане, 31) Павелъ въ Листра, 32) Павелъ въ Филиппи, 33) Павелъ подъ стража и въ Римъ.

Заб. *Блѣжката за Въроучението въ долния класъ и тука се отнася.— При „Блаженитѣ“ на нѣщо ще се обясни съдържанието на Десетословието, Отче нашъ и Символътъ на вѣрата.*

2). *Свѣтознание, т. е.*

а) *Отечествознание.*—Обширно изучаване на Европейска и Азиятска Турция въ природно отношение и политическо.

б) *Природна История.*— Пѣд-забѣлжителнитѣ животни, растения и минерали, спомнѣти въ отечествознанието.

в) *Физика.*— Воздушнитѣ явления и топлината (въ своето време, когато може да бждатъ пѣд-наледни разказитѣ отъ нѣхъ).

г) *Българска история.*— Потеклото на сегашнитѣ жители на Европейска Турция; Аспарухъ и зачалото на българската царщина; Крумъ и законитѣ му; Пресиамъ и економическитѣ му мѣрки; Борисъ и покѣрствуването на Българетѣ; Симеонъ; Петъръ; Самуилъ; Ясеновцитѣ; Иванъ Шишманъ и паданѣто на българската царщина; Кратъкъ орѣгледъ на Турската История.

3). *Езикознание.*— Утвърдуване на фортитѣ, прѣдложенията и вситѣ прѣпинателни знакове.

4). *Читане.*— Всичко, що е разказано въ Въроучението и свѣтознанието.

5). *Пишене.*— Преписване, отъ умъ пишене и диктовка отъ областта на Въроучението и свѣтознанието.

6). *Шаренге.*— Понятие и правене на линиитѣ, жгловетѣ, троѣгълницитѣ, многожгълницитѣ, колото и еллипсисътъ; различни видове листа и сѣждове, и пѣд-прости животни.

7). *Смѣтанье*.— Запознаване съ монетитѣ, както и съ старитѣ и нови мѣрки и тегла; Умствено и писмено прѣвръщанье, събиране, изваждане, множене и дѣлене съ именованни броеве; прѣсмѣтанье на времето; просто тройно правило, сведено на единица.

8). *Пѣенье*.— Употѣбенитѣ въ обучението църковни и народни пѣсни, и запознаване съ гърчкитѣ ноти.

9). *Турски езикъ*.— Първоначално читанье и пишенье по звучната метода.

10) *Ржкодѣлие*.— Везенье на гергевъ.

Г. Горний Класъ.

1). *Въроучение*, т. е. Догматическитѣ и нравственни истини на вѣрата, прочитанье на Н. Заветъ съ уводѣтъ му, и обяснение на службата Божия.

2). *Свѣтознание*, т. е.

а) *География*.— Прѣгледъ на Европейскитѣ държави въ природно и културно отношение, и кратъкъ исторически погледъ върху Европа; Погледъ върху цѣлото на земята; Морето и жителитѣ му; Прѣгледъ на Азия, Африка, Америка, Австралия и Северополярнитѣ страни въ природно отношение и етнографическо; Погледъ у вселенната.

б) *Природна история*.— Под-забѣлжителнитѣ животни и растения, спомнати въ Географиата; Човѣшкото тѣло и Хигиената; Практическо запознаване съ земледѣлието и скотовѣдството.

в) *Физика*.— Под-лесното и под-приложимото въ промишленнитѣ животъ за тежината, гласѣтъ, свѣтлината, галванизмътъ и електричеството (на приличното мѣсто и време).

г) *Българ. църковна история*.— Българска Архиепископия во времето на Бориса; Първа българска патриархия во времето на Симеона и Петра; Дѣятелността на св. Кирила и Методия, и ученицитѣ имъ; Монашески животъ въ България; Охридска Архиепископия; Търновска Патриархия; Богумилитѣ и учението имъ; Унията и протестантитѣ въ България; Български църковенъ въпросъ; Българска Екзархия и управлението ѝ.

д) *Обща църковна история*.— Гонения отъ язичниците и възторжествуването на християнството; Потеклото на цър-

ковната история и богослужението; Мѣжбе апостолски; Отци и учители на църквата; Историята на 7-тъ вселенски собори; Св. Николай, Св. Спиридонъ, Св. Атанасъ, Св. Василий, Св. Григорий и Св. И. Златоустъ; Отцепуванъето на Зап. църква; Учението на папишанитъ, протестантитъ и мухамеданитъ.

Заб. *Отдѣлнитъ разкази и отъ двѣтъ истории ще се въртатъ около известни и опредѣлени празници въ годината.*

3). *Езиковѣзание.*— Реченъе на думитъ въ прѣдложението споредъ благозвучието имъ; Свързуване на главнитъ прѣдложения помежду имъ въ едно цѣло; Прости правила за сочиняванъето на описания, разсѣждения, записи и писма.

4). *Читанъе.*— Уроцитъ отъ Вѣроучението и Свѣтознанието.

5). *Пишанъе.*— Диктовка и сочиняване отъ областта на всето обучение.

6). *Шаренъе и Геометрия.*— Понятие и мѣренъе на площитъ и тѣлата; Перспектива.

7). *Смѣтанъе.*— Дробитъ и X-тъ; Сложно тройно правило; Лихвено смѣтанъе; Печалба и загуба; Рабатъ и дишконто; Срочно смѣтанъе, Дружно, Смѣшано и Верижно; проста ди-
плографiа.

8). *Пѣненъе.*— Употрѣбенитъ въ обучението църковни и народни пѣсни съ гърчки ноти.

9). *Словѣнски езикъ.*— Прѣводжанъе на празничнитъ чтенiя отъ апостолътъ и евангелието.

10). *Турски езикъ.*— Утвърдуване на формитъ, фрази отъ писменнитъ правителственъ езикъ, разговорникъ и иншахъ.

11). *Рѣждѣлие.*— Кроенъе и шиенъе.

Заб. *Гимнастиката* ще бѣде задължителна за вситъ класове во времето на *междучасiята* (антрактитъ); въ нея се прѣпорѣчватъ отъ физиологитъ—педагоги слѣднитъ упражненiя, които най-правилно развиватъ дѣтинскитъ организъмъ:

- а) Околчесто мѣрданъе съ главата, 5 10 15 пѣти.
- б) Въртенъе на главата, 3 4 5 пѣти.
- в) Околчесто мѣрданъе съ рѣцѣтъ, 4 6 10 пѣти.
- г) Издиганъе на рѣцѣтъ ътстрана, 5 10 15 пѣти.
- д) Приближаванъе на лактитъ отзадъ, 4 6 8 пѣти.
- е) Издиганъе и спущанъе на сключени рѣцѣ отзадъ 4 6 8 п.

Почивка и дълбоко дишане съ носътъ.

- ж) Сновеніе съ рѣцѣтъ на напредъ, 5 10 15 пѣти.
- з) Разпѣваніе на рѣцѣтъ ъдстрана, 5 10 15 пѣти.
- и) Издиганіе на рѣцѣтъ отъ цѣкитѣ нагоре, 2 4 6 пѣти.
- і) Спущаніе на рѣцѣтъ ъдстрана, 5 10 15 пѣти.
- к) Протѣганіе на рѣцѣтъ отзадъ, 3 5 8 пѣти.

Почивка и дълбоко дишане съ носътъ.

- л) Околчесто мѣрданіе съ ногата, 2 3 4 пѣти.
- м) Разпѣваніе на ногата ъдстрана, 3 5 8 пѣти.
- н) Разтвараніе на рѣцѣтъ отъ гѣрдитѣ хоризантално, 4 6 8 пѣти.
- о) Сбираніе на рѣцѣтъ кѣмъ гѣрдитѣ хоризантално, 4 6 8 пѣти.

Почивка и дълбоко дишане съ носътъ.

- п) Клатеніе на снагата напредъ-назадъ, 5 10 15 пѣти.
- р) Клатеніе на снагата ъдстрана, 10 15 20 пѣти.
- с) Вѣртеніе на разпнати рѣцѣ, 15 20 25 пѣти.
- т) Описуваніе 8 съ песницитѣ, 10 15 20 пѣти.
- у) Сбираніе и спущаніе на рѣчнитѣ пѣрсти, 6 8 10 пѣти.
- ф) Вѣртеніе на стѣпалото, 10 15 20 пѣти.
- х) Приближаваніе на разкращени нозе на пѣрститѣ, 2 3 4 пѣт.

Почивка и дълбоко дишане съ носътъ.

- ц) Околчесто мѣрданіе съ горната половина на снагата, 5 10 15 пѣти.
- ч) Протѣганіе и сбираніе на ногата до колѣното на напредъ, 3 4 5 пѣти.
- ш) Протѣганіе и сбираніе на ногата до колѣното на задъ, 5 6 8 пѣти.
- щ) Диганіе и спущаніе на стѣпалото, 10 15 20 пѣти.
- ь) Издиганіе на колѣното нагоре, 2 4 6 пѣти.

Почивка и дълбоко дишане съ носътъ.

- ю) Изправяніе съ горната половина на снагата пружена по земята, 2 4 6 пѣти.

Почивка и дълбоко дишанье съ носътъ.

я) Маханье съ рѣцѣтъ отъ прѣдъ хоризонтално, 4 8 12 пѣти

ж) Съченье дърва съ склучени рѣцѣ и разширени крака, 3 6 10 пѣти.

ѳ) Клъкнукване и стануванье, 4 8 12 пѣти.

v) Прѣкарване тояга прѣко главата до крѣстѣтъ и пѣпѣтъ, 2 6 8 пѣти.

з) Марширанье съ сироврена тояга помежду лактитѣ и гърбѣтъ, 5 8 10 минути.

Тие упражненія ще ставатъ *прѣди пладнѣ само*, и то подиръ изпражненията на дѣцата, на чистѣ въздухъ, кротко, дружно и подѣ тактѣ. Първитѣ броеве показватъ първата недѣля, вторитѣ—втората недѣля, а третитѣ—остатнитѣ недѣли. Въ негимнастичнитѣ междучасія *подиръ пладнѣ* дѣцата ще се занимаватъ съ обикновеннитѣ имъ игри.

Общия прѣгледъ на обучението и упражнението. — Да се научатъ дѣцата да *читатъ* добръ и смислено; да *пишатъ* ясно, хубаво и правилно; да присвоятъ въ *смѣтаньето*, *шареньето* и *геометрията* онака опитностъ и надѣжностъ, които се желаятъ отъ обикновенниятъ градски животъ; да се улеснятъ въ *турскиятъ езикъ* до толко, щото да могатъ да прочитатъ и до нѣкъде разбиратъ и пишатъ сѣдебни документи, телеграми и писма: това сѣ исканията, които се безусловно налагатъ на народното пѣколо. Обучението въ *матерниятъ езикъ* трѣбва методически да доведе ученицитѣ до тамо, щото да могатъ они не само да говорятъ сами правилно и да разумватъ речта на друго, но и да сѣ въ състояние, да излагатъ вразумително и цѣлесъобразно писмено (като *търговски записи, писма, разсѣждения, описания* и прч.) свои или чужди мисли, лежащи въ нѣхнитѣ умственъ хоризонтъ, който постѣпенно трѣбва да се разширява. За него сѣ неизбежни една цѣлесъобразна метода и една читанка, която сѣщевременно ще служи и за основание на предметното обучение, т. е. ще съдържа сгоденъ материалъ и за двѣтъ цѣли. — *Възроучението* трѣбва да обработи църковното учение, да приготви добръ отхраненицитѣ за онова църковно-религиозно общество, на което принадлежатъ они споредъ вѣрата си, и

да имъ посочи въ животътъ едно нравствено - религиозно землище, на което здраво ще стоятъ они. — *Свѣтознателното* обучение захваща отъ нагледността. Ако се дѣтето запознае нагледно съ своето отечество; съ животните, които живятъ въ него; съ людѣто споредъ разнообразното имъ дѣйствие върху одушевленните и неодушевени природни тѣла, и споредъ външните имъ и вътрешни взаимни отношения, въ които се намиратъ они едни срѣщу други; съ природните сили и закони въ нихните най-разителни явления; и ако тие всички познания се съединятъ въ умътъ му като едно органическо цѣло: тогавъ оно е вече достатъчно приготвено, за да влиза отъ тѣсните граници на своята бащина въ по-широки кръгове; да ужива погледитъ си къмъ цѣлото на земята и вселенната; да узнае толку за най-важните страни на земята и нихните произведения, както и за народитъ, които сѣ живѣяле и още живѣятъ на земята, колкото се иска и жалае това отъ цѣльта на народното школо и отъ бѣдѣщето положение на дѣцата въ животътъ. — Чрезъ обучението въ *мѣнѣто* народното школо може най-дълбоко, най-плодовито и най-трайно да дѣйствува върху народното образование, отъщо и трѣбва да се обръща вече на той предметъ най-възможната грижа, понеже се чрезъ него и църковниятъ животъ възвисва и подпомага. — Най-после, ако младитъ българки при другото обучение получатъ и потребната за животътъ опитностъ въ *ржководѣнето*, а най-више въ кроенѣто и шиенѣто на мъжки и женски дрехи, съ това сѣ они вече приготвени, за да станатъ съ време по-работливи и по-полезни стопанки, отъ колкото сѣ били самитъ имъ майки.

Потребните *методически* посочвания относително до обемътъ и начинътъ на преподаванѣто на горните предмети, както и необходимитъ при това дисциплинарни срдства, народните учители ще намѣрѣтъ въ *Школска Педагогия I и II ч.* отъ И. А. Ковачова, както и въ *педагогическитъ ржководства* на Манчова, Станчова, Благоева и въ *Методическа Аритметика* на Т. Икономова. А отъ *учебницитъ* най-сполучливо може да се употребѣтъ овия: *Български Букваръ*, *Българска Читанка* и *Български Народни Мелодии* отъ И. А. Ковачова; *Нѣвѣ бащинъ и майчинъ езикъ* отъ Н. В. Саранова; *Букваръ на гласната метода* на Д. Благоева; *Бащинитъ езици* и *Дѣтински*

святъ на Манчова; *Катихизисъ* за земледѣлнето на Шкипарнова; *Българска История* отъ Манчова, съ ползуване на *Картинитъ* отъ Павлова; *Църковна История* на Душанова; *Европа отъ Смирнова*, прѣводъ на Благоева и Павлова; *Пжтуване околу святъ* отъ Бобчева; *Аритметически Задачи* отъ Маркова; *Умственна числителница* отъ Гринлива; *Свещенна История* отъ Маркова и Благоева, съ ползуване на *Библейскитъ картини* отъ Хр. Данова; *Православното учение отъ Гете*, прѣводъ на М. Балабанова, и *Православенъ Катихизисъ* отъ Хр. Данова; *Анатомия и Физиология*, прѣводъ на И. Груева, съ ползуване на *Анатомически Атласъ* въ 4 картини; *Физика отъ Шуберта*, прѣводъ на И. Груева; *Църковни пѣсни и молитви* отъ Данова и Манчова; *Турски Букваръ* на Константириди; *Записки за Турско-Български Разговорникъ* по методата на Ана, *Грамматика на Фуад-паша*, извлечения отъ *Телемаха* и *Иниахъ* отъ Чорапчиева; по смѣтанъето, езикознанието, шатренъето и *Геометрията* учебници за дѣцата не сж нуждни.*) — Изборътъ отъ тие всички най-добри за сега ржководства и учебници за народното школо, както и разпрѣдѣлението на учебниятъ материялъ по отдѣленията и часовете, оставятъ се на главнитъ учители изъ уважение къмъ нихната самостоятелностъ въ преподавателната имъ и отхранителна дѣятелностъ, която не бива да се ограничава по-вече, отъ колку позволяватъ това началата на здравата педагогия.

III.

Какви мѣрки може да се вземжтъ, за да се поставятъ добри и способни учители, и да се контролируватъ.

Прѣди време, именно когато се изпратихж прѣдставители отъ всяка епархия, за да нареджтъ органически уставъ за Народната ни Екзархия, нѣкои отъ общинитъ ни изразихж мнѣние, да се оставжтъ народнитъ школи подъ нихната изключителна грижа. понеже съ той начинъ они ужъ по-напрѣдни ще биле во всяко отношение. Това мнѣние, струва ни се,

*) Тие части отъ обучението, които не се намиратъ или сж недостаточно изложени въ прѣпоржчениитъ учебници, учителитъ сами трѣбва да ги съставятъ за ученицитъ си. Съ той само начинъ съ време у насъ може да се явжтъ добри и цѣлесъобразни учебници за народнитъ ни школи.

одобрѣ се отъ соборѣтъ. и сега всѣка община съ силата на речениятъ уставъ има вече правото, независимо да управлява и контролира външността и вътрѣшността на събственнитѣ си школи, както и по-напрѣдъ. Обаче опититѣ не могохъ да извлекхъ отъ това нѣкои добри резултати. По-вечето общини, да не речеме вситѣ, благодарейки на простодушието или своеволието си, на мѣсто да туратъ въ по-добъръ редъ своитѣ школи, они или ги не изпущатъ отъ първобитното имъ состояние, или, що е още по-зло, държатъ ги въ совершенно занемарение и запустение, понеже се ръководатъ отъ лица, които нищо не знаятъ за високото назначение на школото. Въ сжщностъ работата сега излиза, щото школитѣ пакъ не зависатъ отъ общинитѣ, а отъ частни влиятелни людѣе, които въ работата си не сж за похвала. но що да се праве, когато сж въ нея сами сжди!

За да излѣзатъ прочее народнитѣ ни школи отъ това неприродно и ненормално положение, прѣдъ всичко е потребно да имаме въ центърѣтъ на Екзархията ни за сега *едно* поне *общо сръдно учебно заведение*, въ което ще се дава потребното образование на бѣдѣщитѣ наши народни учители и свещенници*). Защото, безъ сжществуването на такво заведение, нашиятъ народъ не може никакъ да се надѣва да има за напрѣдъ способни и добри водачи ни за себе си, нито за дѣцата си. Обаче върхъ основанието на това сръдно заведение нѣма да лежи само тая задача, да дава специално образование на учители и свещенници; покрай нея трѣбва оно да има и друга задача, именно да приготвява отхранивцитѣ си за още по-високо нѣкое учебно заведение, напр. за *университетъ, духовна академия, политехнически институтъ* и др. п., съ които може образованна Европа още за многу време да ни услужва. Ще рече, нашето заведение трѣбва да бѣде въ едно време и гимназия, и духов. семинария, и препарандиумъ, и земледѣлческо училище. А да се слѣзатъ у едно тие различни заведения и да образуватъ едно органическо цѣло, не е нѣщо

*) Споредъ насъ, най-сгоднo мѣсто за тая цѣль е Кюстендилъ, който, речѣ, еднакво стои отдалеченъ отъ вситѣ остатни градища на широкото ни отечество, а и по-близо е отъ всѣко друго мѣсто до заспалата ни Македония. При това той градъ има и вситѣ, речѣ, благоприятни условия, каквито се днесъ искатъ отъ сѣдалището на едно общо-народно учебно заведение; както: здравъ климатъ, въ всичко изобилие и естиния, изсичиностъ въ нравитѣ, сръдно наречие, съобщителни пѣтища, привлекателна околностъ за школки екскурсии, готово мѣсто за здание съ широка градина за земледѣлчески дѣлн, и пр.

невъзможно; доста е, да се изхвърли отъ тяхъ това, що имъ е общо, и да се избере онова, що ги отличава едно отъ друго, и, като се всичко това схематизира, ще се яви *ново едно приготвително школо*, което напълно ще отговаря на посочената му горъ двойна задача. На него ще се придружи тогай и единъ *женски Институтъ*, въ който ще се приготвяватъ бѣдѣщите народни учительки подъ ръководството на сѣщитѣ професори отъ приготвителното школо и на нѣколко отдѣлни професорки. Очевидна е голѣмата полза отъ такво заведение за бѣдѣщето на нашиятъ народъ: неговитѣ учители и ръководители за напредъ нѣма вече да бѣдѣтъ едностранни и ограничени людѣе, които никога не могатъ да се срѣщнатъ въ погледитѣ и дѣйствиата си, но — людѣе, които равномерно ще разбиратъ неговитѣ нужди и равностилно ще работатъ по една посока въ полза на неговий напредѣкъ въ просвѣтата и нравственността, — съ една дума въ културата.

Отсемъ такво учебно заведение, отвише ни е нужно и *школско надзирателство*, което ще бѣде натоварено съ длъжността, не само да снабдява школитѣ ни съ добри и способни учители, и да ги контролира, но и да отмахва отъ тяхъ вситѣ възможни прѣчки, които бѣркатъ на напредѣкътъ имъ въ обучението и отхраната. Това надзирателство у насъ може да бѣде *мѣстно*, ако се ограничава само съ мѣстнитѣ народни школи (градското и селскитѣ); епархиялно, ако се простира надъ вситѣ народни школи въ епархията или окръгътъ; и върховно, ако обгърща вситѣ школи безъ изключение въ областта на Екзархията. На всекъдѣ оно ще се состои отъ духовни членове и свѣтски, и ще има за подпрѣдсѣдателъ по единъ ученъ мъжъ, който разбира добръ отъ школската работа. Градскитѣ школи наедно съ селскитѣ вообщѣ има да стоятъ подъ непосредственний надзоръ на мѣстний Смиренъ Советъ, въ който подпрѣдсѣдателъ е главний учитель; а вситѣ школи на една епархия ще се намиратъ подъ въдомството на Епархийский Советъ, въ който подпрѣдсѣдателъ е особенъ инспекторъ, снабденъ съ нарочна царска повеля. Както въ първий советъ, сѣщо и въ последний подпрѣдсѣдателитѣ сѣ, на които трѣбва да бѣде възложено правото и обязанността, да управляватъ и надзиратъ школ-

ската работност. Собствено инспекторътъ е специалний управителъ на вситѣ народни школи въ епархията, но защото му е кръгътъ широкъ и слѣд. работата усложнена, заради това му се придаватъ главнитѣ учители, като референти, които въ отсъствието му ще го застъпватъ въ работата на нахйискитѣ школи. Както мѣстните совѣти зависатъ отъ епархйискитѣ, и овия въ свое време — отъ Екзархията; сѣщо и главнитѣ учители ще стоятъ въ зависимостъ отъ инспекторитѣ, а овия — отъ Свѣтскйй Совѣтъ. Ако се отвори у насъ общо приготвително школо, за което говорихме по-горѣ, оно, разумѣва се, ще се состои отъ много класове и ще има въ себе си мнозина професори; заради това оно трѣбва да се управлява на-право отъ Свѣтскйй Совѣтъ, а правото и длъжността на надзирателството му ще лежатъ върху директорътъ. Главнитѣ учители, професоритѣ и инспекторитѣ ще се избиратъ и опредѣляватъ отъ Свѣтскйй Совѣтъ, а вситѣ други народни учители по градищата и селата — отъ инспекторътъ съ помощта на Епархйискйй Совѣтъ. Само се разумѣва, че първитѣ иска да сѣ добръ свършили курсъ на наукитѣ въ високо нѣкое заведение, а послѣднитѣ — въ нѣкое сръдно заведение или да сѣ доказале поне своето учителско достоинство съ дълговременната си практика. Понеже се иска отъ всѣко звание доказана опитностъ, заради това отъ по-достойнитѣ главни учители трѣбва да се избиратъ професори, отъ по-добритѣ професори — инспектори, а отъ овия — кандидати за Свѣтскйй Совѣтъ.*) Нѣма съмнѣние, че тогай по-важнитѣ мѣста ще бѣдѣтъ захванати отъ по-опитни и по-способни лица.

Сега Свѣтскйй Совѣтъ, въ рѣцѣтъ на който ще бѣде върховното надзирателство, за да знае, що се върши важнѣ по школитѣ, трѣбва отъ време на време да се освѣдомлява за това отъ инспекторитѣ чрезъ особенни изложения, въ които подробно ще се описува въ вътрѣшното и външно състояние на школската работа въ нхнитѣ окрѣжия. Прѣко това онѣ трѣбва да узакони периодически учени събрания, и отъ нхнитѣ послѣдни, постѣпенно прѣчистувани, рѣшения да извлича за себе рѣководство въ работата на цѣлокупното народно

*) На по-добритѣ главни учители и професори помежду другитѣ прѣимжества щесе (брои и отличieto имѣ) съ нѣкой книжовенъ трудъ, удостоенъ отъ Св. Совѣтъ съ хогорарий.

развитие и нареждане. За видътъ, съставътъ и работността на учениятъ събрания говорено е на друго място*); тука ще забѣлѣжимъ само това, че тие събрания сѣ, които ще дадѣтъ самостоенъ животъ и развитие на народний ни умственъ организъмъ, и не ще оставѣтъ за напредъ бездарността и неспособността да прѣчатъ на общий ни напредѣкъ.

IV.

Доклъ се образува у насъ обща народна каса, отъ която ще могатъ да се поддържаватъ вситѣ ни вообще учебни заведения, до тогѣй всяка община трѣбва сама да промишлява за отваряньето и поддържаньето на своитѣ градски школи и селски, служейки се въ това отношение съ църковнитѣ и други общи приходи, както и съ *по силмата помощъ отъ народътъ**)* въ случай, ако тие приходи не ѣ достигатъ. А гдѣ и какви школи она трѣбва да отваря и поддържа, на това ще ѣ се посочва и *заповѣди* отъ страната на архиереятъ съ прѣдложението на инспекторътъ. Но понеже едно цѣло народно школо, споредъ бройтъ на ученицитѣ, не може да се обдържи съ по-малко отъ 200-300 т. л., а и селскитѣ школи на една нахия ще поискатъ за своето поддържанье не по-малка сума отъ тая; заради това много би добръ било, ако отъ тоя товаръ на градскитѣ общини поднесе нѣщо и Екзархията, като плаща сама на *главнитѣ* поне учители. Защото съ тоя начинъ, надѣваме се, она ще улесни доста общини, които, благодарейки най-много на слабитѣ си материялни сили, нѣматъ и не ще могатъ да иматъ за много време главенъ учителъ. При това главнитѣ учители, не плащайки се отъ общинитѣ си, ще бѣдатъ по-независими и по-добросовѣстни въ изпълняваньето на своитѣ високи длѣжности, отъ колкуто сѣ биле до сега. Нѣма съмнѣние, че тая тежина ще бѣде не споредъ силата на Екзархията, а най-више въ тая минута, когато се она бори за собственото си сѣществуване, ако не се уголѣмѣтъ твърдѣ незначителнитѣ ѣ приходи, съ които разполага она днесъ. Но како може да стане това? Споредъ

*) Вижд. Школен Педагогика I часть, отъ И. А. Ковачова.

**) Тая помощъ най-законно и най-справедливо може да се разхвърля на мѣстнитѣ жители отъ цѣла нахия споредъ царската давания, и да се сбира заедно съ послѣдната, както сѣ направили нашитѣ разбудени братя въ Пловдивъ,

насъ, най-справедливо и най-възможно е, да се задължатъ и *архиереитъ, свещенниците, учителитъ, църквитъ и манастири* да внасятъ ежегодношно въ екзархийскій ковчегъ помощъ, съразмърна на материалнитъ имъ сили. Защото, ако е дълженъ народътъ да жертвува споредъ силата си по нѣщо въ полза на религията и науката, колко по-вече сж дължни това да праватъ неговитъ пастири и учители, които трѣбва да му служатъ за примѣръ на подражаване въ всѣка добра и полезна работа! При това и не е голѣма работа, ако даватъ архиереитъ по 20 пари на вѣнчило, учителитъ по 5% отъ своята плата*), свещенниците, които не харесватъ най-малко 50 т. л. годишенъ приходъ, по 2½ т. л., а църквитъ по 1 т. л. на 100 къщи, и манастиритъ по 80, 40, 20 или 10 т. л. споредъ приходитъ си. А това заедно съ досегашнитъ приходи отъ народътъ ще состави таква една сума, отъ която Екзархията ще може лесно да удовлетворява вситъ свои потребности, и пакъ да ѝ остава по нѣщо за образукане на една *бжджща народна касса*. Най-добръ може да докаже това слѣдний прѣгледъ на единъ *приблизителенъ* Екзархийски бюджетъ:

ЕКЗАРХИЯТА

ВЗИМА.

Отъ 350,000 вѣнчила по 2 гр.	7,000 л.
„ 12,000 вули по 13 гр. ок.	1,600 „
„ 2,000 свещ. (съ по 175 в.)	
по 2½ л.	5,000 „
„ 1,500 учит. едно на дру-	
го по 2 л.	3,000 „
„ 1,000 църкви и манасти-	
ри по 3½ л.	3,500 „
„ Владицитъ за 350 х. вѣнч.	
по ½ гр. ок.	1,700 „

Всичко 21,800 л.

ДАВА.

На Св. Синодъ плата . . .	1,440 л.
„ Свѣтскій Совѣтъ	1,560 „
За др. екзархийски разноски	3,000 „
„ пригителното школо	
На Директорътъ 150 л.	
„ 10 проф. по 140	1400 „
„ 4 проф. „ 80	320 „
За др. разноски	630 „
	2,500 „
На 16 инспектори едно на	
друго по 200 л.	3,200 „
„ 70 глав. учит. по 100 л.	7000 „
За поддържане ученици	
по вѣнъ и хонорарии	1,100 „
„ уравнение остатъкъ въ	
ковчегътъ	2,000 „

Всичко 21,800 л.

До тука ние свършваме разсѣжденията си. Сега читателътъ нѣкои отъ нихъ може би да наиде за несвоевременни

*) Мнозина отъ учителитъ лично сж ни увѣрявале въ готовността си, да отетѣхатъ по единъ даже мѣсецъ отъ годишната си плата въ полза на народната просвѣта, само да се избаватъ отъ досегашний произволъ и неразбория на незналицъ.

и слѣд. невъзможни. На това ние готови сме да му забълъжимъ: ако не умѣемъ или не смѣемъ да изтолкуваме добръ *улесненията*, които новий Високъ Царски Хаттъ обѣщава на вситѣ немюсюлмански общини *относително до училищата* имъ, въ такъвъ случай и ние сами нѣма да отричаме, чи сме казале нѣщо неизпълнимо.

Г. А. К.

КРИТИКИ, КНИГОПИСНИ БЪЛЪЖКИ И КНИЖОВНИ ИЗВѢСТІЯ.

Още една отбрана на новобългарското азбукѣ (отговоръ на г-на Кърстѣвича, на „Училище“ и „Знание“) заедно съ една поправка въ него.

I.

Слѣдъ дългата критика на г. *Мушяка* почтенното Читалище е захванжло минжлото лѣто да печата друго още подълго „*критическо разглеждане на моето азбукѣ*“. Отъ тая нова критика, която е написана отъ *ученаго и любороднаго* г-на Кърстѣвича, азъ до сега съмъ виждалъ токо това, което е напечатано въ 9 и 11-ти брой на Читалището. Молихъ единъ приятель да ми прати слѣднитѣ бройове, но той ми отговори, че не ги е получвалъ и че Читалището, може би, е прѣстанжло да се издава. (Давно това извѣстие излѣзе лъжовно!). — Г-нъ Кърстѣвичъ захваща критиката си съ една твърдъ срамотна за мене белѣжка. Въ членътъ за „Новобългарското азбукѣ“ азъ съмъ рекълъ, че „отъ писателетъ, които до сега сж писале за българското правописаніе, ни единъ не е излагалъ на критическо разглеждане цѣлий съставъ на азбукето ни“ и пр. — „Като прочетохмы тыя му рѣчи, казва сега г. Кърстѣвичъ, осмѣхмы ся първо, почудихмы ся напоконъ за смѣлость-тж му да пише такыва думы, когато онъ, като ученъ и въщъ въ българскж-тж писменность, трѣбва (рѣкохмы си) непременно да е челъ и видѣлъ въ „*Книжиги-ты*“... нашето *критическо разглеждане на цѣлый съставъ на азбукж-тж българскж*, не само, а и на цѣлий съставъ на българското правописаніе“. — Исповѣдамъ, че истина съмъ сторилъ злѣ

дѣто съмъ рекълъ, *че никоѣ не билъ излагалъ* и пр... Тоя грѣхъ, обаче, азъ съмъ направилъ не само противъ г-на Кърстѣвича, но още и противъ Вука Караджича, Отца Неофита Рилскаго, г. Безсонова, г. Михайловскаго, Прѣосвещеннаго Партенія, г. Шишкова и др., които такожде сѣ писале за азбукето. Когато писахъ членътъ за новобългарското азбуке, азъ знаехъ за всичкитѣ тие писания, както и за писмата на г. Кърстѣвича, и споменѣхъ за тѣхъ, споменѣхъ съ *голяма благодарностъ*. На страница 13 въ речений членъ е казано: ние ни най-малко не мислимъ да укоряваме първитѣ дѣйци на нашето книжовно възраждане..., ни най-малко не мислимъ да умаляваме тѣхнитѣ велики услуги народу ни“. Подъ тие дѣйци тукъ се разбиратъ първитѣ устроители на новобългарското азбуке, отъ които е и г. Кърстѣвичъ. Имената и трудоветъ имъ не нарекохъ, защото съ това щеше да ми се отвори дълга работа, която тогава нито времето, нито пакъ живеењето ми (въ Неаполъ) ми позволявахъ да извършѣ, както трѣбва. Ето защо азъ споменѣхъ така вкратцъ за първитѣ устроители на новобългарското азбуке. Но какъ е станѣло, дѣто при това азъ съмъ рекълъ, че никоѣ прѣди мене не билъ излагалъ на критическо разглеждане цѣлий съставъ на азбукето ни, — не могѣ сега да си припомнѣ. Види се, че съмъ искалъ тукъ да се изрекѣ другоаче, па съмъ пропуснѣлъ нѣкое слово, та така е излѣзло това противоречие. Но както и да е, азъ тукъ съмъ направилъ голѣмъ грѣхъ и за да си очистѣ отъ него съвѣстта, щѣ се постараѣ въ скоро време да обнародвамъ единъ историко-критически прѣгледъ за новобългарското азбуке, дѣто щѣ разгледамъ подробно и мнѣнието на г-на Кърстѣвича.

Като извадимъ тая белѣжка, то въ издадената вече частъ отъ критиката на г-на Кърстѣвича не остана нищо такова, което би могло да обори що годъ отъ моето учение за новобългарското азбуке.— Въ неѣж пѣ-вечето се говори за овехтѣлата и вече изхвърлена буква *л*, която азъ совѣтовамъ да замѣняваме редомъ съ *е*¹⁾. Г-нъ Кърстѣвичъ не знае исторіята на старата буква *л*, не знае такожде и сегашното ѣ изговаряње. Той *ѣж* отождествява съ *л* (=л), която азъ не изхвъргамъ изъ азбукето ни, и съ това намѣрва причина да

1) Освѣнъ въ малко нѣкои случаи, за които азъ се надамъ да поговорѣ въ скоро време.

ми се присмива така: „Той, каже, нито е гледалъ у прѣдѣхъ си, когато... е писалъ, нито е пакъ помнилъ щото е по напредъ писалъ (бр. 11, стр. 485). На друго мѣсто господство му се подиграва съ мене още пѣ-злѣ: Г-нѣ Дриновъ, каже, добръ е сторилъ, дѣто е сопричислилъ буквѣхъ-тѣхъ *я*, вмѣсто *л* (?), въ азбукѣхъ-тѣхъ ни и добръ прави да *йхъ* нише и употрѣбява тамъ (?), дѣто стари-ти българе сѣхъ писали *л* (!!), а злѣ е сторилъ и несмысленно ся е запършилъ да ны учи, че тя си нема мѣсто-то днесъ въ языка ни и че трѣба да *йхъ* изхвърлимъ изъ азбукѣхъ-тѣхъ си (!!) Никога азъ не пишѣхъ и никога нѣма да пишѣхъ *я* тамъ, дѣто старитѣ българе сѣхъ писале *л*, и никога не съмъ училъ, че *я* (=л) трѣбва да се изхвърли изъ азбукето ни! Г-нѣ Кърстѣвичъ, като говори така, показва ни, че той сѣди за старитѣ български книги по сегашнитѣ ни черковни книги, безъ да знае, че тѣ сѣхъ прѣправени спроти руската фонетика. Въ руската фонетика старитѣ български букви *л* и *л* се изговарятъ еднакво, като *я* (чрѣзъ която буква тѣ сѣхъ и замѣнени въ сегашната руска писменность), но въ българската не е така: старобългарскій *яковецъ* (*л*) се е изговарялъ като *я*, а *л* си е ималъ съвсѣмъ особенъ гласъ, който и до сега се е увардилъ самъ тамъ изъ Българско въ нѣкои думи: *пендесе*, *девендесе*, *бргичъ*, *гренда*, *рендове*, *йензикъ* и пр. Въ пѣ-вечето думи и случае на негово мѣсто сега се чуе *е*, чрѣзъ което азъ и съвѣтовамъ да го пишемъ. Г-нѣ Кърстѣвичъ белѣжи, че старитѣ Българе сѣхъ писале *клл*, *осноклнл*, вмѣсто *кал*, *основанія* и съ тая белѣжка ми доказва, че тѣ сѣхъ изговаряле *л* като *я*. Но отъ това доказателство азъ се увѣрявамъ, че господство му и *хаберъ* нѣма за старобългарскитѣ книги: до сега сѣхъ изнамѣрени около стотина стари български рѣкописи, писани между 10-й и 17-й вѣкъ и ни въ единъ отъ тѣхъ приведенитѣ отъ г. Кърстѣвича думи не сѣхъ писани така, както той казва: тѣ постоянно сѣхъ писани тамъ: *клл*, *осноклнл*, или пакъ — *клл*, *основлнл*, по нѣкога *кал*, *основлнл*. Г-нѣ Кърстѣвичевитѣ *клл*, *основлнл* захващатъ да се явяватъ въ Българскитѣ книги токо отъ 17-й вѣкъ отъ когато взехъ да дохождатъ въ България рускитѣ църковни книги. — Тука трѣбва да кажѣхъ още, че г. Кърстѣвичъ ме оборва съ грамматиката на Добровскаго, която е писана още прѣди 50 годинъ, когато Словѣнското езикознание се

намираше въ пеленитѣ си. За граматическитѣ трудове на Востокова, Шафарика, Миклошича, Хатала, Шлейхера и много други господство му, види се, не знае нищо. Това го казвамъ съ сърдечна жалость, защото при голѣмото си трудолюбие и при голѣмата *севда*, която г. Кърстевичъ има къмъ филологията, той би можилъ да направи много нѣщо за нашия езикъ, ако да бѣше се опозналъ пѣ-добръ съ словѣнското езикознание и съ изнамѣренитѣ до сега стари български рѣкописе. А сега неговитѣ филологически издирвания сѣ *суетни*, толкова суетни, колкото и Унно-българската история.

На едно мѣсто въ критиката си г. Кърстевичъ закача единъ много важенъ въпросъ въ историята на езикътъ ни: той приема мѣстоименията *ме, те, се* за сѣрбски и при това увѣрява, че въ езикътъ на западнитѣ български области сѣ се вмѣкнѣле твърдѣ много сѣрбизми. Азъ съмъ се взиралъ и въ тоя въпросъ и могѣхъ да увѣрѣ г-на Кърстевича, че тукъ сѣрбизмитѣ не сѣ толкова много, както мисли той, като приема и мѣстоименията *ме, те се* за сѣрбизми.

Господство му, види се, мисли да брани г. *Мушяка*, но ще го брани много злѣ. На стр. 481 (бр. 11) той говори: „за рѣчь-тѣ *азбуке* г-нъ Мушякъ е казалъ и доказалъ, че тя не трѣбва да ся пише *азбуке*, защо въ българск. езикъ нема слогъ *ке*... Г-нъ Дриновъ му ся сѣрди за това пригледжаніе че было *безвременно* и казва даже че, *спроти както му се чини*, *азбуке* е пѣ-право; и че какъ въ нашия языкъ има слогъ *ке*, това доказва думата му *азбуке*!! Ето какъ г-нъ Дриновъ опровергава противници-ты си *логически*!“ — Ако да бѣхъ рекълъ само това, то наистина азъ щехъ да се покажѣ много безуменъ. Но Господъ ме е зачувалъ отъ такова безумие. Доказателството ми е излѣзло толкова не логическо, защото г. Кърстевичъ е пропуснѣлъ нѣколко важни думи. У мене е речено „че въ нашия езикъ има слогъ *ке*, това показва и думата *азбуке*, която *азъ съмъ взелъ отъ народний ни езикъ*.“

Г-нъ Кърстевичъ казва още, че моето учение било *почти* сѣщото, което прѣпорѣчваше покойний Априловъ. Не е *почти* сѣщото, а много се различава отъ него, както ще покаже и отговорътъ ми на Училище, къмъ който и прѣминувамъ.

Въ критическитѣ белѣжки, които направи на моето учение за азбукето журналътъ „Училище“ (1874, брой 14) има

много такива нѣща, за които не могат да разберѣ — нито защо сѣх речени, нито пакъ какво е искалъ да рече съ тѣхъ авторътъ имъ. Оставямъ тие нѣща на страна и се запирамъ токо на нѣкои по-вразумителни белѣжки. — „Съки честенъ писателъ, каже тоя критикъ, е обязанъ да са старае да бѣде понятенъ не само на Панагюрци и Коприщенци, но и на Македонските бѣлгаре, които сѣх много по-многочисленни отъ насъ и които иматъ право да искатъ отъ нашите учени по-големо внимание“. Това е много здрава мисль. Не знаѣх само, защо критикътъ се трудилъ да ми ѣх исказва, когато азъ съмъ се държалъ за неѣх въ членътъ за новобѣлгарското азбуке. — На едно мѣсто господство му ме пита защо съмъ оставилъ за въ срѣдата на думитъ *з* и *ж*, когато бѣлгарскій езикъ *има потребностъ* само отъ езикътъ т. е. отъ *ж*? Въ членътъ за новобѣлгарското азбуке е показано защо сѣх оставени тие двѣ букви, но ако приведенитъ тамъ доказателства не стигатъ за господство му, то азъ щѣх приведѣх още едно. — И двѣтъ тие букви сѣх оставени за това, защото така го изискватъ не само Панагюрци и Коприщане, *но и по-многочисленнитъ Македонци Бѣлгаре*, които *з* изговарятъ като *о*, а *ж* като глухъ гласъ, а по нѣкъдѣ като *ѣи*. — Разбира ли господство му какво ще произлѣзе, ако исхвърлимъ *з* изъ срѣдата на думитъ?

Той ще да пише на примѣръ: *сѣхбирамъ, сѣхздаенъ, синѣтъ* (и тука, прѣдъ членътъ, *з* дохожда въ срѣдата) *концеѣтъ, народѣтъ, коренѣтъ* и пр.

А Македонецътъ никога нѣма да се съгласи да пише тие думи така, защото той *ж* изговаря като глухъ гласъ, а ще да ги пише: *собирамъ, создаенъ, синотъ, конецотъ, народотъ, коренотъ* и пр., защото той ги изговаря съ *о*.

Па тогава щѣтъ се явѣтъ и други писатели, които щѣтъ да захванѣтъ да пишатъ: *сабирамъ, саздаенъ*..... И така вмѣсто единъ писменъ езикъ ние щемъ да си добиемъ три писменни езици. — А коренътъ на това зло ще бѣде исхвърлянето на *з*, който едни Бѣлгаре сега изговарятъ глухо като *ж*, други като *о*, а трети като *а*.

По-долу критикътъ пита: „Кажете ни, молиме ви са, можеме ли ние да подвѣдеме подъ граматическо правило дѣ да са пише *ж* и дѣ *з*? Трѣбва да подведеме, отговарямъ, ако

искаме да имаме единъ писменъ езикъ, а не три. — Това дѣто господство му ни плаши, че тогава *за да се научи единъ Българинъ да чете и пише правилно, той ще да е длъженъ поднапредъ да се учи руски*, то е лъжа. Не трѣбва да се учи руски, а трѣбва да знае наречието на *под-многочисленнитъ Македонски Българе*, па трѣбва да изучи и старобългарската граматика, а пакъ тя не е тежка работа. — Учѣтъ ъхъ по други училища не само Словѣнски, но и Нѣмски, — защо въ българскитъ училища да се не учи? Но да оставимъ *ѡ* и *ж*, та да видимъ какво казва критикътъ за *щ*: „Г-нъ Дриновъ ни сѣхвѣтова още да изхвѣрлиме изъ езикътъ си буквата *щ*. А защо? Това остая и за насъ, и за г. Дринова не рѣшенъ въпросъ. Г-нъ Дриновъ говори само, че *сложната съгласна буква щ трѣбва да се изхвѣрли и да се замѣни съ шт*“, — и нищо *под-вече*“. — Нищо *под-вече*? Отъ тие думи азъ видѣхъ, че тоя критикъ сѣди за моето учение по отговорътъ, който дадохъ на г. Мушека, а не е видвалъ членътъ, въ който е изложено това учение и въ който е казано доста подробно защо да се изхвѣрли *щ*.

Щѣхъ да отговорѣхъ още на едно питанье, макаръ че то не се отnosi до новобългарското азбуке. Критикътъ говори: „Ние би желале да знаеме още и това, защо г. Дриновъ употребява *тѣжкиятъ ѡ* преди *е*-то въ нѣкои сѣществителни имена, като на примѣръ въ думите *слѣдованье, уловванье, отрѣбванье* и пр.? Ние мислиме, че ако българете сѣ били принудени да зематъ на заемъ тие думи изъ славянскитъ езикъ, то тие нѣматъ право да ги прекрояватъ и да даватъ на *ѡ*-тъ такова значение, което той нѣма у насъ“. Не знаѣхъ що разумѣва тука критикътъ подъ славянскитъ езикъ, щѣхъ му кажѣхъ само, че такива думи Българетъ сѣ писале така, т. е. съ окончание *ѣ* още тогава, когато *под-вечето* Словѣне не знаехъ да пишѣтъ, па и послѣ все така сѣ ги писале, както ни показватъ старобългарскитъ писменни паметници. Но да оставимъ тие паметници, отъ които тоя критикъ, види се, не отбира, та да кажемъ друго нѣщо. Господство му още не знае, че *под-многочисленнитъ отъ Македонскитъ Българе* изговарятъ: *дворѣе, каменѣе, гроздѣе, просенѣе*, така и *слѣдованье, уловванье, отрѣбванье* и пр., па има очи да ми се кара, че не съмъ билъ обѣрщалъ внимание на македонското наречие! —

На едно мѣсто той се провиква и казва: „Филологията и филолозите сѣ чудни създания“. И това го казва човѣкъ, който, както се увѣрихме отъ критиката му, и прѣзъ плетъ още не е видвалъ филологията. Олеле книжно българска! Тамъ, дѣто критикътъ ме поучава за длъжноститъ на честний писателъ, между друго е казано: „сѣки честенъ писателъ е обязанъ да опростява българското правописание колкото са може повече“. — Злѣ разбира господство му длъжноститъ на честний писателъ: оправянѣто на правописанието е работа токо на тие писатели, които отбиратъ отъ граматика. Ако се взематъ за това нѣщо всичкитъ честни писатели заедно съ критикътъ на „Училището“ и съ редакторътъ на „Знанието“, то оправия нѣма!

„Знание“ и то направи нѣколко белѣжки върхъ моето учение за азбукето. Тие белѣжки се намѣрватъ въ критиката му, въ която то нѣщо си е бленувало за Периодическото Списание на „Бълг. Кн. Дружество“ и която е помѣстена въ брой 1. Въ белѣжкитъ си то повтаря нѣкои отъ неразумнитъ питання на „Училище“. — За да отговарямъ и на неговитъ питання, азъ трѣбва да повтарямъ отговорътъ си, който дадохъ на „Училище“. — Но много е любопитенъ тонътъ, съ който „Знанието“ повтаря тия неразумни питання: „Сложната буква *щ* трѣба да са исхвърли и да са замѣни съ *шт*, говори г. Дриновъ. А защо и за какво?... Въ сръдата на думите ни са потрѣбни и *ж-тъ* и *з-тъ*, говори г. Дриновъ. А защо и за какво? Но да оставиме г-на Дринова за други пѣтъ“... — Забелѣжете, че така говори Букурешкото „Знание“, това „Знание“, което още не знае, що е творителенъ падежъ, а що е дателенъ падежъ (гл. Знание бр. 8, ст. 126).

II.

ПОПРАВКА.

Както „Училище“, така и „Знание“ невѣрно казватъ, че като съмъ съвѣтовалъ да исхвърлимъ *щ*, не съмъ казалъ защо и за какво. Казалъ съмъ и ето какво съмъ казалъ: Буквата *щ*, както самото ѝ начѣртание показва, е сложена отъ *ш* и *т*, — като *шт* ние *ѣж* и изговаряме; друго нѣкое изговаряне, каквото напримѣръ въ руский и полскый езикъ, тя у насъ

нѣма, нито пакъ е имала нѣкога. Тя е била съставена и писала се е само и само краткости ради, на мѣсто *шт*. Забелжително е, че въ най-старитѣ ни книги тя се срѣща твърдъ рѣдко, токо речи, че редома се пише *шт* н. пр. *хоштеть, палаштъ, кръштенье, пештеръ, штитъ, штедрота* и т. н. И тъй, може да се каже, че буквата *щ* е оставена въ новобългарското азбуке само и само, като една съвсѣмъ ненужна роскошь, която обаче, скѣпю струва на малкитѣ дѣца, които се учѣтъ да четѣтъ по български. (глед. Пер. Сп. кн. II, стр. 23 и 24).

Намирамъ сега за потрѣбно да оправѣмъ мнѣнието си за *щ*. — Прѣди шестъ години, когато пишѣхъ горнитѣ редове, азъ бѣхъ увѣренъ, че и въ западна България щ се изговаря, както и въ источна. Не знаѣхъ, че то тамъ имало особенъ гласъ, а не знаѣхъ, защото не намѣрихъ никаква белѣжка за това нито у покойнитѣ Миладинови, нито у П. З. (въ Бѣлг. Книжици), които сѣ писале за особеноститѣ на Македонското наречие. Па не бѣхъ срѣщаль това свойство и въ познатитѣ ми тогава македонски пѣсни. Исполѣ се научихъ, че то било забелжено въ пѣснитѣ, които Професоръ Григоровичъ е събраль въ Дебърско и които сѣ обнародвани въ Хърватскій журналъ „Коло“ за 1847 год. Това лѣто, като бѣхъ въ Българско, имахъ случай да чуѣмъ съ ушитѣ си отъ много Македонски Българе, че тѣ изговарятъ *щ*-то не като *шт*, но като *ич* или *сч*. Слѣдъ това откриванье мене ми станѣ ясно, че бърканьето на *щ* и *шт* въ старитѣ ни ръкописни пометници не било безъ причина, но си имало основание, за което щѣ поговорѣмъ други пѣтъ на по-сгодно мѣсто. Сега, като искамъ да останѣ вѣренъ на началата и основанията, по които съмъ се водиль въ учението си за новобългарското азбуке, бързамъ да оправѣмъ тая важна грѣшка и да кажѣмъ, че буква *щ* не трѣбва да се исхвърля изъ азбукето ни, не трѣбва да се замѣнява съ *шт*.

Като прегледвамъ сега членѣтъ за „новобългарското азбуке“, който съмъ писалъ още прѣди шестъ години, азъ забелжвамъ въ него доста много и други грѣшки, макаръ и не толкова важни, щото да ме накараѣтъ да измѣнѣмъ още нѣщо отъ исказанитѣ тамъ главни мисли. Но любопитното е, че мойтѣ критици не можихъ да ми забелжѣтъ ни една отъ тѣхъ, както не можихъ да забелжѣтъ и кривитѣ ми раз-

сѣждения за буква *щ*. Пита се, каква полза има отъ такива критики и отъ отговоретъ, които сѣмъ принѣденъ да давамъ на авторетъ имъ? Ето защо азъ нѣма по-вече да отговарямъ на такива критици.

„КИРИЛЪ И МЕТОДИЙ БЪЛГАРСКИ ПРОСВѢТИТЕЛИ“.

Букурещъ 1875 г. 64 страници.

Въ самото начало на тая книга четемъ: „Нашитъ прадѣди сѣ били велики хора, казватъ грѣците. Днесъ такива хора са не раждатъ вече. Само градъ Атина е родилъ около стотина философи, около двѣстъ пѣлководци и около хилядо умни хора... Въ онова златно време хората сѣ са расхождали като въ рай... Даже и старите еллински богове сѣ живѣле на земята между хората и имале сѣ своите престоле на планината Олимпъ“. — Че старитъ Гърци сѣ били велики хора, че градъ Атина е родилъ много добри философе, пѣлководци, много умни хора, — това го казватъ не само *Грѣците*, но и цѣлъ просвѣтенъ свѣтъ. Но, че времето, въ което сѣ живѣле старитъ Гърци било златно, че хората тогава сѣ се расхождали като въ рай, че еллинскитъ богове наистина били живѣле между хората и пр., — такова нѣщо не знаѣмъ да е казвалъ нѣкой, нито пакъ мислѣмъ, че и сегашнитъ Гърци сѣ пакъ до толкова завѣяни, дѣто да казватъ такива глупости. Но авторетъ увѣрѣва, че имало такива извѣтрѣле глави, па ни учи какъ трѣбва ние да имъ отговаряме: „Мѣлчете, мѣлчете и не хвалете са, трѣбва да имъ кажете вие. — Знаеме ние какви сѣ били вашите златни времена, познаваме вашите богове, имаме понятие за вашите велики хора! Желаете ли да ви ги опишемъ? Ако желаете, то слушайте“. (стран. 4). Слѣдъ това господство му ни описва старитъ Гърци, Римляне, Евреетъ, Индийцитъ, Асириянетъ и Вавилонянетъ. Но отъ това описание ние гледаме, че той толкова злѣ знае старата История, щото ако да искаше да влѣзе въ нѣкое училище, не бихъ го приеле и въ 3-й класъ. — Слѣдъ това господство му захваща да говори за *славяно-българското идолопоклонническо въпроисповѣдание*. — По-вечето учени сѣ на мисль, че южнитъ словѣне въ езическото си време не сѣ се кланяле на идоле, както на примѣръ Гърцитъ и Римлянетъ, но нашия

авторъ безъ да се запина, казва, че „старовременните българи, както и *сичките други народи* (?) сѣ били идолопоклонници“. Той, сиромаштъ, не знае още какво ще да рече думата *идолопоклонникъ*! За мнѣнията на ученитъ хора той не ще и да знее. На 18-та страница той доказва, че ученитъ историци били чудни хора и доказва така: „Името на първиятъ полски князь е било Лѣхъ, слѣдователно и народътъ е усвоилъ това име, ще да ни отговоратъ учените историци. Чудни хора“!... Намъ сѣ познати *ученитъ историци*, които сѣ писале за происхожданието на полскій народъ (Лелевель, Репель, Шейноха, Бѣлевски и т. н.), но до колкото знаемъ ни единъ отъ тѣхъ не е отговарялъ така, както нашия авторъ ги кара да отговарятъ.... На стр. 34 той сѣ такъвъ исто начинъ доказва, че високоучените филологи (?) сѣ болни хора. — Тукъ му е речта за едно извѣстие на Диоклейскій пресвитеръ, което той брани така: „Извѣстието на тоя лѣтописецъ е невѣроятнo“, ще да ни отговоратъ високоучените филологи (?). — „А можете ли да ни докажете противното (кое?) сѣ неопровѣржими факти?“ ще да попитаме ние. — „*Сичко, щото противорѣчи на нашите предположения, не заслужава никакво внимание, отговарятъ тие*. Така, спроти увѣрението на господство му, отговарятъ високоученитъ филолози! А пакъ азъ съмъ челъ, могъ да кажъ, всичко, що сѣ писале *учени хора* за Диоклейскій пресвитеръ и нийдъ не съмъ сръщалъ такъвъ отговоръ. Господство му самъ си е измислилъ тоя отговоръ, па се бори съ него (сиречь съ сѣнката си) така: „Разбира са, че ако у хората сѣществува *болъзненна страсть* да обясняватъ историческите сѣбития съ *подобна логика*, то и ние свободно можеме да докажеме, че Юпитеръ е билъ римски папа“. — За Диоклейскій пресвитеръ азъ имахъ случай да говорѣхъ по-горъ въ сегашната книжка на Периодическото Списание: това е онзи писателъ, когото ако слуша чловѣкъ, трѣбва да повѣрва, че въ 9 и 10 вѣкъ човѣцитъ сѣ расле като гѣби!). — Види се, че нашия авторъ не е нито видвалъ историята на Дуклянецътъ, инакъ и той не би се рѣшилъ да го брани. Сѣщо така господство му не е видвалъ и сочиненията на Иоана Екзарха и Черноризца Храбра, за които такожде споменува въ книгата си. Слушайте пакъ за

1) Глед. по-горъ, на стр. 114.

тѣхъ какво приказва: „Ако Иванъ Екзархъ Български, каже, и да говори, че българскиятъ народъ още преди кръщеніето си е умѣлъ да пише съ „чърти и съ рѣзки“ то (!) ние не намираме отъ тие писмена никакви слѣди“ (стр. 22). Под-долу стр. 23: „Черноризецъ Храбръ..... говори, че преди Кирила и Методия славянските христіане сж извършавале своите потребности (!) съ грѣцките и съ латинските писмена“.— Такива работи е намѣрилъ авторътъ у Иоана Екзарха и у Храбра. А пакъ всѣки колко годъ образованъ словѣнинъ знае, че у Иоана Екзарха нѣма такива работи и че Храбръ говори и за чъртитъ и рѣзките, както и за грѣцките и римски писмена.— Но стига! Пълна е тая книжка съ голѣми и безсмысленни фантазии, неразбории и съ толкова много исторически лъжи, дѣто се чудимъ, какъ можи авторътъ имъ да ги вмѣсти на 64 страници.— Самъ-тамъ ни се срѣщяхъ думи и мисли взети ужъ отъ нѣкои извѣстни писатели, но и тѣ изопачени и искривени така, дѣто окайваме писателетъ, книгитъ на които сж влѣзле въ рѣцъ на тоя авторъ. Такава злочеста сждбина не е постигнала, обаче, и съчиненията на Рачкаго, Лавровскаго, Билбасова, Успенскаго, Лежѣ, Голубинскаго и пр. Радваме се, че тие под-нови и под-добри списания за Кирила и Методия сж останѣле неизвѣстни на господство му, защото той и тѣхъ е щѣлъ да изопачи и осакати.

Почетохме за своя длъжностъ да се запремъ под-подробно на тая книжка, защото тя е издадена отъ новосъставеното въ Букурещъ „Дружество за распространение полезни знания“, и е пусната много евтино, та мислимъ, че лесно ще да се распърсне изъ народътъ ни. Нека знаѣтъ почтенитъ членове на това Дружество, какви *полезни знания* тѣ *разпространяватъ* съ неѣж, та довно за напредъ бѣдѣтъ под-внимателни къмъ своята благородна цѣль. Съ такива книги народъ се заслѣпява и развращава, а не просвѣщава, не привдига.

М. ДРИНОВЪ.

Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen

von Franz Miklosich. II. Band Stammbildungslehre

Wien, 1875. Стр. 504 + XXIV.

Съ издаването на тая, втора, частъ, въ която се съдържа учение за *основообразованието*, профессоръ Миклошичъ спъртва вече своята сравнителна граматика на словѣнскитѣ езици, надъ която той е работилъ около 30 години. Другитѣ три части сж издадени пѣ-прѣди, именно:

I. Lautlehre (учение за звуковетѣ) въ 1852 г.

III. Formenlehre (учение за формитѣ) въ 1856.

IV. Syntax между 1868—1874 г.

Не е нужно да се разпространяваме за достоинството и важността на тая граматика, която е най-нужната книга на всеки единъ работникъ въ полето на словѣнското езикознание, слѣдователно и на нашитѣ грамматикописатели. I и III части, които сж издадени още прѣди 20 години, иматъ нужда сега отъ прѣправяне и допълняне: въ тѣхъ особно е непълнъ отдѣлтѣ за Българскій езикъ, за който прѣди 20 години малко още се знаеше. Ние сме слушале, че г. Миклошичъ сега прѣработва реченитѣ двѣ части и скоро ще ги издаде въ ново издание. Не се сумнѣваме, че въ това ново издание и Българскій отдѣлъ ще се яви пѣ-пълнъ.

„Altslovenische Formenlehre in Paradigmen mit Texten aus glagolitischen Quellen“

von Franz Miklosich. Wien, 1874. Стр. 96 + XXXV.

Тукъ профессоръ Миклошичъ излага склоненията и спреженията на старословѣнскій езикъ спроти най-старитѣ му паметници, въ които най-чисто се е той увардилъ. Такива паметници той набройва 7 глаголически и 7 кирилловски. Въ конецътъ на книжката (стр. 57—81) сж приведени примѣре отъ два такива, глаголически, паметници, именно отъ Зографското Евангелие (около 20 страници) и отъ Клоциевий рѣкописъ (около 4 страници). Въ доста подробно „Введение“ (стр. XXXV) г. Миклошичъ изказва мнѣнието си за отече-

ството на старословѣнскій езикъ, което спроти него било не въ България, а нѣдѣ въ Панония. Това мнѣние не е доказано съ нѣкакви необорими доказателства, та да може челоуѣкъ да му повѣрва. Въпросътъ остана отворенъ, та и рано е още да се рѣшава: трѣбва пѣ-първо да се изучи и испита още много нѣщо, особно е потребно да се изучи пѣ-добрь съвременний Български езикъ, сиречь Българскитъ наречия и тѣхната история. При всичко това въ разсѣжденията на прочутии славистъ има много важни и много поучителни бѣлѣжки.

„Archiv für slavische Philologie.

Herausgegeben von V. Iagić. Berlin, 1875.

Името на г. Ягича мислимъ да е вече познато на нашитъ читатели. До лани той прѣподаваше сравнителната граматика въ Одесскій Университетъ, а сега е профессоръ на словѣнскитъ езици въ Берлинскій Университетъ. Отъ него има вече нѣколко списания, които му сж спечелили доста почетно име въ Словѣнската филологическа наука. Между тие списания има нѣколко, които се отнасятъ до историята на нашии езикъ и литература и които намираме за нужно да споменемъ:

1. „Historia književnosti naroda Hrvatskoga i Srbskoga“. Zagreb, 1867. Тука доста подробно е изложена историята на старобългарската писменность и показано е, какво влияние е имала тя на сърбско-хърватската писменность.

2. Assemanov ili Vatikanski Evangelistar. Zagreb, 1865. Тоя старобългарски паметникъ е издаденъ отъ южнословѣнскій историкъ г. Рачки, но г. Ягичъ го е придружилъ съ едно дълго изслѣдование за езикътъ му и за правописанието му.

3. „Zbornik Kraljevske biblioteke u Berlinu“. Тоя членъ е помѣстенъ въ Сборникътъ на Южнославенската Академия: Starine, kn. V. Zagreb 1873. Въ него г. Ягичъ подробно е описалъ и разгледалъ, както отъ къмъ литературна, така и отъ къмъ граматическа страна единъ български пергаменъ сборникъ, писанъ въ XIII вѣкъ. Въ граматическитъ си бѣлѣжки тукъ г. Ягичъ е изказалъ нѣколко твърдѣ здрави мисли

за историята на нашия езикъ. Напечатани сж въ тоя членъ и нѣколко статии, извадени отъ Берлинскій сборникъ и сж придружени съ любопитни историколитературни белѣжки.

Сега г. Ягичъ се е наелъ да издава на нѣмски езикъ журналъ за словѣнската филология, отъ който журналъ тие дни вече излѣзе на свѣтъ първата книжка. Съдържанието ѝ, както и самото име на г. Ягича свидѣтелствуватъ, че тоя журналъ ще бѣде твърдѣ полезенъ органъ на словѣнската наука, комуто ние желаемъ добъръ напрѣдѣкъ. Желаемъ такожде давно той наиде читатели и въ нашата земля. Изъ членовѣтъ, които сж помѣстени въ първата книжка, за насъ особно важни сж два, за които щемъ кажемъ нѣколко думи.

1. Studien über das altslovenisch-glagolitische Zografos-Evangelium. — Тоя членъ е написанъ отъ самаго г. Ягича. Зографското глаголическо Евангелие е единъ отъ най-старитѣ, а може би дори и най-старъ отъ уцѣлелитѣ старословѣнски паметници, и е писанъ въ България. Той пѣ-прѣди се е намиралъ въ Зографскій мѣнастиръ, а сега украсава Императорската публична библиотека въ Петербургъ. Тамъ въ 1872 и 1874 год. г-нъ Ягичъ го е прѣгледвалъ и изслѣдовалъ, и сега се е взелъ да обнародва изслѣдованията си, които, види се, щѣтъ бѣждѣтъ доста подробни. Въ първата книжка на „Архивътъ“ е помѣстено токо една частъ отъ тия изслѣдования, която заема 56 страници; отъ тѣхъ 48 сж посветени токо на буквитѣ *з* и *ѝ*. Забелѣжено е, че тие гласни букви въ българскитѣ писменни паметници често се употрѣбляватъ една вмѣсто друга, и досегашнитѣ изслѣдователи мислѣхъ, че въ това мѣшанѣ на *з* и *ѝ* нѣма никакъвъ законъ. Изслѣдованията на г. Ягича сега ни показватъ, че въ Зографското Евангелие това явление си имало законъ, който въ пѣ-вечето случаи е очевѣстъ.

2. „Ein altbulgarisches Laugesetz“. Това е единъ кратѣкъ членъ, написанъ отъ профессоръ на словѣнската филология въ Лейпцигскій Университетъ, г. Лескиенъ. Тука господство му излага единъ фонетически законъ, чрезъ който обяснява нѣколко странни явления въ старобългарскій езикъ, именно: отѣщо тамъ се срѣщатъ: *людѣсти*, *издѣсти*, *кѣстислѣтъ* и др. т., на мѣсто: *людѣсци*, *издѣсци*, *кѣсунислѣтъ*. Колкото за *кѣстислѣтъ*, тамъ се чини, че то не трѣбва да се обяснява по законътъ на г.

Лескиена и че то си има друга причина, за която щемъ поговори други нѣтъ, на пѣд-сгоднo мѣсто. Като ни е речта за г. Лескиена, ние щемъ да кажемъ, че тоя младъ филологъ издаде прѣди нѣколко време една кратичка граматика на старобългарскій езикъ (*Handbuch der altbulgarischen sprache*), по която нѣмцитѣ изучаватъ нашия старъ езикъ. Нѣмцитѣ го изучаватъ, а пакъ нашитѣ учители и граматикописатели, както ги гледаме, не знаѣтъ нищичко за него. Добръ би било да се прѣведе граматиката на Лескиена на Български и да се введе, като учебникъ, въ главнитѣ ни народни училища.

Стоянъ Новаковичъ.

„Бугарски Зборник, писан прошлога вијека народним језиком“.

Въ *starine jugoslav. akag.* VI. Zagreb 1874.

Книжовното поле на нашитѣ братѣе и съсѣди, Сърбетъ, особно може да се хвали съ работници по филологията или пѣд-добръ да кажемъ по словѣнската лингвистика. Слѣдъ знаменититѣ трудове на Вука Караджича захванѣхъ да се явявѣтъ трудоветѣ на г. Даничича, които еднакво ни учудватъ както съ количеството си, така и съ основателността си. По дирята на г. Даничича е търгнѣлъ и г. Новаковичъ, бившии министъръ на народното просвѣщение, който си е вече спечелилъ добро име въ науката. Въ горѣречений членъ г. Новаковичъ описва единъ Български рѣкописъ, който се намира въ народната библиотека въ Бѣлградъ, дѣто е донесенъ отъ Татаръ-Пазарджикъ. Той състои отъ 150 листе и съдържа различни слова и поучения, отъ които нѣколко г. Новаковичъ е извадилъ и обнародвалъ тука. Тъ сѣ писаии въ минѣлий вѣкъ съ прѣстонароденъ езикъ и доста добръ ни запознаватъ както съ езикѣтъ, така и съ правописанието на писецѣтъ имъ, който ги е писалъ прѣди да се явятъ Български грамматики. Не е нужно да казваме, колко е полезно обнародванѣто на такива дамѣтници и до колко е то нужно за оправата на нашия книженъ езикъ. Въ прѣдговорѣтъ си г. Новаковичъ исказва нѣколко добри мисли по бъркотията, която сега владѣе въ писменний ни езикъ и за оправата на тая бъркотия. Тая оправа, казва господство му, трѣбва да настане нѣкога „или бугарска литература нема будуѣности“.

Прѣзъ минѣлата година г. Новаковичъ е захванѣлъ да печата въ Сърбскій журналъ „Отачбина“ единъ дълъгъ членъ подъ заглавие: „Бугари и нѣихова книжевност“. Тоя членъ, види се, ще бѣде доста дълъгъ, и ние щемъ поговоримъ за него по-вечко, когато прочетемъ и конецътъ му, който още не се е появилъ.

„Южные Славяне и Византія въ X вѣкѣ.“

Сочиненіе М. Дринова, Москва 1876 г.

Съчинительтъ на тая книга има намѣрение да прѣтърси и разгледа нѣколко по-важни периоде въ исторіята на Балканскій полуостровъ, като се нада съ тоя начинъ да поубистри нѣкои тъмни времена и въпроси въ нашата исторія. Прѣди три годинъ той издаде първий си трудъ по тая работа: „Заселеніе Балканскаго полуострова Славянами“, дѣто е изложено доста подробно — кога и какъ се е населилъ Балканскій полуостровъ съ Словѣне. Въ сегашний си трудъ той разглежда отношенията на Южнитъ Словѣне помежду имъ и отношенията имъ къмъ Византія въ X вѣкѣ. Не е нужно да казваме, че тукъ е речта за едно най-важно и най-любопитно време въ исторіята на нашия народъ. Авторътъ е внелъ въ това си изслѣдование нѣколко нови или не познати на прѣжнитъ изслѣдователи паметници; заедно съ това, той другояче тълкува и нѣкои отъ общеизвѣстнитъ исторически свидѣтелства. Съ тоя начинъ той инакъ, съвсѣмъ въ другъ видъ, прѣдставлява много исторически явления отъ онова време. Това съчинение е печатано въ журналътъ „Чтенія въ Императ. Обществѣ Исторіи и древностей р. при Московскомъ университетѣ“ 1875, кн. III, но е излѣзло и въ особна книга.

„Нѣсколько словъ о первоначальной Русской лѣтописи“

Москва 1870 г.

Народу болгарскому, въ годъ празднованія тысячелѣтія православной Болгарской Церкви, посвящаетъ князь Михаилъ Оболенскій.

Тая книга е издадена още прѣди петъ годинъ, — три години слѣдъ издаванъето ѝ, нейний съчинитель се поминѣ.

Не се знае по каква причина, но до самата си смъртъ той не пуца̀ това си произведение въ книгопродавниците да го продаватъ, — то е захванало да се продава токо отъ лани. Покойний князь М. Оболенский мислѣше и нѣколко пѣти е писалъ и доказвалъ, че първъ исторически писателъ въ Руссия е билъ „Григорій мнѣхъ Презвитеръ всѣхъ церковникъ Българскыхъ черквъ“. Така се именува Григорій, който по заповѣдта на царь Симеона прѣведе хронографътъ на Иоанна Малала, като го допълни съ двѣ други исторически съчинения. Спроти мнѣнието на князь Оболенскаго, тойзи Григорій се билъ прѣселилъ изъ България въ Россия, когато Русската велика княгиня Олга доходила въ Цариградъ да се покърсти, въ 955 г. или, както мисли кн. Оболенский въ 957. (глед. стр. 42—44). Григорій билъ ужъ първъ русски епископъ, първъ учителъ на словѣнското богослужение и на словѣнската писменность въ Россия, — той ужъ написалъ и първа русска лѣтопись, отъ която послѣ се билъ ползовалъ Несторъ и другитъ русски лѣтописци. Това мнѣние не е потвѣрждено съ нѣкакви силни доказателства, та не може да се приеме за здраво и право. Но въ доказателствата си покойний князь, който подробно и основателно е изучвалъ старитъ русски исторически списания, сполучилъ е да обясни нѣколко тъмни мѣста въ рускитъ лѣтописи, за което русската историческа наука ще да му бѣде благодарна. Въ книгата, за която ни е речта тука, така добръ е обяснено, на примѣръ едно важно извѣстие въ лѣтописний разказъ за походътъ на Олега противъ Цариградъ (глед. стр. 5 и пр.). Въ тая книга има нѣколко любопитни бѣлѣжки и за българската история, отъ които намираме за нужно да споменемъ тая:

Византийскитъ лѣтописци разказватъ, че когато Симеонъ, въ 913 г., се намиралъ подъ Цариградъ, Νικόλαος δὲ ὁ Πατριάρχης ἐξῆλθε πρὸς Συμεὼν, ὃ τινὲ τὴν κεφαλὴν ὑπέκλινε Συμεὼν. Εὐχὴν οὖν ὁ Πατριάρχης ποιήσας ἀντὶ στέμματος, ὡς φασι, τὸ ἴδιον ἐπιρρίπτариον τῇ αὐτοῦ ἐπέθηκε κεφαλῇ. — По словѣнски това извѣстие е прѣведено така: Никола патриархъ изиде къ Симеону. симѣ же главѣ поклонн Семень. Мѣткѣ оубо патриархъ стѣрникъ, къ кѣпца бо мѣсто свой оушкѣць на главѣ его положн икоже гѣхъ. (стр. 62, 63).

На това извѣстие новитъ историци не сѣхъ обѣрщале особно внимание, но, по мнѣнието на кн. Оболенски, то било

имало голѣмо значение, показвало, че тукъ патриархъ Николай билъ свършилъ надъ Симеона „обрадъ цесарскаго оустыновленія“. (Срав. М. Дринова: „Южные славяне и Византия въ X вѣкъ“ гл. I).

„Славянскій Сборникъ“.

Петербургъ 1875 г.

Въ него има любопитни членове по историята и съвременното състояние на словѣнскитъ народи. Особно любопитенъ е единъ членъ, написанъ отъ г. Будиловича. Г-нъ Будиловичъ около двѣ годинъ е пътувалъ по словѣнскитъ земи за да се запознае съ тѣхъ по-отблизо. Съ тая цѣль той лани е дохождалъ и въ България. Въ речений членъ господство му описва състоянието на южнитъ и западни словѣне и прави нѣколко белѣжки за характерътъ имъ. Тукъ за Българетъ е казано, че тѣ приличатъ на Великоруситъ и Чехитъ. Тие три племена, казва г. Будиловичъ, „отличаются вообще практицизмомъ, постоянствомъ, способностью къ труду, — контрастъ съ ними составляютъ..... Малороссы, Сербы и Поляки; въ етихъ племенахъ преобладаетъ элементъ поетическій, сторона чувства надъ разсудочной стороной; отличаются они непостоянствомъ, и неспособны къ такому выносливому труду какъ первые“.

Етнографическая карта Славянскихъ народностей

Составленная М. Ф. Мирковичемъ, дополнена А. Ф. Риттихомъ.

3-е издание. Петербургъ 1875 г.

Прѣднитъ издания на тая карта не бѣхж твърдѣ прави, — особно злѣ бѣше прѣдставена тамъ българската земля. Сегашното, ново издание, е оправено. Много е добръ и полезно да го имаше окачено въ всяко Българско училище: тогава младежитъ ни токо отъ гледанье щѣхъ да се опознайтъ съ землитъ и пространството на источно-европейскитъ народи, а такожде и съ мѣстото, което заема наший народъ между своитъ сосѣди и еднородци. Работа е на нашитъ книжаре да разпространятъ тая многополезна карта, която чини около 15 гроша.

БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

отъ К. Иречка.

(Писмо до Дружеството).

Не прѣди много време излезе вече на свѣтъ исторіята на г. Иречка, която носи слѣднѣното заглавие: „Dějiny národa Bulharského“ (стр. 536 + VIII на 8-на). Заедно съ Чешскій оригиналъ се появи и нѣмски прѣводъ подъ заглавие: „Geschichte der Bulgaren“ (стр. 586 + XI). — На радо сърдце бързамъ да изпълнѣж обѣщанието си и да ви опишѣж тая важна за насъ книга. Недѣйте чека, обаче, да наидете въ писмото ми нѣкакво подробно описание; за такова описание би трѣбвало много време, а пакъ азъ бързамъ, едно защото знаѣж, че нетѣрпѣнието ви е голѣмо, а друго защото се намирамъ на пѣтъ и пишѣж, както казватъ по насъ, на крака. Щѣ ви прѣдамъ само впечатлѣнието си, което ми направи исторіята на г. Иречка.

Тя е раздѣлена на 34 глави. — Първата глава, която заема 40 страници, съдържа землеописенъ прѣгледъ на Балканскій полуостровъ изобщо, особно на Българскитѣ области. При съставянъето на тоя прѣгледъ г. Иречекъ не е оставилъ безъ внимание, ни едно отъ пѣ-важнитѣ географически издирвания за Балканскій полуостровъ, каквито сѣ познатитѣ трудове на Бланки, Миллера, Ами Буе, проф. Григоровича, Гризебаха, Фалмерайера, Хана, Петерса, Ле-Жана, Хохштеттера, Рокстроха, Каница и др. Па не е оставилъ безъ внимание и пѣ-важнитѣ нашенски географически съчинения и извѣстия като напримѣръ: съчиненията на г. Верковича, покойний Захариева, на г. Хитова и пр.

Не щѣ да се разпространявамъ за достойнството и учената основателностъ на тоя землеописенъ прѣгледъ, щѣ забелѣжж само вкратцѣ, че въ него първъ пѣтъ се явява изобразена всичката наша земя съ нейнитѣ гори, равнини и води, — съ нейнитѣ естествени свойства, съ богатствата ѣ и бѣдността ѣ, съ хубоститѣ ѣ и грозотитѣ ѣ. — Всичко това тука е изложено съ такава пълнота, каквато е възможна за сега, и е изложено съ голѣмо искусство, така щото макаръ, че тоя землеописенъ прѣгледъ е напълненъ съ собственни имена, той

се чете, съ голѣма занимателностъ, чете се като една увлекателна повѣсть. За примѣръ щѣ ви приведа по нѣколко реда отъ три, четири страници.

Отъ страница 6: „Край Бѣлоградчикъ има романтически скали: гигантски стѣлпове отъ червеникавъ мекъ камикъ, върховетъ на които сѣ покрити съ кичести дървета, издигатъ се на пò-вече отъ 200 метра. Тѣ иматъ фантастически изгледъ: раздѣлени единъ отъ други съ долчинки и заобиколени съ буйна зеленина прѣдставляватъ се като чудни групи, и аллеи. Струва ти се, като че ли е тукъ градъ отъ вкаменени кули, крѣпости, кѣщи, мостове, обелиски, корабли, людѣ и звѣрове. Това чудо е открилъ Каницъ. Прѣди него мимоходомъ го е забеляжилъ Бланки, който съ удивление пише: Улиулскитѣ клисури въ Провансъ, Панкорбскитѣ тѣснини въ Испания, Алпитѣ, Пиринеитѣ, най-дивитѣ гори Тиролеки и Швейцарски нѣматъ нищо такова, което би могло да се сравни съ това чудо“.

Отъ страница 13-та: „Витошъ е *сиенитовъ* великанъ, който отъ вси странъ има великолѣпенъ изгледъ. Той се издига изъ единъ кръгълъ подвалъ (основание), като една вулканическа копа, до височина отъ 2300 метра. Южний му склонъ покриватъ алпийски пастбища, — сѣверний — гѣсти лѣсове, въ които се вѣдѣтъ мечки. Върхътъ му е каменисто и мочурливо равнище. изъ което се издига една голѣма скалиста пирамида. Отъ тамъ ще видишъ подъ нозѣтъ си, като въ една дълбока пропасть, Срѣдецъ, ще видишъ Балканътъ, който е много пò-низкъ отъ Витоша, — ще видишъ могуществений Рилъ, Родона и всичкий лабиринтъ отъ малко познатитѣ вжтрѣшни гори на полуостровътъ. — Прѣдвиждамъ въ душата си, казва Буе, кога се направатъ желѣзници въ Турско, какъ членоветъ на Алпийскитѣ клубове и множество туристи щѣтъ да се запѣтѣтъ къмъ Витоша. Ще възникне и тукъ хотелъ, като на Ригикулмъ..... Темпе подъ високій Олимпъ е романтиченъ, Воденъ въ Македония е очарователенъ, но погледъ отъ Витоша надминува всичко. Дѣ на свѣтътъ може да види човекъ толкова различни видове отъ единъ само лесно достѣпенъ върхъ“?

Отъ страница 33-та: „Вардаръ (*Ἀξιός*) истича изъ гориститѣ и малко населени поли на Шаръ-планина, надъ гра-

децѣтъ Костово, или Гостиварѣ. До Костово го викатъ *Подалмиска* рѣка. — Усиленѣ отъ нѣколко притоци, той испърво тече на сѣв.-истокъ чрѣзъ една аллувиална долина, която сега се нарича Тетово (въ срѣднитѣ вѣкове Пологѣ) и която има 10 часа на дължѣ и 2 часа на ширѣ. — На единѣ притокѣ, който се спуща отъ Шарѣ-планина лежи градецѣтъ, който Славенетѣ наричатъ Тетово, (пѣд-преди Хтетово), а Турцитѣ Калканделенѣ. — Тая роскошна Алпийска долина е посѣяна съ многобройни български села. Тука се ражда жито и зеленчукъ, растѣтъ безбройни орѣхи и чиреши. — Политѣ на Шарѣ-планина сѣ покрити съ цѣли кештенови лѣсове.

Отъ страница 37-ма: „Охридското езеро има валчестѣ видѣ. Дължината му е 8 часа, широчината — три. Най-големата му дълбочина е 600 стѣпки. Охридското езеро, казва Буе, на което водата е синьобистра, като на Рона при Женева, е единѣ безцѣнѣ камикѣ за Турско. Само той има потреба отъ по друга обработка, нежели е сегашната му околностъ, подивѣла отъ нехайството и отъ Албанскитѣ грабителства.“

Трѣбва да ви кажѣ, че тие редове не сѣ пробирани, а сѣ вземени отъ дѣто се е случило.

Историята на Българетѣ г. Иречекѣ наченва не отъ реката Волга и не отъ Волжескитѣ Българе, Кутургуре, Утургуре, и т. н., както ѣхъ захващахѣ Гебгарди, Раичѣ, Енгелѣ, Венелинѣ, както и сега още ѣхъ захващатъ г. Кръстьевичѣ и Каницѣ, които почитахѣ и почитатъ Кутургуретѣ и Утургуретѣ за наши праотци, но ѣхъ наченва отъ Балканскій полуостровѣ, отъ дѣто тя и трѣбва да се наченва, и отъ Славенетѣ, които сѣ нашитѣ прадѣди. Испърво тука се говори доста подробно за най-старитѣ обитатели на нашата земя и основателно се опровергава познатата теория, която почита Трако-Иллирцитѣ за Славене. На всичко това е посветена втората глава. — Въ третя глава се разказва доста подробно, какъ и кога се е населилѣ балканскій полуостровѣ съ Славене. Това нѣщо се е захванѣло още въ началото на третий вѣкъ, а се е свършило около срѣдата на 7-й вѣкъ. Цѣли три столѣтия е трѣбвало за да се измѣни старий етнографически съставѣ на полуостровѣтъ. — Въ 4-та глава се говори за животѣтъ на Славенетѣ които се преселихѣ тука, и за тѣхнитѣ обичае. — Отъ тука ще се научите още, — съ какви народи

сж се срѣщале нашитѣ прадѣди на новото си отечество, какви отношения сж имале съ тѣхъ и пр. При съставянъето на тие три глави г. Иречекъ се е водилъ по моето съчинение „Заселеніе Балканскаго полуострова Славянами“, на което главнитѣ мисли бидохъ посрѣщнати благосклонно и отъ други специалисти. На нѣкои мѣста, обаче, г. Иречекъ е потвърдилъ моитѣ мнѣния съ нѣкои нови и силни доказателства; за примѣръ привождамъ слѣдующето: Познато е, че Трако-Иллирската теория се основава най-много на нѣколко собствени трако-иллирски имена, които приличатъ на Славенски. Въ реченото свое списание азъ прѣгледахъ всичкитѣ тие имена и видѣхъ че тѣ, колкото приличатъ на славенски, толкова приличатъ и на гърчки, на латински, албански и пр. Токо едно име Βυλαζῳρα (Bylazora), което сравняватъ съ славенското *Бѣла-зора*, азъ незнахъ, какъ да обяснѣ и рекохъ, че едно име нищо не значи при толкова много други противни доказателства.—Г. Иречекъ е обяснилъ и това име. Ето му думитѣ: „Най-добрь, казва той, се види неоснователността на тия криви мнѣния въ името *Bylazora* (Βυλαζῳρα). Тоя градъ се е намиралъ въ горня Македония на рѣка Вардаръ, дѣто е сега Велесъ и първъ пѣтъ се споменува въ 216 год. пр. Хр. Намъ ни казватъ, че то било чисто славенско и значило *бѣла-зора*. Чудно име! Неможе наистина, да се разбере, какъ може нѣкой градъ на свѣтътъ да носи такова поетическо име. Та че и зората бива само червена. Та има тукъ и една филологическа грѣшка. Това име по бѣлгарски трѣбваше да звучи не *била*, а *бѣла-зора*. За обяснение на това име трѣбва да се обърнемъ къмъ Албанскій езикъ. Въ тоя езикъ *ура*, *уре* значи мостъ, а пѣтешественикъ Ханъ ни казва, че мѣстото на сегашний Велесъ отъ природата е направено да служи за прѣходъ прѣзъ буйний Вардаръ, и че тука отъ памтивѣка е имало мостъ. Велесъ, по Албански *Вѣлѣсѣ* — у Византийцитѣ и новитѣ Гърци Βελεσσός или Βελεσσά — у турцитѣ се нарича просто *Кюпрюлю* отъ кюпрю=мостъ“. Г-нь Иречекъ иска да каже, че Била-зора не е сложено отъ *била* и *зора*, а отъ *Билас* и *ора*. Последната дума значи мостъ, по турски кюпрю, отдѣто е и станѣло сегашното Турско име на тоя градъ; а първата, която се е увардила въ името Велесъ, не се знае какво значи“.—Това обяснение е, колкото остроумно, толкова

и основателно. Съ него г. Иречекъ е нанесълъ послѣденъ ударъ на Трако-илирската теория.

Около половината на 7-й вѣкъ балк. полуостровъ бѣше вече прѣиспѣлненъ съ Славене, но тѣ въ политически изгледъ бѣхъж распокъсани, та бѣше лесно за Византия да ги тури по лека-лека подъ властта си и да ги прѣтопи чрѣзъ своята цивилизация. Това, обаче, не станъж, защото, около половината на 7-й вѣкъ, на полуостровътъ се посели една храбра дружина или по-добрь да речемъ ордия, членовѣтъ на която се наричахъ Българе. Тая ордия малко по малко съедини разглобенитъ славенски племена въ едно силно тѣло, което можѣ да се опре на Византийската сила и да състави едно Славенско царство, единъ Славенски народъ, който трѣбваше да приеме името на тая дружина, която извърши неговото политическо и национално сглобяване. Отъ каква рода бѣхъж тие Българе? Едни ги казватъ отъ Татарска, други отъ Финска, третѣ пакъ мислятъ, че и тѣ сѣхъ биле Славене. — По насъ се е укоренилъ такъвъ обичай, че които историци не сѣхъ съгласни съ послѣдното мнѣние, тѣ сѣхъ или врагове на нашия народъ или пакъ не сѣхъ учени хора. И азъ гледамъ, че нѣкой отъ нашитъ писаче, когато имъ трѣбва да унижатъ нѣкого отъ тие историци въ очитъ на народътъ ни, тѣ казватъ: „той нарича Българете Финя“! Не е похваленъ тоя обичай, и ние желаемъ по-скоро да видимъ народътъ си освободенъ отъ такова дѣтинско родолюбие, съ което така спекулиратъ нѣкои безкнижни писаче, които съ такъвъ начинъ покриватъ своята учена голота. Тука не е рѣчта за нашата народна кървь, която несъмнѣнно е Славенска, а се говори за народността на тая ордия, която съедини нашитъ праотци, Славенѣтъ, въ едно политическо тѣло, въ единъ народъ, комуто остави името си. — По-добрь бѣше, ако да излѣзеше тая ордия славенска, но нищо срамотно за насъ, ако да е и отъ финска рода. Не се срамуватъ Френцитъ, че тѣ добихъж народното си име отъ Нѣмскитъ *Франки*. Руситъ всичкий свѣтъ ги знае, че сѣхъ най-първо славенско племе, и тѣ, като се големятъ съ това, не се срамуватъ да исповѣдатъ, че тѣхното народно сглобяване извършихъ Скандинавскитъ Руси, отъ които тѣ получихъж и народното си име. Така трѣбва и ние да постѣпваме въ тоя случай. Истината трѣбва да гледаме

най-напредъ! Тие белъжки намърихъ за нужно да направя, защото и г. Иречекъ е на мисълъ, че Българската ордия е била отъ Финска рода и защото прѣдвиждамъ, че щѣтъ се найдѣтъ нѣкои писаче, които тука щѣтъ да намърѣтъ причина да се подиграватъ съ хубавата му книга. — Господство му е на това мнѣние, защото то има много пѣ-здрави основания нежели другото, сирѣчь славенското. Прѣди двѣ години г. Иловайски написа едно изслѣдование за въ полза на славенската теория, което гледамъ прѣведено и на Българский езикъ. — Въ това изслѣдование г. Иловайски добръ е оборилъ нѣкои отъ второстепеннитъ доказателства на финската теория, но най-силнитъ ѝ основания не е можилъ и да покѣтне. А пакъ доказателствата, съ които той подтира славенската теория, сѣ много слаби.

Историята на първото българско царство до самото му растуране въ 1019 год. г. Иречекъ е изложилъ въ шестъ глави, които заематъ всичко 25 страници. — Тукъ се разказва и какъ се е основало Бѣлг. царство и каква му е била историята до крѣщенъето на Бориса, описва се царуванъето на Бориса, Симеона и Петра, — разказано е и изникванъето, цѣтвенъето и паданъето на великата Самуилова държава, споменѣто е такожде и за Богумилитъ. — За това време до сега най-много се быше писало: отъ Шафарика, отъ Палаузова, Гилфердинга, Голубинскаго, Рачкаго и др., така щото историята на първото българско царство се почиташе за най-добръ изучена. Това, види се, е накарало г. Иречка да не прави тука самостоятелни издирвания, но да се задоволи съ издирванията на реченитъ изслѣдователи. Тия издирвания той е събралъ въщо и искусно ги е изложилъ на 25 страници. — Увѣренъ съмъ, обаче, че ако той би се взелъ и тукъ за источницитъ и би ги изучилъ съ такова внимание, съ каквото е изучилъ и источницитъ на другитъ периоде, то безъ друго би написалъ още нѣколко страници и за тая най-важна частъ на нашата история. Въ последньо време азъ доста много съмъ се занимавалъ съ историята на първото българското царство и можилъ съмъ да се увѣря, че тукъ много въщо не било още прѣгледано, а много и злѣ истѣлкувано, както се надамъ, ще покаже новата ми книжка, която тие дни ще излѣзе на свѣтъ.

Сжщото щѣ да кажѣ и за слѣдующитѣ двѣ глави, именно 12 и 13, въ които г. Иречекъ говори за състоянието на Българетѣ подѣ властта на Византия въ 11 и 12 вѣкѣ. — И тукъ источниците могѣтъ ни да много по-вече нѣщо, нежели намираме въ изложението на г. Иречка. — Въ тие глави, като говори за грабителствата, които сѣ правиле въ онова време въ България Печенезитѣ и Половцитѣ, г. Иречекъ не споменува за заминуваньето на кърстоносцитѣ прѣзъ България, макаръ че за това нѣщо има доста занимателни исторически свидѣтелства. Наший историкъ твърдѣ кратко е споменѣлъ и за войната на южно-италианскитѣ Нормане съ Алексий Комнень, въ времето на която война Норманетѣ прѣвзехѣ и нѣколко време държахѣ въ властта си Епиръ и западна Македония до Вардаръ. Тукъ историкътъ вкратцѣ белѣжи, че жителетѣ на тие страни (които сѣ биле по-вече Българе) не сѣ прѣдавале на Норманетѣ, а сѣ се браниле отъ тѣхъ, като отъ „еретици“ — Папицаше (страница 175). — Тая белѣжка не е права. Анна Комнена, на която свидѣтелството тука е важно, ни казва съвсѣмъ друго, именно, че жителетѣ на тие страни драговолно сѣ минувале на Норманска страна. Охридчаше, на примѣръ, сами сѣ повикале Боемунда и му сѣ прѣдале градътъ си. Важни сѣ тия извѣстия, защото ни показватъ, колко е било ненавистно Византийското иго за Българетѣ.

За отношенията на Маджаретѣ къмъ Византия въ XII в. нѣма тукъ никаква споменъ. Историкътъ трѣбваше да разскаже по-подробно за войната на Маджарскій кралъ Бела III съ Андроника. Тая война, въ времето на която Маджаретѣ заехѣ Браничевската и Нишката области, доходихѣ и до София (Сръдецъ), е имала важно значение въ побунваньето на Българетѣ, чрѣзъ което се основа второто българско царство. — Та и отношенията на Маджаретѣ къмъ второто Българско царство иматъ тѣсна свѣръзка съ тая война. За неѣж ние имаме и едно нашенско твърдѣ важно извѣстие, което се намира въ добръ познатото г-ну Иречку житие на Св. Иванъ Рилски. Отъ това свидѣтелство ние се научаваме, че Маджаретѣ, като дохождаде тогавѣ въ София, взеле отъ тамъ мощитѣ на Св. Иванъ. Българскій патронъ, и ги откарале въ „Остриягонъ“.

Тукъ г. Иречекъ е обърналъ особно внимание токо на етнографията на Балканскій полуостровъ въ 12-й вѣкъ, която е изложилъ много подробно и много добръ.

Отъ 14-та глава се захваща историята на второто Бѣлг. царство, която до сега бѣше най-темна и неясна.— Освѣнъ сухитъ изложения на Гебгарда, Райча и Енгеля, изложения съставени по мѣтнитъ Византийски и Латински сказания, прѣди г. Иречка за това време бѣхъ писани токо кратки изслѣдования отъ Палаузова и Макушева. Нѣкой и други въпросе бѣхъ поубистрени въ познатитъ книги на Карла-Хопфа и Голубинскаго. Г-нъ Иречекъ е зель въ внимание всичкиятъ тия изслѣдования, които, обаче, му сѣ помогнале въ твърдъ малко въпросе. Всичко друго той е билъ длъженъ да изучава по источниците. За второто Бѣлгарско царство сега се е набралъ доста много исторически материалъ, който се намира по Византийскитъ, Латински и древне-Французски лѣтописе и други исторически паметници. Има доста много и Бѣлгарско-Сърбски свидѣтелства, които се срѣщатъ въ различни жития, грамоти и лѣтописни записе. Но тоя разнообразенъ материалъ е распърснатъ и распелѣянъ по разни книги, не е още събранъ на купъ, а камо ли пакъ да е прѣчистенъ и туренъ колко-годъ на редъ. Г. Иречекъ е билъ принуденъ самъ да го събира, прѣгледва, прѣчиства и обянява. Голѣмъ трудъ му е струвала тая работа, но съ тоя трудъ, той е можилъ да изложи историята на 13 и 14 вѣкъ, съ такава пълнота,— подробностъ и основателностъ, щото тая до сега малоизвестна частъ на нашата история сега може да се счита за най-добъръ известна и най-добъръ обработена. Токо вънкапната история на 13 и 14 вѣкъ е изложена въ 10 глави, които заематъ около 125 страници.

Царуванѣто на Асѣня и Петра е изложено кратко (на стр. 193 г. Иречекъ разказва, че когато Императоръ Фридрихъ Барбаросса се е намѣрвалъ въ Нишъ, Петръ му прѣдложилъ 40,000 душъ войска на помощъ противъ Византийцитъ, за което нѣщо, той искалъ да вземе Византийската корона. Тие прѣговори, до колкото азъ знаѣхъ, сѣ ставале не въ Нишъ, а въ Едрене). Пѣ-пълно е описано царуванѣто на тънкий дипломатъ и храбъръ войнъ Кало-Иоаннъ. Съ особна любовъ г-нъ Иречекъ се е распространилъ за царуванѣто на Ивана

Асѣня II, на което е посветена 26-та глава Въ тая глава вие ще срѣщнете едно подробно описание на столичний градъ Търново и ще се чудите, какъ е можилъ историкътъ да въскърси така живо, тоя сега загубенъ, но нѣкога истинно царски градъ. — Съ особно голѣмо старание е разгледана и разяснена съвсѣмъ тъмната до сега история на Иванъ Асѣновитъ синове и на тѣхнитъ преемници, при които се захванъ и извърши распаданъето на второто Българско царство. Кратко, но въщо е изложено политическото привдиганъе на Сърбия и постепеното покоряванъе на западнитъ български области отъ Милутина (1281-1320 г.), Стефана Дечанскаго (1320-1331) и Стефана Душана (1331-1355). — Мимоходомъ тукъ г. Иречекъ е оправилъ една важна грѣшка въ Сръбската история: Милутинъ е заелъ Сръбскій прѣстолъ не въ 1275, а въ 1281 г. (гледай стр. 241). Жално ми е само, че историкътъ не е издѣлилъ една глава, та да ни опише въ неѣж пѣ-подробно състоянието на западнитъ Български области въ 13-тиѣ вѣкъ. Такова едно описание, за което има хубавъ материалъ и у Акрополита, би ни обяснило нѣкои отъ причинитъ, по които така лесно се распространи сръбската власть по тие области. Знае се, че незабавно слѣдъ смъртта на Душана, неговата широка и наскоро сглобена държава се распокъса, както казва Византийскій лѣтописецъ, на *хиледи части*, въ които се е захванъла страшна анархия и безредица. Голѣми сѣ били теглилата, които е испытвала тогава западната Българска земя, дѣто самостоятелно сѣ господарувале нѣколко отъ Душановитъ войводи или отъ неговитъ дворяне, но и въ Источна България, която се управляваше отъ свои господаре, не е било пѣ-добрѣ. „И тамъ, каже историкътъ, така исто е била распокъсана политическата власть“. Въ приморскитъ равнини и по рѣката Камчикъ самостоятелно е господарувалъ Деспотъ Добротичъ, който не е щѣлъ да припознава и църковната власть на Търновскій Патриархъ, а билъ подчинилъ княжеството си на Гърцкій Патриархъ. — Слѣдъ смъртта на Ив. Александра (1365) и самото Търновско царство, на което предѣлитъ сѣ биле вече твърдѣ тѣсни, се е раздѣлило на двѣ части между синоветъ Александрови: Срацимиръ и Иванъ Шишманъ, отъ които първий създаде изъ Видинската областъ особно господарство. Като прочетете животоописание на вз-

имните отношения между българ. управители въ источна България и между Сърбските великаше въ западна България, вие твърдѣ лесно ще си обясните, какъ можиха Турците въ толкова малко време да покориха такива широки и важни отъ къмъ стратегическа страна области.

На турското завоевание е посветена 23 глава, въ която тая история е разказана съ майсторска яснотъ и пълнота.

Въ 25 глава се излага вътрешната история на 13 и 14 вѣкъ. До сега нищо не беше писано за тоя прѣдметъ, г-нъ Иречекъ първъ се е опиталъ да опише вътрешний животъ на Българетъ прѣзъ това време и опитътъ му е излълъ много добръ. Тука сж закачени всичкитъ страни на политический, общественый и домашний животъ, и нѣкои отъ тяхъ сж описани доста пълно. — Наумѣте си, че ние нѣмаме никакъвъ паметникъ, който колко годъ пълно да ни изображава тоя прѣдметъ, и вие ще да се сътите, че това е една мозаическа работа, материалътъ на която е събиранъ зърно по зърно изъ много и различни списания, ще да се сътите какъвъ трудъ, какви знания сж употребени при съставянѣто на тая глава, която заема 46 страници. Само нежъ ако да беше написалъ г. Иречекъ то и тогава той щеше да внесе голѣмъ влогъ въ славенската наука.

Въ слѣдующата 26 глава е разказана историята на старобългарската писменостъ. Кратко, но ясно и въщо е казано всичко, что се знае до сега за тоя прѣдметъ. Изложена е такожде и историята на въпросътъ за происхожданѣто на старий църковенъ езикъ, а такожде и въпросътъ за Глаголицата и Кириллицата. Жалѣемъ само, че не срѣщнахме тукъ споменъ и за почтений трудъ на О. М. Бодянского: „о времени происхожденія славянскихъ письменъ“. При излаганѣто на апокрифическата и повѣствователна литература, г. Иречекъ е направилъ и нѣколко важни белѣжки, за които щатъ му бѣждатъ благодарни националиститъ по тая частъ.

До сегашнитъ български истории се свършвахъ съ турското завоеванѣ, именно съ конецътъ на 14 вѣкъ. — Какъ е живѣлъ народътъ ни въ последнитъ 4 вѣка и половина, за това нѣщо не се знаеше, нито пакъ прѣднитъ историци сж се интересувае да знайхъ. Гебгарди въ своята история е издѣлилъ токо 5-6 твърдѣ малки странички за това време

— Енгелъ говори за него още по-кратко. Г-нъ Иречекъ и тая забравена наша история сега е извадилъ на свѣтъ. Въ четири глави, които заематъ 82 страници, той доста подробно е разказалъ историята на нашия народъ отъ подижданѣето му подъ турска властъ и до началото на сегашний вѣкъ. — Прѣзъ това време, не е билъ все еднакъвъ животътъ на народътъ ни, а се е мѣнувалъ и е ставалъ постепенно отъ лошъ по-лошъ. Особно тежко му е станало положението отъ началото на минжлий вѣкъ, отъ когато фанариотетъ се много усилихъ въ България. — Причинитъ, които сж уголѣмявале българскитъ злочестини, сж изложени въ книгата на г. Иречка доста ясно и доста подробно. Припомнѣте си, че освѣнъ познатий членъ на г. Макушева, въ който се говори токо за 15 и 16 вѣкъ, до сега нищо не бѣше писано за това време, и вие ще се сѣтите, колко голѣмъ и тежкъ трудъ е употребенъ за съставянѣето и на тие 82 страници. Теглилата и неволитъ, които се описватъ въ тие страници, сж докарале народътъ ни до такова положение, дѣто той си е билъ вече загубилъ и свѣстъ. На стр. 456 г. Иречекъ белѣжи: „тоя толкова многочисленъ народъ слѣдъ теглилата му, които се продължавахъ нѣколко столѣтия, превърналъ се е въ единъ купъ потлачена християнска рая, купъ голѣмъ по числото си, но нищоженъ по важността си. Българскій народъ не е ималъ вече ни водаче, нито пакъ нѣкакво сръдоточие, и е прѣкарвалъ днитъ си въ робство тѣлесно и душевно.... Българскій свѣтъ, като извадимъ твърдъ малцина, е билъ вече заборавилъ своето минжло — това време, когато той е билъ свободенъ и е ималъ свои царе и свои патриарси. Той не е съзнавалъ своята сила, не е знаалъ броятъ си, нито пакъ пространството на земята си. Нему нито на умъ не е дохождало вече, че има нѣкъдъ на свѣтътъ силни племена отъ неговий родъ, и че, и нему прилича да има народно достойнство и естественни права. Колко годъ образовани Българе не е имало вече. Тие, които сж добивале нѣкакво образование, ставале сж чужденци, зимале сж чужда народностъ, именно гърчката... Приближавала се е вече минутата, която е трѣбвала да рѣши: да ли ще тоя толкова испаднжлъ и разнебитенъ народъ да изчезне и да загине..... или, пробуденъ отъ дълбоката летаргия чрезъ естественната сила на неразва-

лений си духъ, ще започне новъ животъ". — До тамъ е било достигнало състоянието на нашия народъ въ крайтъ на минълия вѣкъ. Нъ билъ живъ и Българскій Господъ! Г-нъ Иречекъ излага и историята на Българското пробуждане.

Петъ глави отъ 30-34 сж посветени на тая най-нова наша история. Хубави страници сж издѣлени за първиятъ будителъ на нашия народъ Паисий, а такожде и за Софроний, за когото азъ токо сега, отъ историята на г. Иречка, се научихъ, че билъ ученикъ Паисиевъ. Добръ е изложено значението на приснопамятний Венелинъ, хубавъ паметникъ е въздигнатъ и на родолюбивитъ Одесски и Букурещки търговци, въ челото на които се намира Априловъ. — Не е забравена и плодотворната дѣятелностъ на първитъ ни народни учители — потомци на славний Рилски старецъ. — Историята на черковний въпросъ е разказана вкратцъ, но отъ начало и до край. — Изложена е такожде и историята на новата наша книжнина, която г. Иречекъ знае най-добръ отъ всички ни. Па не сж забравени и тия политически обстоятелства, които сж имале такова или инакво влияние на досегашний вървежъ на нашето пробуждане.

Въ една притурка, която заема 5 страници, ние имаме подробенъ етнографически и статистически прѣгледъ на нашата земя: както единътъ, така и другий сж съставени по най-нови и най-точни материале, между които сж събрани и обнародванитъ въ последньо време, въ разни Български списания статистически белѣжки. Числото на народътъ ни тука е показано 5.500,000 хил. душъ. Това, а такожде и географическото пространство на нашия народъ дало е право на историкътъ да рече, че въ *Европейска Турция Българетъ заематъ първо мѣсто*. — Съ тия думи се захваща прѣдисловието на г. Иречка.

При четеньето на тая книга самъ тамъ ми се срѣщвахъ нѣкои малки грѣшки, забелѣжихъ и нѣколко пропуснати нѣща, — тие недостатѣци, обаче, сж естествени въ такъвъ трудъ. — Българската история е новъ прѣдметъ, та се разбира, че тя тепърва ще да се развива и обработва. Не се съмнявамъ, че ако се вземемъ и ние сами да събираме историческитъ си паметници и прѣдания, които сж се учувале между народътъ ни, то изъ година въ година ще да се набира новъ

материалъ, който ще да отваря нови страници въ историята ни. Но до колкото тая история е възможна при извѣстнитѣ ѝ за сега паметници, смѣло можѣ да рекѣ, че ние ѣж вече имаме въ славний трудъ на г-на Иречка. — Неговата „Българска история“ за много време ще бѣде исходний пунктъ, отъ който щѣтъ се запѣтватъ всичкитѣ изслѣдователи на нашия минѣлъ животъ. — А пакъ многобройнитѣ откривания, които той е внелъ въ книгата си, щѣтъ останѣтъ за всѣкога драгоцѣненъ влогъ въ Славѣнската наука. И тя ще му бѣде толкова благодарна, колкото и нашия народъ, който чрѣзъ тая книга и самъ ще се опознае пѣ-добрѣ, па и на образованный свѣтъ ще стане пѣ-добрѣ познатъ.

М. Дриновъ.

Прага 1876 Февруарій.

Отъ

„Бѣлг. Книж. Дружество“.

Съ настоящитѣ XI-XII кн., които излазятъ на свѣтъ прѣзъ Юлія 1876 г., свършва се пѣрвата годишнина на „Периодическото Списание“, което захванѣ да се издава още въ 1870 г., сирѣчь прѣди шестъ годинѣ. Споредъ программата на „Бѣлг. Книж. Дружество“, до сега трѣбваше да излѣзѣтъ около 70 книжки отъ „Период. Списание“, та освѣнъ това още и десетина Сборници съ материяле за българската история, езикъ, писменность и т. н. — На мѣсто това, ние едва могахме да извадимъ тѣкмо двѣнадесетъ книжки. — Освѣнъ тая несполука, има и друга, която е още пѣ-вече за оплакванѣ. Най-главната цѣль на Дружеството е да съединява около себе българскитѣ сили и да ги насърдава както нравственно, така и материялно, каквото тѣ да не заглѣхвватъ, но да се развиватъ и да можѣтъ да работятъ задружно и въщо за умственното привдиганѣ на народѣтъ ни. — Дружеството се надѣше, че въ петъ-шестъ годинѣ време щеше да може да събере около своето огнище поне десетина такива дѣятелѣ, но

на място това, то и до сега остава токо при първите си три-четери Служителя, та и тѣ сѣж остале въ такова положение, при което сѣ голѣми мъчнотии могатъ да продължаватъ службата си. — Тая несполука толкова по-вече е за оплакване, че тя не произлѣзе отъ нѣмане хора. — Изъ отечеството ни, както и вънъ отъ него глѣхнѣтъ или безъ всѣкаква полза за народното ни просвѣщение прѣкарватъ времето си доста учени Българе, защото нѣма кой да ги насърдчи нравствено, нѣма кой да имъ даде материална поддържка, за да могатъ да употребѣтъ талантътъ си въ работа. — Изъ европейскитѣ Университете и други високи училища всѣка година излизатъ по нѣколко млади умственни сили, които по тие исти причини такожде се изгубватъ за книжнината ни, за народното ни свѣстяване и умствено привдигане. Глѣхнѣтъ и губятъ се толкова достойни дѣятелъе, а пакъ отъвсѣдъ се слушатъ оплаквания: *„нѣмаме хора, хора нѣмаме“*. Дружеството намира тие оплаквания неразумни и неправи, и толкова по-вече скърби, дѣто не можѣ да сполучи за да спаси до сега поне десетина умственни български сили отъ изгубване или заглѣхване. Причинитѣ на тие несполуки сѣж много и различни, но най-главната отъ тѣхъ е тая: *„на място 200,000 франки, както бѣше обрѣчено, въ кассата на Дружеството се внесохъ само 38,000“*. Съ приходтъ отъ тая сума бѣше мъчно да се обдѣржи и канцелярията на Дружеството, камо ли пакъ и да се работи за постигане на цѣльта му!

Дружеството мѣркаше при сегашнитѣ книжки отъ „Период. Списание“, да приложи подробно изложение на спѣнкитѣ, въ които то биде поставено отъ край и при които то трѣбваше да работи. Въ сѣщото време Дружеството мислѣше да свика тая година едно извънредно събрание, което сериозно да размисли върхъ отстраняването на тие спѣнки, или, ако това се покажеше невъзможно, то да изработи друга программа, която да отговаря на неговитѣ материални сръдства. — Но злочестинитѣ, които налетѣхъ отечеството ни, възлагатъ сега други по-свещенни длѣжности на нашитѣ родолюбци. Дружеството намѣри несгодно да ги отвлача сега отъ тие длѣжности чрѣзъ своитѣ работи и неразбории и принѣди се да остави за по-послѣ както обнародването на

ръченото изложение, така и свикването на събранието. До тогава Дружеството ще продължава досегашний си печаленъ животъ, като ще се утѣшава съ надѣжда, че поне сега родолюбцитѣ ни ще съзнаѣтъ нѣждата за неговото оправяне и съ присърдце ще се вземѣтъ и за това нѣщо.

ПАЧАТНИ ПОГРѢШКИ.

Страница	4	редъ	30	на мѣсто:	тройна	чети:	тройна
"	18	"	40	"	Лагия	"	аргия
"	26	"	24	"	тойто	"	който
"	47	"	10	"	езеднѣжъ	"	изеднѣжъ
"	—	"	23	"	ралигинѣтъ	"	религинѣтъ
"	—	заб. 5 р.	4	"	(1853 г.)	"	(1453 г.)
"	53	редъ	19	"	мѣхнотии	"	мѣхнотии
"	55	"	14	"	възможи	"	възможии
"	56	"	20	"	пралителствата	"	правителствата
"	58	"	20	"	Императира	"	Императора
"	61	"	13	"	Фермалности,	"	Формалности,
"	62	"	7	"	образованитѣ	"	образованитѣ
"	59	"	14	"	монотелитевото	"	монотелитството
"	81	"	11	"	объртати	"	обърнати
"	103	"	37	"	вмѣмто	"	вмѣсто
"	119	"	33	"	водинѣ	"	годинѣ
"	123	"	12	"	и кѣ	"	и кѣ
"	128	"	6	"	перянкѣ	"	перяникѣ
"	129	"	1	"	Начало на Самуи-	"	Описание на Кратов-
"	—	"	7	"	ловата държава	"	ската каза.
"	136	стихъ	4	"	отъ отъ Кратово	"	отъ Ератово.
"	141	"	22	"	непетѣ	"	напетѣ
"	—	"	39	"	Пѣкъ	"	Пѣкъ
"	149	"	35	"	пуртурени;	"	пуриурени;
"	—	"	54	"	дошля	"	дошла
"	150	"	71	"	мили брата	"	мила брата
"	151	редъ	6	"	А Склаф им	"	А Склаф си им
"	152	"	27	"	Х-мъ вѣкъ	"	Х-мъ вѣкъ
"	153	"	9	"	иѣсноийкята	"	иѣсноийкята
"	155	стихъ	84	"	който иѣ е	"	който е
"	—	"	87	"	Та зеле	"	Па зеле
"	156	"	113	"	захоряхъ	"	загорѣхъ
"	162	"	112	"	Денинѣ	"	Денинѣ
"	—	"	127	"	Туй найдоф	"	Туй си найдоф
"	165	"	10	"	Млада Сгпенинѣ	"	Млада Огпенинѣ
"	—	"	19	"	биди оставатъ	"	бици остават
"	168	"	11	"	И от	"	И де
"	170	"	17	"	Ефендето	"	Енджето
"	184	редъ	14	"	млада дюнгери,—	"	млади дюнгери,—
"	185	"	30	"	Срѣдни Квасѣ	"	Срѣдни Класѣ.
"	—	"	32	"	орѣгледѣ	"	прѣгледѣ
"	191	"	5	"	на фортитѣ	"	на формитѣ
"	193	"	25	"	пѣтувакѣ	"	пѣтуванѣ
"	199	"	36	"	мѣстно,	"	мѣстно,
"	201	"	15	"	17-ий вѣкъ	"	17-ий вѣкъ,
"	217	"	13	"	отъ езикѣтъ	"	отъ единѣтъ
"	218	"	40	"	Отъ страница	"	Отъ страница
"	220	"	37	"	толжава	"	толкова
"	—	"	—	"	българското	"	българско

СЪДЪРЖАНИЕ.

I.	Материяли за историята на духовното възраждане на българския народъ	Стр. 3
II.	Намисванъето на свѣтската власть въ черковнитѣ работи	19
III.	Мати Болгариа (Продължение отъ кн. IX—X стр. 40)	74
IV.	Началото на Самуиловата държава. Отъ М. Дринова (Продължение отъ кн. IX—X стр. 70)	104
V.	Описание на Кратовската каза. Отъ Е. Каранова	124
VI.	Стихотворение: Стаматъ и Абдуллахъ. Отъ И. Далева	130
VII.	Български народни нѣсни:	
	а) по изговаряне въ Панагюрище	147
	б) по изговаряне въ Дебърско	158
	в) по изговаряне въ Костурско	162
	г) по изговаряне въ Мало-Търновско	164
	д) по изговаряне въ Кратовско запис. Е. Карановъ.	169
VIII.	Върху организацията на народнитѣ школи. Отъ И. А. Ковачова	179
IX.	Критики, книгоп. белѣжки и книж. извѣстия:	
	а) Още една отбрана на новобългарското азбуке (отговоръ на г. Кърстевича, „Училище“ и „Знание“) заедно съ една поправка въ него. Отъ М. Дринова.	197
	б) Кирилъ и Методий, български просвѣтители. Отъ М. Дринова.	205
	в) Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen.	208
	г) Altslovenische Formenlehre in Paradigmen mit Texten aus glagolitischen Quellen	—
	д) Archiv für slavischen Philologie	209
	е) Бугарски Сборник, писан прошлога вѣка народнимъ језикомъ	211
	ж) Южные Славяне и Византия въ X. вѣкѣ	212
	з) Нѣскольکو словъ о первоначальной русской лѣтописи	—
	и) Славянскій Сборникъ	214
	і) Етнографическая карта славянскихъ народностей	—
	к) Българска История. (Писмо до Дружеството). Отъ М. Дринова.	215
X.	(Извѣстие). Отъ „Бълг. Книж. Дружество“	227
XI.	Печатни погрѣшки	230

BT
BT

BT
BT

RECEIVED

BT
BT

BT
BT

BT
BT

BT

BT

BT

BT

BT

21 MAR 1935

Годишната стойност на „Пер. Списание“ се определя за навсѣдъ 20 франка прѣдплатени.

Записване абонати на „Пер. Списание“ става:
въ Браила въ писалището на „Бълг. Книж. Дружество“.
„ Цариградъ при „Бълг. Печатарско Дружество“.
„ Русчукъ, Велесъ и Пловдивъ у Книжарницитѣ на Хр. Г. Дановъ и С-ие.

Всичко, което се отнася за „Бълг. Книж. Дружество“, като: писма, статии, стойността на „Пер. Списание“ и пр. испраща му се чрезъ г. **Николая Ценова**, прѣдседателя на настоятелството на Дружеството въ Браила.

Е. ЦЕНОВА СЕДЪВАНЕ